

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta

RIGORÓZNÍ PRÁCE

**Historickoprávní zdroje novodobé evropské
sociální politiky**

Mgr. Dagmar Pasevová

Duben, 2006

"Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci zpracovala samostatně a že jsem vyznačila prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpala, způsobem ve vědecké práci obvyklým."

Dagmar Pavlová

OBSAH

OBSAH	3
1. ÚVOD	6
2. VÝVOJ HISTORICKOPRÁVNÍCH ZDROJŮ NOVODOBÉ SOCIÁLNÍ POLITIKY NA ÚZEMÍ ČESKÉ REPUBLIKY	9
2.1.1. OBECNÁ POZNÁMKA.....	9
2.1.2. OD POČÁTKU RANÉHO FEUDALISMU DO OBDOBÍ STAVOVSKÉ MONARCHIE.....	10
2.1.2.1 OBDOBÍ RANÉHO FEUDALISMU.....	10
2.1.2.2. OBDOBÍ ROZMACHU FEUDALISMU.....	12
2.1.2.3. OBDOBÍ HUSITSKÉ REVOLUCE.....	16
2.1.2.4. OBDOBÍ STAVOVSKÉ MONARCHIE.....	17
2.1.3. OBDOBÍ POZDNÍHO FEUDALISMU.....	19
2.1.3.1. POSTAVENÍ CECHŮ PO TŘICETILETÉ VÁLCE.....	19
2.1.3.2. GENERÁLNÍ ŘEMESLNICKÝ PATENT.....	22
2.1.3.3. GENERÁLNÍ CECHOVNÍ ARTIKULE.....	23
2.1.4. PŘEDPISY PRÁVA HORNÍHO.....	26
2.1.4.1. PRÁVNÍ ÚPRAVA POSTAVENÍ BÁŇSKÝCH NÁMEZDNÍCH PRACOVNÍKŮ.....	26
2.1.5. ČELEDNÍ PŘEDPISY.....	28
2.1.5.1. PRÁVNÍ POSTAVENÍ NÁMEZDNÍCH PRACOVNÍKŮ PO TŘICETILETÉ VÁLCE.....	28
2.1.5.2. ČELEDNÍ ŘÁDY MARIE TEREZIE A JOSEFA II.	32
2.2. ÚPRAVA NÁMEZDNÍ PRÁCE V MANUFATURÁCH.....	35
2.3. KODIFIKACE RAKOUSKÉHO OBČANSKÉHO PRÁVA.....	37
2.3.1. OSVÍCENSTVÍ A PŘIROZENÁ LIDSKÁ PRÁVA.....	37
2.3.2. LEGISLATIVNÍ NÁVRHY ÚPRAV NÁMEZDNÍ PRÁCE V 18. STOLETÍ.....	38
2.3.3. OBECNÉ ZÁSADY SOCIÁLNÍHO ZÁKONODÁRSTVÍ VE VŠEOBECNÉM ZÁKONÍKU OBČANSKÉM Z ROKU 1811.....	41
2.4. SOCIÁLNÍ ZÁKONODÁRSTVÍ PŘED ROKEM 1918.....	45
2.4.1. ÚVODNÍ POZNÁMKA.....	45
2.4.2. SOCIÁLNÍ A CHUDINSKÁ PÉČE.....	47
2.4.2.1. REFORMA J.N.BUQUOYE.....	47
2.4.2.2. BISMARCK A TAAFE.....	50
2.4.2.3. POČÁTKY ČESKÉ ŠKOLY SOC.POLITIKY.....	52
2.5. SOCIÁLNÍ ZÁKONODÁRSTVÍ V OBDOBÍ 1. REPUBLIKY.....	53
2.5.1. ÚVODNÍ POZNÁMKA.....	53
2.5.2. ČESKÁ ŠKOLA SOCIÁLNÍ POLITIKY.....	55
2.5.3. SOCIÁLNÍ POJIŠTĚNÍ.....	57
2.5.3.1. DĚLNICKÉ POJIŠTĚNÍ.....	57
2.5.3.2. ÚRAZOVÉ POJIŠTĚNÍ.....	58

2.5.3.3. HORNICKÉ POJIŠTĚNÍ.....	58
2.5.3.4. PENZIJNÍ A NEMOCENSKÉ POJIŠTĚNÍ ZAMĚSTNANCŮ.....	59
2.5.3.5. POJIŠTĚNÍ OSOB SAMOSTATNĚ HOSPODAŘÍCÍCH.....	60
2.5.4. NEZAMĚSTNANOST.....	60
2.5.5. BYTOVÁ POLITIKA.....	62
2.5.6. DOBROVOLNÁ SOCIÁLNÍ PÉČE.....	62
2.5.7. PÉČE O VÁLEČNÉ POŠKOZENCE.....	64
3. VÝVOJ SOCIÁLNÍ POLITIKY VE VYBRANÝCH ZEMÍCH EVROPY.....	65
3.1. IDEOVÉ ZÁKLADY SOCIÁLNÍHO ZÁKONODÁŘSTVÍ EVROPSKÝCH ZEMÍ.....	65
3.1.1. SOCIÁLNÍ ASPEKTY V NÁZORECH ANTICKÝCH MYSLITELŮ.....	65
3.1.2. NOVODOBÁ KONCEPCE SOLIDARITY.....	67
3.1.3. REZIDUÁLNÍ POJETÍ LIBERÁLNÍHO STÁTU.....	69
3.1.4. OBECNÁ POZNÁMKA K MODELŮM SOCIÁLNÍ POLITIKY V EVROPĚ.....	70
3.1.5. SOCIÁLNÍ ZÁKONODÁŘSTVÍ V PRÁVU EVROPSKÝCH ZEMÍ.....	71
3.2. NĚMECKO.....	74
3.2.1. VÝVOJ SOCIÁLNÍ POLITIKY V NĚMECKU DO II. SVĚTOVÉ VÁLKY.....	75
3.2.1.1. CHARAKTERISTIKA LEGISLATIVY SOCIÁLNÍHO POJIŠTĚNÍ V 80. LETECH 19. STOLETÍ.....	77
3.2.1.2. NĚMECKÉ PROGRAMY SOCIÁLNÍHO ZABEZPEČENÍ.....	79
3.2.2. SOCIÁLNÍ STÁT JAKO GARANT SOCIÁLNÍHO STATUSU.....	81
3.2.2.1. VZNIK SRN.....	81
3.2.2.2. TEORIE SOCIÁLNÍHO TRŽNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ.....	82
3.2.3. HLAVNÍ PROGRAMY SOCIÁLNÍHO ROZPOČTU SRN.....	83
3.2.4. RODINNÁ POLITIKA.....	84
3.2.5. ZAMĚSTNANOST.....	85
3.2.6. BYTOVÁ POLITIKA.....	86
3.2.7. DŮCHODY STAROBNÍ, INVALIDNÍ A POZŮSTALOSTNÍ.....	87
3.2.8. ZDRAVOTNÍ POLITIKA.....	88
3.2.9. SOCIÁLNÍ POMOC.....	89
3.2.10. SHRNUTÍ.....	89
3.3. ITÁLIE.....	90
3.3.1. VZNIK ITALSKÉHO SOCIÁLNÍHO STÁTU.....	90
3.3.2. ITALSKÝ SYSTÉM SOCIÁLNÍHO ZABEZPEČENÍ.....	94
3.3.2.1. VÝVOJ SOCIÁLNÍHO ZABEZPEČENÍ V ITÁLII.....	94
3.3.2.2. SOCIÁLNÍ POJIŠTĚNÍ.....	97
3.3.2.3. DŮCHODOVÉ POJIŠTĚNÍ.....	97
3.3.2.3.1. STAROBNÍ DŮCHODY.....	97
3.3.2.3.2. DÁVKY PODMÍNĚNÉ INVALIDITOU.....	99
3.3.2.3.3. POZŮSTALOSTNÍ DŮCHODY.....	99
3.3.3. NEMOCENSKÉ POJIŠTĚNÍ.....	100

3.3.4. ÚRAZOVÉ POJIŠTĚNÍ.....	100
3.3.5. POJIŠTĚNÍ PRO PŘÍPAD NEZAMĚSTNANOSTI.....	101
3.3.6. ITALSKÝ SYSTÉM SOCIÁLNÍ POMOCI A SOCIÁLNÍCH SLUŽEB.....	102
3.3.7. ZDRAVOTNÍ POLITIKA.....	103
3.3.8. RODINNÁ POLITIKA.....	104
3.3.9. VZDĚLÁVACÍ POLITIKA.....	105
3.3.10. BYTOVÁ POLITIKA	106
3.3.11. SHRNUTÍ.....	107
3.4. ŠVÉDSKO.....	108
3.4.1. VZNIK ŠVÉDSKÉHO SOCIÁLNÍHO STÁTU.....	109
3.4.2. ŠVÉDSKÝ STÁT BLAHOBYTU.....	113
3.4.3. SOCIÁLNÍ POLITIKA A TRH PRÁCE.....	113
3.4.3.1. PODPORA V NEZAMĚSTNANOSTI.....	116
3.4.3.2. POJIŠTĚNÍ V NEZAMĚSTNANOSTI.....	117
3.4.4. SOCIÁLNÍ ZABEZPEČENÍ.....	118
3.4.4.1. PENZIJNÍ SYSTÉM.....	118
3.4.4.2. ZDRAVOTNÍ POJIŠTĚNÍ.....	119
3.4.4.3. ÚRAZOVÉ POJIŠTĚNÍ.....	119
3.4.5. RODINNÁ POLITIKA.....	120
3.4.6. PŘÍSPĚVEK NA BYDLENÍ.....	122
3.4.7. SHRNUTÍ.....	122
4. ZÁVĚR.....	124
POZNÁMKY.....	128
POUŽITÁ LITERATURA.....	134

1. ÚVOD

Za předmět předkládané rigorózní práce jsem zvolila téma „Historickoprávní zdroje novodobé evropské sociální politiky“. Navazuji tak na svoji diplomovou práci, ve které jsem se zabývala zkoumáním uvedené problematiky na území nynější České republiky. V rigorózní práci zpracování této problematiky rozšiřuji a upřesňuji o vybrané země Evropské unie i mimo ni. Jde o státy, kde uplatňované modely sociální politiky, vedle specifického vývoje, ovlivnily a stále ovlivňují evropskou sociální politiku jako celek. Zaměřila jsem se proto nejen na studium pramenů, většinou právních předpisů, které byly v průběhu dějinného vývoje vydávány s cílem upravovat sociální oblast, ale zejména na historickoprávní souvislosti jejich vzniku.

Sociální politika se vyvíjela a stále ještě vyvíjí velmi nerovnoměrně. Bezesporu záleží na hospodářských podmínkách, jimi podmíněných politických podmínkách a na kulturní vyspělosti jednotlivých zemí. S jednoduchými prvky sociální legislativy se setkáváme od počátků historických písemných pramenů. Právě na těchto příkladech zjišťujeme, že čím hlouběji se vracíme ke kořenům, tím se lidské individuum jeví jako nesamostatné, náležející vždy do určitého většího celku. V samém počátku stojí proto jako základní sociální institut solidarita rodiny a boj rodu o přežití, realizované prostřednictvím přirozeného vůdčího jedince, později hlavy rodu - patriarchy. Plynulý přechod od patriarchálního paternalismu k prvkům antické sociální solidarity našel své vyjádření v dílech Sokrata, Platona nebo Aristotela, autorů, kteří již kladou značný důraz na úlohu lidské osobnosti. Zde, pomineme-li některé sociální prvky v zákonodárství orientálních despocií, můžeme poprvé v historii zaznamenat takové instituty sociálního zákonodárství, jakými jsou právo na život, pomoc ve složitých životních situacích či dokonce životní minimum nebo majetkový census. Se vznikem křesťanství se dostávají do popředí názory

vyplývající z původní židovské rodové solidarity, které plynule, obohacené o prvky antické filozofie, přešly do povědomí středověké společnosti jako učení o lásce k bližnímu, vyjádřené povinností křesťanského milosrdenství. Avšak teprve v osvíceném 18. století, kdy se formuje občanská společnost, začínají v různých formách společenských souvislostí vystupovat do popředí sociální instituty, které se již nejeví jako prostředek k ad hoc řešení, ale jako vnější nutnost. Začínají se rýsovat čtyři základní historické zdroje novodobé sociální politiky, které se poprvé pokusil podrobněji vymezit Karel Pinc ve své práci Sociální politika ve vývoji kapitalistického hospodářství, vydané Univerzitou Karlovou v roce 1982. Jeho nástin uzlových bodů historického vývoje zdrojů sociální politiky je podle mého názoru dosud nepřekonán, i když je poplatný tehdejší úrovni teoretického zkoumání. Z pohledu historie práva zde mají nezastupitelnou roli práce bývalého děkana Právnické fakulty Univerzity Karlovy prof. Valentina Urfuse, který se zabýval právní analýzou cechovní a manufakturní výroby a sociálněprávním postavením námezdních pracovníků právě v inkriminovaném období. Není možné opomenout i studie dnes již málo vzpomínaného Jaroslava Housera, který se věnoval soustavnému zkoumání dějin pracovního a sociálního zákonodárství se zaměřením na období 19. století a „první republiky“.

Současná teorie sociální politiky ve zkoumané oblasti je reprezentována studii celého řady českých a zahraničních autorů, z nichž uvádím např. prof. Igora Tomeše a jeho práci Sociální politika, teorie a mezinárodní zkušenost, vydanou Socioklubem v roce 2001. Pro téma sociální politiky evropských zemí lze považovat u nás za první vlašťovku sborník redigovaný Janem Kotousem Sociální politika v evropských zemích, který vydalo nakladatelství UK v Praze v roce 1995. Pro předmět této rigorózní práce mají nezastupitelný význam práce učitelů Právnické fakulty UK Gabriely Munkové, Petra Trösterera a Margarity

Vysokajové. Práce ostatních autorů, použité při zkoumání předmětné problematiky jsou uvedeny v poznámkovém aparátu nebo v seznamu na závěr.

Samotnou rigorózní práci člením do dvou oddílů. V prvním se zabývám zkoumanou problematikou a jejím vývojem na území dnešní České republiky. Pro periodizaci vývoje používám v podstatě ustálené periodizace historie práva u nás. Práce začíná zkoumáním sociálněprávního zákonodárství od počátku raného feudalismu a končí obdobím masarykovské „první republiky“, kdy české sociální zákonodárství díky představitelům české školy sociální politiky dosáhlo značného mezinárodního věhlasu. Druhý oddíl obsahuje tři exkursy do vývoje sociální politiky v evropských zemích, reprezentujících tři odlišné typy sociální politiky. Je to především Německo, kde byl položen základ kontinentálnímu bismarckovskému sociálnímu státu, jehož tradice kulminují ve státě sociálně tržního hospodářství. Dále je to Itálie, jakožto reprezentant sociální politiky reziduálního typu vykazujícího značné regionální odlišnosti. A konečně Švédsko, kde uplatňovaný model sociální politiky je dáván za příklad sociálnědemokratického typu se všemi klady a zápory, vedoucími logicky ke krizi jeho paradigmat.

Historickoprávní zdroje novodobé sociální politiky jsou obsaženy především ve čtyřech kořenech sociálního zákonodárství, vznikajících na základě existence nových výrobních a tržních vztahů se snahou podchytit sociální pohyb a jeho aspekty, které jsou s ním logicky spojeny. Proto jsem se ve své práci zaměřila nejenom na zkoumání výše uvedených skutečností, ale i na zkoumání vývoje pracovněprávních předpisů s tím souvisejících.

2. VÝVOJ HISTORICKOPRÁVNÍCH ZDROJŮ NOVODOBÉ SOCIÁLNÍ POLITIKY NA ÚZEMÍ ČESKÉ REPUBLIKY

2.1.1. OBECNÁ POZNÁMKA

Pro zkoumání vývoje historických zdrojů sociální politiky na území dnešní České republiky platí bezesporu obecné poznatky o hledání kořenů evropské sociální politiky vůbec. Podobně jako v ostatních částech tehdejšího historického světa i zde se opakovaně setkáváme se situacemi, kdy někteří jedinci nebo skupiny nemohli přiměřeně uspokojovat své potřeby, kterým ze svého subjektivního pohledu, přikládali mimořádný význam a které ve svém specifickém žebříčku hodnot upřednostňovali. Jejich existence komplikovala často fungování společnosti a vynucovala si ad hoc řešení od profesních společenství, přes církevní instituce až po státní autoritu.

Podobně jako v ostatních státech starého kontinentu i na území současné České republiky můžeme identifikovat v dochovaných písemných pramenech nejružnější sociálně zaměřené úlevy z fiskálních, pracovních, příp. jiných povinností pro určité skupiny obyvatelstva. Vedle těchto „pozitivních“ řešení se však často setkáváme i s reagencí represivní, kdy zdroj sociálního neklidu je podrobován cílené celospolečenské exkluzi nebo dokonce fyzické likvidaci.

Pro celé zkoumané časové období dějinného vývoje dnešní České republiky, ať již jde o země České koruny, nebo pozdější habsburské soustátí, jsou nejtypičtějšími prameny dva historické zdroje - právní akty, které upravují pracovní podmínky námezdních pracovníků, a předpisy upravující oblast sociální péče, resp. chudinství. V prvním případě jde prakticky o zkoumání historickoprávních pramenů dnešních předpisů pracovního práva, v druhém případě o studium kořenů sociálního zabezpečení.

2.1.2. OD POČÁTKU RANÉHO FEUDALISMU DO OBDOBÍ STAVOVSKÉ MONARCHIE

2.1.2.1. OBDOBÍ RANÉHO FEUDALISMU

Těžiště ekonomického vývoje českého státu raného feudalismu spočívalo v rozvoji zemědělské výroby, založené na původních slovansko-avarských tradicích.¹ Ekonomickým základem státu byla zemědělská výroba a teprve později i výroba řemeslná, mezinárodní obchod a konečně i zdroj bohatství a moci českého státu - těžba stříbra. Svou sociální strukturou se od svého počátku vyvíjí český stát jako feudální, tj. jeho základními společenskými skupinami jsou velmoži (feudálové) a masa závislého obyvatelstva, jehož struktura zahrnuje jak svobodné sedláky, tak i nevolníky a otroky. Hlavními původními jevy rozvíjející se společenské dělby práce, byly vznik místních trhů a rozšiřování zemědělské výroby. S narůstající společenskou dělbou práce se mění i demografické členění obyvatelstva. K rozdílu mezi svobodnými a otroky se přidal ještě rozdíl mezi bohatými a chudými, dochází k novému rozdělení společnosti na třídy.

Od 9. století procházel stát procesem christianizace. Pracovní podmínky poddaných, včetně řemeslníků, se řídily obyčejovým právem, pravděpodobně upravovaném ad hoc panovníkem nebo příslušným feudálem. Hnězdenská dekreta Břetislavova, vyhlášena roku 1039, obsahují řadu zákazů a příkazů upravujících nejen postavení církve, ale i vládnoucí třídy - feudálů. Aplikace biblických textů a řada ustanovení kanonického práva, byly odrazem vlivu některých barbarských zákoníků. Pracovní podmínky poddaných, a tedy i otroků, se mohly řídit obyčejovým právem. Jde o text bodu II, kde se objevuje otroctví a uvádění v otroctví „secundum ritum nostrae terrae“ - podle řádu země naší. Další ustanovení bodu VI o zachování nedělního klidu, které má analogii v tzv. Lex Alamanorum, je vlastně první známou psanou pracovněprávní

normou u nás.² V souladu s církevními zvyklostmi a příkazy ukládá, aby neděle a „festi celebribus“ - slavné svátky, byly volné. Nedodržení příkazu sankcionuje pokutou do knížecí pokladny a propadnutí věcí ve prospěch církve.³

Dekreta Břetislavova, nejstarší zachované zákonodárné dílo v českých zemích, byla namířena především proti zbytkům pohanství, proti všem věcem, jak uvádí kronikář, „již nenávidí Bůh, pro ty se svatý Vojtěch rozmrzel a opustiv nás, své ovečky, raději šel učit cizí národy“. Toto Kosmovo tvrzení neodpovídá zcela skutečnosti, protože v dekretech jsou obsažena převážně ustanovení, týkající se nejširších vrstev obyvatelstva, především prostých lidí. Požadavky směřované výhradně k velmožům nebo k duchovním statuta pomíjejí. Výslovně statuta obsahují zákaz mnohoženství, ustanovení o uzavírání a nerozlučitelnosti manželství, o trestání hrdelních zločinů, zákaz provozování krčem, zákaz konání trhů a jakékoli fyzické práce v neděli a o ostatních církevních svátcích a zákaz pohřbívání mrtvých mimo hřbitovy.

Břetislavova dekreta byla vyhlášena panovníkem a zároveň sankcionována biskupem. Dokládají, jak křesťanská církev postupně zasahovala do života obyvatel českého státu od jeho společenských špiček až po posledního venkovského sedláka a ovlivňovala ho. Pracovní rytmus se podřizoval požadavkům církve. Neděle se stala svátečním dnem a dnem pracovního klidu, kdy není dovolena fyzická práce, naopak byla požadována povinná účast na bohoslužbách. I když ne všechny dny, na které připadaly křesťanské svátky, byly dny nepracovními, počet přikázaných svátků narůstal. Zatímco tedy povinné uvolnění námezdně pracujících od práce zprvu do jisté míry zlepšovalo jejich postavení tím, že nahrazovalo v dnešním slova smyslu dovolenou na zotavenou, začalo být časem na obtíž. Povinné dodržování svátků v době, kdy technická úroveň výroby dovolovala jen nepatrnou produktivitu práce, ve

spojení se stanovením maximální mzdy, časem doslova znemožňovalo jakoukoli snahu o zlepšení hmotné situace nejchudších vrstev námezdních pracovníků.

Nově pokřtěné oblasti přijímaly křesťanský kalendář zpravidla z prostředí, odkud přicházeli misionáři. Prosazení požadavků nové víry, včetně dodržování nedělí a svátků, bylo dlouhodobou záležitostí. České země přijaly kalendář spolu s křesťanstvím z jihoněmecké oblasti, nejspíše z Řezna. Vycházel z obecného západoevropského kalendáře, který navazoval na tzv. Franský říšský kalendář, sestavený z podnětu Karla Velikého. S církevními svátky byly spojovány různé slavnosti, politické akty a vojenské podniky, kterých se muselo obyvatelstvo zúčastnit. Stopy tohoto vývoje lze, zpočátku jen nejasně, postihnout také v Čechách. Reprezentace českého státu byla v době Břetislavově k těmto požadavkům smířlivější.⁴

2.1.2.2. OBDOBÍ ROZMACHU FEUDALISMU

Rozmach výroby v zemědělství, tkalcovství, zpracovávání kovů a ostatního řemesla vedlo k tomu, že takto rozmanitou činnost nemohl už vykonávat jedinec sám, a tím nastává druhá velká dělba práce, kdy řemeslo se oddělilo od zemědělství. Během první poloviny 13. století vznikala v Českých zemích první středověká města, která nabízela řadu zajímavých příležitostí. Do nových měst směřovalo přistěhovalectví obchodníků, řemeslníků, zemědělců a lidí, kteří tvořili skupinu námezdně pracujících. Docházelo tak k prvotní a základní diferenciaci městského obyvatelstva na plnoprávné měšťany s uděleným městským právem a ostatní obyvatelstvo. Udělením městského práva získal měšťan oprávnění k samostatnému provozování městské živnosti, ale na druhé straně, byl též povinen například platit daně a bránit město.

Typickým projevem hmotných vztahů byla směna. Byly do ní vtahovány podle určitých konvencí předměty, dobytek, služby, pozemky, lidé, ale také celé oblasti a surovinové zdroje. Panovnická moc byla podle mediteránních vzorů spojena s právem razit mince, s ochranou kupců a cest, zavedením celníc, udílení výsad. K omezujícím prvkům křesťanské ekonomie patřil zákaz půjčky na úrok. Západní křesťanství racionalizovalo základní projevy ekonomického chování, především osobnost člověka a jeho vztah k práci. Jedinec byl chápán jako integrovaná bytost, respektovala se jeho práce na obživu a odměna za práci.⁵

Počátkem 14. století postupně vznikala zvláštní sdružení živnostníků uvnitř měst – tzv. cechy. Byly to veřejnoprávní korporace, bez nichž nebylo možno provozovat příslušnou živnost. Cechy dozíraly na tovaryše a učedníky a měly jurisdikci nad svými příslušníky.⁶ Systém cechovní živnostenské ochrany se patrně vyvinul na přelomu 13. a 14. století a byl vyjádřen v cechovních statutech, řádech, artikulích, která cechům vydával panovník. První cechovní statuta dostali od krále Přemysla Otakara II. pražští řezníci.⁷ Nejstarším dochovaným cechovním řádem jsou statuta pražských krejčích z roku 1318, která obsahovala první známou psanou cechovní pracovněprávní normu. Je to zákaz tovaryšské námezdní práce u dvorských krejčích (Hofschneider), kteří jako lidé poddanští a nesvobodní neměli tovaryše zaměstnávat.⁸

Postavení námezdních pracovníků ve městech 1. poloviny 14. století upravují cechovní statuta řešící zejména pracovní podmínky. Za zmínku stojí vůbec první známé omezení tovaryšských schůzí u nás, ve statutech pražského zlatnického bratrstva. Důraz byl kladen v cechovních předpisech i na otázky mzdové. Bylo uloženo, že mzda vyplácená tovaryšům musela být u všech mistrů sdružených v cechu stejná. Cechovní předpisy se věnují i smlouvám učednickým. Vůbec první známé právní normy upravující učební poměr,

obsahuje řád staroměstských platněřů z roku 1336.⁹ Učedník musel zaplatit svému mistrovi za vyučení částku 2 kop grošů. Kromě toho skládal i tzv. zaručení, což byl poplatek, který se vyskytoval i v ostatních pozdějších cechovních předpisech.¹⁰ Koncem 14. století dochází ke střetávání zájmů německého patriciátu a českého cechovního živnostenstva, které usilovalo o zachování hospodářské rovnováhy mezi svými výrobními možnostmi a kapacitou místních trhů. Vznikající národnostní a sociální napětí podněcovalo k akcím městskou chudinu, ve své většině představovanou právě námezdně pracujícími.¹¹

V návaznosti na tuto problematiku bych se chtěla zmínit o významném právním předpisu, upravujícím pracovní podmínky námezdních pracovníků - horníků - o horním zákoníku Václava II. V polovině 13. století nastává po předchozí stagnaci v Českých zemích rozmach hornictví. Rozvoj těžařské činnosti znamenal i zdokonalování techniky dolování a spolu s tím i vznik nových výrobních vztahů odpovídající „pokročilejším formám feudálních vztahů hornických“.¹² Tyto všechny aspekty byly příčinou vydání nového horního práva. Zákoník nazvaný „Ius regale Montanorum“, měl být kromě jiného i výrazem silného postavení ústřední státní moci. Gozzius Orvietský, profesor římského a kanonického práva, který zákoník zpracovával, vycházel ze systému Justiniánových Institucí a rozdělil zákoník do čtyř částí - knih.¹³ První tři knihy obsahují hmotné horní právo, kniha čtvrtá má svůj základ v horním právu Jihlavském v tzv. „jihlavském Hanfeštu“.¹⁴ Základem tu byla myšlenka, že horní právo jako celek je možno dělit „ad persones“ - na osoby, které se účastní dolování, „ad argentifodinas“ - na doly, „ad concessiones“ - horní propůjčky (koncese) a „ad petitiones“ - žaloby a jejich příslušenství.

Z hlediska vývoje sociálního zákonodárství je nejdůležitější první kniha pojednávající o právu všeobecně a o právu osob. Upravuje vznik námezdního

pracovního poměru, úřady, druhy pracovních činností při dolování a povinnosti a práva jednotlivce. Zákoník věnuje pozornost délce pracovní doby, bezpečnosti práce a mzdovým otázkám. Délka pracovní doby byla šestihodinová. Mzda se vyplácela týdně, o nedělích a svátcích se nepracovalo. Zajímavým ustanovením z hlediska dalšího vývoje je zákaz organizování námezdních pracovníků, což bylo omlouvané v zákoníku potencionální trestnou činností.¹⁵ Ustanovení obsažená v knize první lze pokládat za recepci římskoprávních ustanovení u nás, především za recepci námezdní smlouvy. Jedná se o tzv. locatio-conductio, kde předmětem kontraktu bylo užívání cizí pracovní síly po sjednanou dobu a za sjednanou mzdu. Námezdní pracovník (locator) poskytuje služby a je činný podle dispozic zaměstnavatele (conductor), práce poskytuje zásadně osobně a odpovídá za každou nedbalost. Conductor musí pracovníkovi platit sjednanou mzdu, a to i tehdy, když jeho pracovní síly nemohl užít pro překážky ze své strany. Locatio-conductio operarum se jako smlouva námezdní nebo také pracovní, týkala prací hrubých a hlavně manuálních.¹⁶

Zde je vhodné zmínit se o tzv. institucionalizované solidaritě v souvislosti s prvními ustanoveními o zabezpečení práceneschopných horníků a jejich pozůstalých. Poprvé se objevuje již v horních řádech ze 13. a 14. století. Byly to však spíše primitivní předpisy o bezpečnosti práce a úpravě pracovních podmínek (viz výše), než o zabezpečení práceneschopných. Podpora členů při úpravě pracovních podmínek a zabezpečení práceneschopných patřila mezi hlavní činnosti hornických bratrstev a byla z jedním důvodů, které vedly ke zřízení havířského cechu v Kutné Hoře (1443). Havíři se tehdy domáhali zřízení cechu zejména proto, aby mohli podporovat chudé a aby se na nemocné nežebralo u kostelů.

2.1.2.3. OBDOBÍ HUSITSKÉ REVOLUCE

Husitské hnutí bylo vyvoláno hlubokou krizí středověké společnosti, která se projevila především v oblasti ekonomické. Ve druhé polovině 14. století končí konjunktura feudálního hospodářství založená na rudném bohatství českých zemí a umožňující masový přechod k peněžní rentě na šlechtickém velkostatku a významný růst městských trhů. Tehdy se začíná projevovat majetková diferenciaci ve městech i na venkově, kde se poddaní dostávají při odbytu svých výrobků na trhu do tíživé situace, prohlubuje se úpadek a zchudnutí nižší šlechty. Ideovým základem celého hnutí nazývaného husitstvím byla aplikace „Viklefova učení“ na podmínky v Českých zemích. John Wycliffe (1320/30 - 1384), anglický teolog a filozof, zdůrazňoval, že hlavou církve je Kristus a jejím správcem je světská moc. Duchovní, který nežije podle božského zákona, může být zbaven kněžské autority světským panovníkem. Proto je pro lidské jednání Boží zákon závazný.

Husova reformní skupina, vycházející z Wycliffových podnětů, usilovala obnovit v církvi a společnosti soulad. Zaujetí biblí, jejímž prostřednictvím poznává křesťanstvo boží zákon jakožto závaznou směrnicí pro své počínání, logicky vyústilo v závěr důsledně uvést tuto nejvyšší normu do života společnosti a uspořádat podle ní právní vztahy. V situaci obecného uvolnění vazeb uvnitř společenského organismu však vznešená idea nevedla k obnově řádu, nýbrž k dalšímu narušení stávajících struktur, k oslabení již značně destabilizovaných právních vztahů a k rozkolísání právního vědomí. Jinak tomu být ani nemohlo, poněvadž i pokusy Husova kruhu reagovaly na hluboké společenské otřesy, z nichž zároveň vyrůstaly. Návrat k nesporné autoritě bible proto nemohl renovovat či rekonstruovat domněle ideální poměry z časů apoštolské či prvotní církve a raných křesťanských komunit, jak si představovali tvůrci reformního programu, nýbrž nutně vedl k revolučnímu výbuchu, v jehož

průběhu i po jeho skončení česká společnost pozvolna a bolestivě vytvářela nový model svého uspořádání. České dějiny 15. století tak lze v jistém ohledu pojímat jako rozklad a nové formování právních vztahů a právního vědomí.¹⁷

Revoluční situace přispěla k výrazným posunům v sociální skladbě měst. Přestože v prvních letech revoluce zanikly v Praze a snad i dalších městech všechny cechy, neznamenal to konec řemeslnického podnikání. Některá výrobní odvětví týkající se např. zbraní, obuvi, oděvů díky rostoucím válečným akcím neustále stoupala. Dokonce již roku 1427 staropražský „Liber collectarum“ zná 73 druhů zaměstnání, které vykonává 309 osob a v témže roce vznikají zcela nové cechovní organizace, které jsou vedle starých již existujících (například nožíři na Starém městě¹⁸). Nicméně porážkou husitské revoluce u Lipan roku 1434 definitivně skončily naděje poddanského lidu a městské chudiny na zlepšení jejich poměrů. Právní památky z doby husitství však nám jsou dokladem, že i „ve stínu válečných tažení“ se nezamezilo uzavírání běžných právních jednání. Hovoří se zde zejména o obvyklém nákupu potravin a předmětů denní potřeby, ale také o řemeslné práci a službách.

2.1.2.4. OBDOBÍ STAVOVSKÉ MONARCHIE

Vládou Jiřího z Poděbrad započalo hospodářské oživení země. Zemědělská výroba v polovině 15. století překonala většinu negativních důsledků předchozího období. Hospodářský rozmach země vyvolal zvýšenou produkci pro trhy a dochází k prudkému rozvoji cechovní řemeslné výroby. Následující období vlády Jagellonců přispívá k hospodářské a společenské stabilizaci měst. Sociální skladba 16. století se vyznačovala existencí velkých selských usedlostí - gruntů, které se zpravidla neobešly bez stálých námezdních pracovníků a spolu se středními rolníky a drobnými sedláky tvořily tzv. skupinu osedlých. Koncem 15. a počátkem 16. století se vedle měst a hornictví stal

doménou námezdní práce venkov. Typickým rysem tohoto období je rybníkářství, kde bylo využíváno námezdní pracovní síly pro stavební práce.

Celé 16. století, které je v Českých zemích dobou kodifikování feudálního práva, se vyznačuje neustálými pokusy o úpravu námezdních pracovních poměrů. Kromě zemských zřízení vydaných v letech 1547 a 1549 jsou významné zvláštní čelední řády obsahující mzdové sazebníky - například při těžké práci na stavbách rybníků dostávali nádeníci neboli rybníkáři vedle stravy až 3 groše denního platu.¹⁹ Nelze opomenout výrazné osobnosti, které se zabývaly touto problematikou. Jedná se o pokus Brikcího Kouřimského z Licka z roku 1523 sjednotit městské řády a o Práva městská Království českého, dílo nejvýznamnějšího českého kodifikátora 16. století - mistra Pavla z Koldína. Ve spisu „Čelední vůdce“ od slavného humanisty Daniela Veleslavína, nacházíme významné srovnání práv a povinností čeledi s postavením antického otroka.²⁰

Čelední smlouvu lze ve sledovaném období opět charakterizovat jako přímou recepci „locatio conductio operarum“, uzavíranou k dlouhodobému námezdnímu poměru. Tvořila závazek námezdního pracovníka k dlouhodobému poskytování práce - služby za sjednanou odměnu - mzdu. Disciplinární pravomoc poddanského hospodáře byla velmi nízká a byl velmi často trestán spolu s čeledí. Naproti tomu feudální pán měl nad svou čeledí nejenom obvyklou disciplinární pravomoc, ale i hrdelní jurisdikci. Typickým znakem krátkodobých námezdních poměrů bylo, že námezdní pracovník je buď najímán k určitému úkolu - „dílo oukolní“, nebo je pronajímán na stanovené období (den) - „dílo nádenní“, bez uvedení druhu práce či jejího konečného výsledku. Nádenická práce sloužila k vykonávání příležitostných nebo sezónních prací všeho druhu bez rozdílu, zda šlo o práci na venkově nebo ve městě.

Cechovní řády věnují značnou pozornost úpravě námezdní práce, zejména však smlouvám tovaryšským a učednickým. Smlouvu tovaryšskou lze charakterizovat jako specifikovaný případ čelední smlouvy s tím, že od tovaryše je vyžadována příslušná kvalifikace, která byla důležitá k výkonu řemesla. Šlo vždy o námezdní poměr dlouhodobý (nejméně 1 rok). Mzda byla vyplácena v penězích, u některých řemesel i ve formě naturálií. Právní postavení tovaryše je zvýhodněno jeho členstvím v cechu, kde může vystupovat kolektivně i proti svému zaměstnavateli.²¹ Pracovalo se dle potřeby a dovolenou nahrazovaly církevní svátky. Jedním z nejčastějších problémů byly neřešené otázky pracovní doby, častá příčina řady tovaryšských bouří. Při skončení námezdního poměru začíná být od konce 16. století vydávána tovaryšům zvláštní listina - fedrovní list, osvědčující vedle potvrzení o ukončení námezdního poměru i morální vlastnosti tovaryše. Tyto listiny vydávala městská rada nebo příslušný cechmistr. Cechy věnovaly také značnou pozornost výchově svých učedníků. Učedník byl povinen při nástupu do učení skládat tzv. záruku, která propadala v případě, že z učení utekl. Smlouvu o učebním poměru mohl uzavřít pouze tzv. mistr osedlý. Co se týkalo délky učební doby, trvala minimálně dva roky a byla odlišná podle druhu řemesla. Po skončení učebního poměru mohl vyučenec ještě nějakou dobu setrvat u svého mistra jako tzv. „mládek“ nebo „robenec“. Dostával určitou mzdu a vrcholem bylo přijetí mezi tovaryše, popřípadě vystavení fedrovního listu.²²

2.1.3. OBDOBÍ POZDNÍHO FEUDALISMU

2.1.3.1. POSTAVENÍ CECHŮ PO TŘICETILETÉ VÁLCE

Důsledky porážky stavovského povstání a celé třicetileté války zasáhly negativně do ekonomického vývoje českých zemí. Velmi se zhoršilo postavení měst, kde stagnovala řemeslná výroba. V období vlády Leopolda I., v letech 1657 - 1705, se habsburská monarchie dostává do svízelné hospodářské situace,

umocněné nebezpečím turecké agrese. Počátkem Leopoldova panování zaostává habsburské soustátí nejen za nejvyspělejšími západoevropskými zeměmi, ale dokonce i za svými středoevropskými sousedy. Leopoldův absolutistický stát neustále potřeboval nové a nové finanční prostředky nejen na vedení válek, ale i na vydržování státního aparátu. Východisko a s ním i nové zdroje příjmů hledá stát v realizaci merkantilistických teorií, s nimiž jde v ruku v ruce reforma zastaralého a nepružného cechovního systému. Vzorem tu je nejen Anglie, ale zejména Francie, kde merkantilistická hospodářská politika pomohla vyřešit obdobné problémy.²³

Otázka cechů, jejichž zastaralé regule byly brzdou při zavádění progresivních metod výroby a znemožňovaly zvyšovat produktivitu práce, byla vždy v centru pozornosti všech významných představitelů rakouského merkantilismu. Na prvním místě je třeba jmenovat Johanna Joachima Bechera, který založil svoji teorii o reformě cechovního zřízení na učení o monopolech, jejichž vývoj sleduje až k antickým státním monopolům. Ve svém hlavním díle „Politische Discurs“, které bylo vydáno ve Frankfurtu v roce 1673, hodnotí cechy kladně. Cechy, které se odchýlily od svého původního poslání, byly založeny od „starých vrchností“. Nedokázaly však udržet rovnováhu uvnitř ekonomických vztahů a proměnily se naopak ve skryté monopoly. Becher nebyl zásadně pro zrušení cechovního systému, ale byl pro přísnou reglementaci, která by zrušila cechovní autonomii. Prostředkem mělo být zřízení tzv. „collegia civile“, jednoho z pěti kolegií Becherem navrhovaného uspořádání státní administrativy. Toto kolegium mělo dbát na pozitivní vývoj cechovnictví v merkantilistickém duchu, odstraňovat monopoly a mělo být podřízeno přímo císaři.²⁴ Dalším významným představitelem rakouského merkantilismu 2. poloviny 17. století, který se zabýval otázkou cechů, byl Wilhelm von Schröder. Ten považuje cechy přímo za „mor“. Ale ani on není pro zrušení cechovní soustavy, kterou podrobně analyzuje. Hlavní překážku průmyslové a řemeslné

výroby spatřuje v existenci uzavřených cechů. Podle Schrödera není třeba rušit udělená cechovní privilegia, ale je zapotřebí jim prostě vrátit jejich původní smysl a správně je interpretovat.²⁵ O teoretické poznatky třetího merkantilisty Philipa Wilhelma von Hörnigk se opírali všichni habsburští panovníci od Josefa I. až po Josefa II. Hörnigk vydal roku 1708 v Řezně spis *Österreich über alles, wenn es nur will*, kde vedle souhrnu celé dosavadní merkantilistické praxe stanovil devět hlavních zásad hospodářství habsburského soustátí. Na rozdíl od svého švagra Bechera a Schrödera prosazoval zrušení cechů jako systému, který znemožňoval použití tuláků a žebráků jako pracovní síly.²⁶

Koncem 17. století bylo zřejmé, že charakter cechů brzdí rozvoj hospodářské soustavy. Leopoldova vláda sice vydala několik právních předpisů, které se snažily odstranit, či zmírnit negativní vliv cechů na rozvíjející se manufakturní výrobu, ale bez zřetelného účinku. Nejvýznamnější z nich byl patent z roku 1689 „O odstranění hlavních cechovních zlořádů“. Patent požadoval zjednodušené přijímání mistrů do cechů a současně upravoval vztahy mezi mistry, tovaryši a učedníky. V roce 1699 se vláda obrátila na pražské místodržitelství (podobně jako na vedoucí úřady ostatních zemí soustátí) s dotazem, zda by nebylo možné cechy po zahraničním vzoru rozpustit. I když zpráva pražského místodržitelství z 11. srpna 1699 poukazovala v druhém bodě na to, že „cechy jsou pro manufaktury škodlivé a že jsou jim překážkou“, odstranění cechů nedoporučovala s ohledem na prospěch měst. Navrhovala provést revizi všech cechovních předpisů.²⁷ Podobné stanovisko dala již pražská města s tím, že cechy udržují tovaryše v kázní a poslušnosti. Stejně argumentoval i známý český merkantilista té doby J.K.Bořek, který považoval cechovní soustavu za výborný prostředek k usměrňování cechovních tovaryšů a dělníků. Totožné stanovisko zaujala i stavovská komise v roce 1705. Konečný výsledek spočívající v podstatě na becherovském kompromisu znamenaly však až právní úpravy z 30. let 18. století.

2.1.3.2. GENERÁLNÍ ŘEMESLNICKÝ PATENT

Generálním řemeslnickým patentem z 16. listopadu 1731 byla provedena důsledná státní reglementace spočívající v tom, že zřizování cechů, vydávání stanov a privilegií bylo výlučnou pravomocí panovníka. Cechy byly rozděleny do čtyř tříd, v závislosti na velikosti města, kde měly sídlo. Rozdělení mělo význam při udělování tzv. speciálních cechovních artikulí, které mohly být přiznávány pouze cechům I. a II. třídy v největších městech. Patent rovněž zakazoval stanovit počet mistrů a počet tovaryšů, kteří mohou být u jednoho mistra zaměstnání. Oboje bylo vyhrazeno úřadům. Patent dále upravoval pracovní podmínky tovaryšů uvnitř cechu, vymezoval postavení mistrů vůči tovaryšům a učedníkům. Odstranil také obyčejně znesnadňující dosažení mistrovského práva, popřípadě přijetí do cechů. Tím vším reagoval patent na dřívější upozornění kritizující, že přijetí do cechu stálo v některých případech 200-500 zlatých, či že pevně stanovený počet mistrů a tovaryšů vede k nedbalosti výrobce, který si je jist odbytem svého zboží. Závažným opatřením byl článek 6, který omezil značnou měrou práva tovaryšů tím, že zakazoval tovaryšská bratrstva. Snad to byl důsledek nepokojů tovaryšů v roce 1723 v Liberci, kdy úspěšná stávka plátenických tovaryšů přinutila jejich mistry k několika ústupkům.²⁸

Generální řemeslnický patent patřil mezi nejvýznamnější legislativní akty 18. století u nás. Tím, že položil základ živnostenského a cechovního práva na sjednocení státní reglementace se soustavou do té doby autonomních cechů, vytvořil systém, který byl až do vydání živnostenského řádu v roce 1859, typickým pro živnostenskou legislativu habsburského soustátí.²⁹

2.1.3.3. GENERÁLNÍ CECHOVNÍ ARTIKULE

Vydání generálního řemeslnického patentu nepostačovalo narůstajícímu tlaku rodících se kapitalistických výrobních vztahů. Atomický charakter, kterým se vyznačovala celá cechovní soustava, narušoval cílenou státní reglementaci a byl důvodem pro vydání obecného právního předpisu, který by upravoval činnost cechů v celém habsburském soustátí. Tak byly dne 5.1.1739 vydány „Generální cechovní artikule pro cechovní pořádky dědičných zemí Českých“. Oficiálním důvodem jejich vydání, jak se uvádí v preambuli, byla nejen snaha po „...zamezení těch při řemeslných vzniklých zlých obyčejů“, ale i skutečnost, že po vydání generálního řemeslného patentu narůstaly žádosti o potvrzení „mnohé cechovní artikulové partikulárních cechů“. Je pochopitelné, že udělování rozdílných oprávnění různým cechům přinášelo těžkosti, zvláště pak při posuzování pracovněprávních vztahů tovaryšů. Tak bylo zapotřebí sjednotit zejména náležitosti učebního poměru, zvláště dobu jeho trvání. U tovaryšů se ukazovalo nutným jednotně upravit jejich práva a povinnosti jako námezdních pracovníků, např. délku trvání vandru, mzdové otázky a konečně předpoklady získání mistrovského práva.

Učební poměr upravený hlavou I jednotně normuje práva a povinnosti učedníků. Taxativně stanoví požadavky na náboženské vyznání, které musí být katolické s výjimkou Slezska, kde se připouštělo vyznání augšpurské. K přijetí do učebního poměru bylo nutné tzv. „zaručení“, které předpokládalo vydání ručícího listu. Pro učedníky před definitivním přijetím do učebního poměru je stanovena zkušební doba „šesti neděl“. Po jejím uplynutí je uchazeč přijímán do učení „při kvartálním shromáždění“. Učedníkům byla uložena povinnost dobrého chování, píce a věrnosti. Doba trvání učebního poměru byla stanovena s ohledem na charakter řemesla od dvou (u jednoduchých řemesel) do čtyř let (u řemesel z dnešního pohledu uměleckých). Učební poměr skončil vyučením, tj.

uplynutím učební doby a vydáním výučního listu. Mohl však skončit také „odmrštěním z učení“ pro špatné chování, dlouhodobou nepřítomnost nebo zpronevěru. Zajímavým dobovým dokladem úsloví „učení-mučení“ může být ustanovení čl.V, kde je uvedeno, že existuje-li příčina, mohou cechmistrři učedníka dát k jinému mistru.

Ustanoveními o povinném vandru, organicky navazujícími na články o vyučení, začíná hlava II, upravující právní postavení a pracovní podmínky cechovních tovaryšů jako námezdní pracovní síly. Podobně jako doba trvání učebního poměru je doba trvání tzv. nuceného vandru odvislá od druhu řemesla, které se tovaryš vyučil. Z článku XI vyplývá, že zvyklost vandrování, ustálenou v cechovním životě koncem 16. a zvláště během 17. století, chápou Generální cechovní artikule jako povinnost, bez níž by tovaryš nemohl být připuštěn k mistrovskému právu. Šlo tedy o nabytí praktických zkušeností, popř. o seznámení se s novými technologiemi a výrobními metodami. Zásada, že nový námezdní pracovní poměr mohl tovaryš uzavřít jen v jiném městě a u jiného cechu, byla prolomena ustanovením o prominutí vandrovních let ze zdravotních důvodů nebo pro jiné závažné příčiny.

Generální cechovní artikule nově upravují uzavírání a rozvazování námezdních pracovních poměrů tovaryšů. Předpokladem uzavření prvního pracovního poměru po vyučení bylo vydání „vysvědčení o chování a narození“ a „dovolující ceduly“ od vrchnosti. Při uzavírání dalších pracovních poměrů pak předkládal tovaryš písemné potvrzení o skončení předchozího zaměstnání, které vydával mistr, u něhož pracoval a které mu mohlo být odepřeno, jestliže se nechoval dobře.³⁰ Písemné potvrzení o skončení předchozího zaměstnání označované jako „vysvědčení“ bylo nezbytnou podmínkou pro uzavření nového pracovního poměru tovaryšem. Nepřímo to vyplývá i z textu, kde se uvádí, že ztratí-li tovaryš své doklady, stačí potvrzení z posledního místa, kde pracoval.

Výpovědní lhůty stanoví Generální cechovní artikule stejné pro tovaryše i pro mistry (8 dní). Mistr má kromě toho možnost zrušit pracovní poměr s tovaryšem okamžitě pro špatné chování.³¹ Co třeba rozumět pod pojmem „špatné chování“, lze dovodit z textu čl.XXII, kde se tovaryšům zakazuje např. hra hazardních her, pomluvy apod. Byl-li zrušen s tovaryšem pracovní poměr okamžitě, nebylo mu pravděpodobně ani vydáno potvrzení o skončení zaměstnání.

Generální cechovní artikule upravují právní postavení cechovních tovaryšů a jejich pracovní podmínky tak, že prakticky odstraňují vše, co by mohlo bránit rozvoji řemesel prostřednictvím kvalifikované pracovní síly. Důraz je zde kladen především na zjednodušené řízení při získávání mistrovského práva. Předpokladem byl ukončený vandř, ukončení se prokazovalo „atestací“, předložením zachovacího a výučního listu a „vejhostného listu“ od vrchnosti. Mistrovská zkouška záležela ve zhotovení mistrovského kusu, který posuzovala cechovní komise. Jestliže mistrovský kus vyhovoval požadavkům komise, byl tovaryš připuštěn „k mistrovskému“ a tím také i případně k městskému právu. V ostatních směrech se právní postavení cechovního tovaryše prakticky nezměnilo. Disciplinární pravomoc cechu zůstala zachována v případě lehčích přestupků.³² V souladu se zněním čl.2 a 8 Generálního řemeslnického patentu, těžší přestupky a kriminální činy podléhaly jurisdikci městského práva nebo vrchnosti.³³ Omezena, a to velmi podstatně, byla i možnost samostatné tovaryšské organizace. Čl.XXI přímo tovaryšstva zakazuje s odvoláním na čl.6 Generál. řemeslnického patentu. Aby bylo zachováno zdání určité sociální spravedlnosti, ukládá se tovaryšům platit ze mzdy, která měla být podle čl.XIX „smluvená“, týdně 1 krejcar nebo měsíčně 4 - 7 krejcarů na nemocné, či jinak postižené tovaryše. Poplatek se platil do cechovní pokladny.

Generální cechovní artikule z 5.1.1739 upravily jak otázky námezdní cechovní práce, tak postavení cechovních námezdních pracovníků - tovaryšů.

Současně bylo z cechů a z celé cechovní soustavy odstraněno vše, co „dle úsudku merkantilisticky laděného zákonodárce mohlo bránit rozvoji řemesel“.³⁴ Podřízení cechovních korporací státnímu dozoru prostřednictvím merkantilních a manufakturních orgánů trvale zajistilo státu účinnou možnost kontroly a ovlivňování řemeslné výroby.³⁵

2.1.4. PŘEDPISY PRÁVA HORNÍHO

2.1.4.1. PRÁVNÍ ÚPRAVA POSTAVENÍ BÁŇSKÝCH NÁMEZDNÍCH PRACOVNÍKŮ

V ekonomice českých zemí mělo vždy klíčový význam hornictví. Koncem 16. a počátkem 17. století prodělává hornictví určitou renesanci. České horní právo novelizované roku 1604 podle jáchymovských horních řádů a v závislosti na soudobé ekonomice, kdy se dostávají v horním hospodářství do popředí kapitálově silná těžarstva, opouští systém tzv. „lénhavěří“. Na jejich místo nastupují báňští námezdní pracovníci. Námezdní práce nabývá převahy. Mizí „staré horní svobody“, prodlužuje se délka pracovní směny a zavádí se tzv. „gdyně“ – úkolová mzda. Negativně se odrazila ve vývoji hornictví třicetiletá válka. Produkce kovů klesala i proto, že byla postupně vyčerpávána známá ložiska. Počátky kapitalistického výrobního způsobu, vytváření těžařských společností spolu s územním rozkladem českého státu a absolutistickým způsobem státního řízení přinášejí změny i v organizaci hornictví. V roce 1784 zrušil Josef II. úřad nejvyššího mincmistra království českého.³⁶ Počátkem 19. století se rozvíjí těžba uhlí v dolech. Ve velké většině je důlní podnikání vedeno mladou buržoazií a až na výjimky se stávají důlními podnikateli šlechtici (např. v revíru ostravsko-karvinském baron Wilczek, hrabě Larisch).³⁷ Horní zákon z roku 1854 skoncoval s přežívajícími historickými anachronismy v hornictví, i když některé instituty, např. hornická bratrstva, převzal.

Postavení a úprava pracovních podmínek báňských námezdních pracovníků bylo odvislé od prosperity dolů. Ve správě horního úřadu v Kutné Hoře z 19.2.1575 je uvedeno, že zde pracovalo v 66 dolech celkem 1249 námezdních dělníků. Největší počet námezdně pracujících tvořili poddaní z venkova.³⁸ Koncem 16. a počátkem 17. století můžeme mezi nimi rozlišit dvě skupiny. Jednak ty, kteří měli od vrchnosti povoleno na horách pracovat, a za druhé ty, kteří využívající „starých horních práv“ zběhli od své vrchnosti a našli na horách azyl. I když mezi šlechtou vznikly čas od času tendence přinutit své poddané k návratu nebo je „vyzdvihnout“³⁹ v případě potřeby, byla zaručena v zájmu královské pokladny báňským námezdním pracovníkům osobní svoboda a nedotknutelnost od osob všech stavů. Jaký význam byl námezdním pracovníkům přikládán, je patrné ze sněmovního usnesení z roku 1585. Tehdy si kutnohorští šeptmistři dokonce vymohli na sněmu stejné svobody i pro manželky všech báňských námezdních pracovníků, pokud byli v poddanství.⁴⁰ Pracovní poměry báňských námezdních pracovníků můžeme charakterizovat jako „krátkodobé“. Na rozdíl od námezdních pracovníků, jejichž pracovní poměr byl upravován čeledními nebo cechovními předpisy, měl báňský námezdní pracovník při uzavírání a rozvazování pracovního poměru značnou svobodu. Pracovníci přecházeli svobodně od dolu k dolu nebo do jiného horního města, či v letním období pracovali jako čeled' při žňových pracích. Tato svoboda byla založena na „starých právech“ horních měst, která ještě v 17. století tvořila enklávu, v níž platil pro námezdní pracovní poměry odlišný právní režim.⁴¹ Předpisy horního práva se rozlišuje kromě havířů, důlních tesařů a podobně celá řada pomocných dělnických profesí, obecně zvaných „pacholci doloví“.⁴² Jejich práce podobně jako práce vlastních havířů byla úzce specializovaná. Dolovým pacholkům byla vyplácena mzda podle počtu odpracovaných směn nebo „dritelů“.

Pracovní dobu upravuje horní právo tak, že havíři a pomocní dělníci neměli pracovat denně více než jednu směnu, aby mohli podávat co nejlepší výkon. S původně Václavovým horním řádem stanovené šestihodinové délky pracovní směny se od 17. století začínají uplatňovat směny osmihodinové a v některých případech dokonce dvanáctihodinové. S pokusy o zavedení osmihodinových směn začaly již saské horní řády v 15. století a v 16. století byly šlikovským horním řádem převzaty i k nám.⁴³ Počátek pracovní doby byl stanoven na sedmou hodinu ráno. O nedělích a svátcích se nepracovalo. Dovolenu nahrazovaly církevní svátky. Podle návrhu kutnohorského horního zákona, předloženého českému sněmu v roce 1579 se mělo uznávat 25 svátků ročně.⁴⁴ Případl-li na týden jen jeden svátek, byla vyplácena mzda v nekráceném rozsahu. Mzda se vyplácela týdně, zpravidla v neděli večer, podle počtu odpracovaných směn. Od 16. století se u nás zavádí kromě mzdy časové i mzda úkolová, lidově zvaná „gdyně“ (z němčiny Geding). Úkolovou mzdu stanovili po prohlídce pracoviště horní techničtí úředníci, obvykle pro celý úkol, který měl být proveden. Forma úkolové mzdy byla v našem hornictví stále usilovněji zaváděna, takže od 18. století je fakticky jediná.⁴⁵ Právní postavení báňských námezdních pracovníků je dokladem, že prakticky od 16. století převládá v českém hornictví námezdní práce.

2.1.5. ČELEDNÍ PŘEDPISY

2.1.5.1. PRÁVNÍ POSTAVENÍ NÁMEZDNÍCH PRACOVNÍKŮ PO TŘICETILETÉ VÁLCE

Vítězství habsburské strany a hospodářská pohroma české stavovské opozice byla dovršena rozsáhlou revizí zemských privilegií a vydáním nové ústavy. Ferdinand II. ustavil v roce 1625 zvláštní komisi (v pořadí druhou), která měla již roku 1626 připraven elaborát nového základního zákona. Dokument zpracovaný zcela na podkladě absolutistických tendencí vídeňského dvora byl

vyhlášen po vojenských úspěších Valdštejnových v Čechách roku 1627 a na Moravě o rok později. Jako celek „Obnovené zřízení zemské“ vycházelo z teze v důsledku stavovského odboje „propadlých práv“. Jestliže se českému státu určitá práva přiznávají, pak pouze mocí a z milosti panovníka. Obnoveným zřízením zemským bylo upraveno především právo zemské. Právo městské, a to v celém státě, se řídilo Koldínovými Právy městskými. Obnovené zřízení zemské se stalo zákonným právním podkladem postavení námezdních pracovníků a jejich pracovních podmínek v okruhu své působnosti. Platilo tedy současně pro námezdní pracovní poměry na vrchnostenských panstvích a na venkově. Právní postavení městské čeledi bylo i nadále upraveno městským právem kodifikovaným v roce 1579. Jeho obsah, s patrným úzkým vztahem k římskému právu, vyhovoval politicko-hospodářským záměrům habsburské vlády tak, že i v druhé polovině 17. století, ba ještě ve století osmnáctém se o něm pochvalně zmiňovala tehdejší právní věda.⁴⁶

Námezdní pracovní poměry a spolu s nimi i právní postavení námezdních pracovníků vykryštovaly v průběhu feudálního vývoje prakticky ve dvě institucionalizované formy. V dlouhodobý námezdní pracovní poměr - čili čelední a v krátkodobý námezdní pracovní poměr. Obě uvedené formy se lišily rozdílným právním postavením námezdních pracovníků. Zatímco dlouhodobý - čelední námezdní pracovní poměr byl postavený na osobní vázanosti čeledína na zaměstnavatele, krátkodobý námezdní pracovní poměr tuto osobní vázanost nezná. Osobní vázanost čeledína na zaměstnavatele, byl považován za příslušníka jeho rodiny, vychází ze snahy argumentovat římským právem. Toto právní postavení čeledína zná i pokus Brikcího Kouřimského z Licka z roku 1536 o jednotný zákoník upravující městské právo a zná je i o čtyřicet let starší Koldínův zákoník. I když jeho předpisy o čeledi jsou více než skromné, přiznává zaměstnavateli dokonce právo dědit po zesnulém čeledínu.⁴⁷ Uvedený osobní svazek mezi čeledínem a jeho zaměstnavatelem byl založen smlouvou, kterou

feudální právo vlastně nikde neupravovalo. Obsahem této smlouvy, kterou označujeme jako čelední, byl zejména závazek najímaného pracovníka - čeledína, pacholka dlouhodobě poskytovat svému zaměstnavateli - pánovi, hospodáři za stanovenou mzdu práci - služby. V druhé polovině 17. století pozorujeme snahy čeledi o zkracování obvyklé jednoroční doby trvání čeledního mezdního poměru. Námezdní pracovníci využívali nedostatku pracovních sil, zvyšovaného neustálými válkami, a snažili se podmiňovat prodej své pracovní síly kratší služební dobou. Proti těmto snahám, jak je patrné z policejních řádů z let 1683 a 1696, státní moc ostře zakročovala.⁴⁸ Na rozdíl od námezdní smlouvy tovaryšské nevymezovala čelední smlouva druh práce. Čeledín byl přijímán na jakoukoli práci, ať tělesnou či duševní, a právní postavení čeledína v panském dvoře bylo stejné jako postavení panského úředníka. Na rozdíl od druhu práce čelední smlouva upravuje povinnost zaměstnavatele platit čeledínovi mzdu. Mzda měla být vyplácena v penězích a její vymáhání je jediným případem v zemském právu, kdy se mohl poddanský čeledín svému zaměstnavateli opřít.⁴⁹ Čelední smlouva neupravovala ani pracovní dobu. Je pravděpodobné, že u městské čeledi byla obdobná jako u cechovních tovaryšů. Venkovská čeleď měla pravděpodobně stejnou pracovní dobu jako robotníci.

K některým zajímavým poznatkům docházíme, zkoumáme-li postavení venkovské, poddanské čeledi. Zde můžeme rozlišit dvě kategorie právního vztahu. Především jde o vztah pracovníka - poddaného vůči zaměstnavateli - vrchnosti. Za druhé jde o skupinu, kde zaměstnavatelem je poddaný. Pro tyto vztahy jsou charakteristické dvě skutečnosti. Tvorba a charakter mzdy a vedle toho disciplinární pravomoc zaměstnavatele. Svůj nezastupitelný význam měl zde i postoj námezdního pracovníka - čeledína k přijetí práce. Je pochopitelné, že ve sledovaném období měla mzda daleko do spravedlivé odměny za vykonanou práci. Kr. Fischer ve své známé „Hospodářské knize“ uvádí příklady mzdy čeledi na vrchnostenských dvorech. Např. čeleď osobně svobodná ve

dvorech v okolí Prahy měla ve všech kategoriích o dvě zlaté víc nežli čeled', která byla najímána z řad poddaných. Ta byla do vrchnostenské služby přímo „odváděna“. Čeled' měla za povinnost si zpravidla odsloužit tři roky „v panských službách“. V zásadě žádný dospívající příslušník poddanských rodin nebyl z této povinnosti osvobozen.⁵⁰ Oproti tomu poddanské řády jsou dokladem, že vrchnost ukládala svým poddaným - zaměstnavatelům platit čeledi řádně mzdu. Důvodem zde zřejmě byly obavy vrchnosti z útěku čeledi. I když čeledi v případě útěku nebyla mzda vyplacena, hovoří tzv. černínská instrukce z roku 1648 v čl. 10 o potrestání hospodáře, který zadržením mzdy způsobil útěk čeledína.⁵¹ Pokud jde o disciplinární pravomoc nad poddanskou čeledí, lze rozlišit dvě skupiny. Disciplinární pravomoc vrchnosti, která měla dokonce hrdelní jurisdikci a disciplinární pravomoc poddanského zaměstnavatele byla značně zúžena na povinnosti morálního rázu. Námezdní čelední pracovní poměr končil uplynutím doby, na kterou byl smluven, nebo výpovědí ze strany zaměstnavatele. Při ukončení vydával zaměstnavatel čeledínovi zvláštní potvrzení - „fedrovní list“. Tento dokument byl podmínkou pro přijetí do nové služby. Vedle toho měl i roli policejní legitimace, bez níž mohlo být s čeledínem naloženo jako s tulákem. V případě, že zaměstnavatel byl sám poddaným, vydávala fedrovní list příslušná vrchnost.⁵²

Krátkodobé námezdní pracovní poměry byly zakládány smlouvou, kterou můžeme označit jako „nádenickou“.⁵³ Již čelední řád z roku 1547 tuto smlouvu odlišuje od smlouvy čelední, když rozeznává „dílo oukolní a nádenní“ od služby.⁵⁴ Základním znakem je krátkodobé poskytování závazku - práce za úplatu. V legislativě 17. století není tato smlouva upravována kromě ustanovení týkajících se mzdy. Krátkodobý námezdní pracovní poměr nevytvářel mezi zaměstnavatelem a pracovníkem žádné osobní pouto, jako tomu bylo v případě smlouvy čelední, a zaměstnavatel neměl také nad pracovníkem žádnou pravomoc. Z označení „dílo oukolní a dílo nádenní“ je patrné, že pracovník byl

najat zaměstnavatelem k provedení stanoveného úkolu nebo k vykonání různých prací ve stanovené době - jednom dni. Odtud názvy oukolník - nádeník. I když uvedené rozdělení poněkud svádí srovnávat s obdobnými římskoprávními pojmy, nelze tak učinit jednoznačně. Charakter prací zabezpečovaných krátkodobými námezdními poměry totiž ukazuje, že šlo jen o příležitostné, sezónní práce.

2.1.5.2. ČELEDNÍ ŘÁDY MARIE TEREZIE A JOSEFA II.

Právní postavení námezdních pracovníků a úpravu jejich pracovních podmínek v 17. století a počátkem 18. století se vyznačovalo osobní závislostí mezi zaměstnavatelem - pánem a pracovníkem - čeledínem. Feudální právo tohoto období nezasahovalo však téměř do obsahu osobní závislosti. Obsah osobní závislosti byl ovlivňován do určité míry pouze postavením smluvních stran. Jiné postavení měl poddaný služebník, jiné naopak šlechtický služebník - vrchnostenský úředník nebo měšťan. V průběhu 18. století je staré šlechtické právo vytlačováno postupně početně narůstajícími normami absolutistického státu. V této době nemůže také nadále existovat právem sice garantovaný, ale bez bližšího osobního vymezení postavený druh feudální závislosti.

V polovině 18. století dochází k novým úpravám čeledních námezdních poměrů. Za počátek právních úprav považujeme čelední řád pro Moravu z 12. května 1753.⁵⁵ Tento „Dienstbothen - Ordnung für Markgrafthum Mähren“ nejenom, že vymezil přesně poměr mezi pánem a jeho služebníkem, stanovil disciplinární a další práva zaměstnavatelova, ale deklaroval vůbec poprvé pracovníkova práva a jeho povinnosti. Čelední řád rozlišuje podle druhu vykonané práce dvě kategorie čeledi, která slouží v tzv. vyšších nebo nižších službách. Prvý oddíl čeledního řádu zahrnuje „...alle und jede Beamte,...Haus - Hofmeistere und Canzelisten, aufwarthere Stallmeistere, Cammer - Frauen...“,

tedy tu kategorii čeledi označovanou souhrnně názvem „officianti“. Jak je patrné z uvedeného výčtu, patřili mezi „officianty“ nejenom vrchnostenská úředníci, ale i služebníci určení k osobním službám. Právní postavení těchto „officiantů“ se žádným způsobem nelišilo od právního postavení ostatní čeledi. Čelední řád zná pouze jednu výjimku, když ukládá při ukončení služby „officiantům“ předložit vyúčtování. Tuto povinnost stanovil čelední řád zřejmě proto, že většině z nich byla svěřovaná při výkonu služebních povinností někdy i značná část zaměstnavatelova majetku. Druhou kategorií čeledi byla čeleď ve městech a na venkově.

Námezdní pracovní poměr vznikl uzavřením čelední smlouvy, která se vyznačovala nerovností smluvních stran. Při uzavírání čelední smlouvy zakazoval totiž čelední řád v odd. III, čl. X čeledi klást si podmínky ve svůj prospěch. Čeledín byl povinen dosloužit stanovenou dobu. Na místo dřívějšího zaměstnavatelova oprávnění stíhat a žádat vydání zběhlého služebníka nastupuje stát, který porušení povinnosti dosloužit prohlašuje za trestný čin a přebírá jeho stíhání a trestání. Jinak mohl čeledín ukončit čelední poměr pouze výpovědí z důvodů stanovených právním předpisem. Odd. II, čl. VII-IX které upravují výpověď, a výpovědní lhůty stanoví, že takovými zákonnými důvody byly např. nemoc, sňatek, smrt rodičů a s ní spojená nutnost převzít hospodářství apod. Byla-li výpověď podaná v souladu se zákonem, mohl čeledín žádat o vystavení potvrzení o řádném ukončení námezdního pracovního poměru. Toto potvrzení vydávané zaměstnavatelem bezplatně na předepsaném formuláři a nazývané např. „Abschied“ nebo „Attestati“, se stalo přímým předchůdcem tzv. čeledních knížek. Čeledín měl právo vymáhat potvrzení na zaměstnavateli prostřednictvím úřadu. První tereziánský čelední řád přinesl i změnu v disciplinární pravomoci zaměstnavatele. Ten měl napříště dávat pouze „gütliche Ermahnungen“. Jinak veškerá disciplinární pravomoc příslušela státní administrativě. Tereziánský čelední řád pro Moravu z roku 1753 nemá v Čechách analogii, i když byl snad

vydán i v Čechách (26.6.1753 vyšly v Čechách dílčí patenty o čeledi). Uvedené právní předpisy se staly základem nové právní úpravy postavení námezdních pracovníků. 25. ledna 1765 je vydáván „Nový čeládky a sloužících se týkající pořádek pro království České“.⁵⁶ Tento druhý tereziánský řád je rozdělen do devíti titulů. Neliší se obsahově od předchozího, je však po formální stránce dokonalejší a při řešení věcných otázek pregnantnější. Jedinou opravdovou novinkou je rozšíření trestu káznice za zběhnutí ze služby i na čeládku. V čeledním řádu z roku 1753 tento trest hrozil pouze „officiantům“.

Racionální účelnost spolu se systematickým zbyrokratizováním státního aparátu vedly Josefa II. k vydání nových čeledních řádů. V roce 1782 vyšly dva čelední řády - 30. září čelední řád pro venkovskou čeládku a 1. prosince čelední řád pro městskou čeládku. Na rozdíl od tereziánských čeledních řádů zdůrazňují oba josefínské smluvní základ čeledního poměru. Stát přebírá garanci za plnění všech povinností, ke kterým se čeledín zavázal při uzavření námezdního čeledního pracovního poměru. Přitom ustanovení §7 čeledního řádu pro města a §2 pro venkovskou čeládku přímo zakotvovala hrozbu soudního donucení v případě nesplnění povinnosti, spojenou podle okolností s náhradou škody. Osvícenský humanismus, typický pro většinu legislativních aktů vydaných za vlády Josefa II., se odráží v ustanoveních, která berou čeled' v ochranu. Zaměstnavateli je zakázáno zneužívat disciplinární pravomoci, zejména nemá čeled' týrat.⁵⁷

Josefínskými čeledními řády vrcholí v pozdně feudálním státě úpravy námezdních čeledních poměrů. Zahrnují právní postavení veškeré čeledi včetně úpravy jejích pracovních podmínek s výjimkou vrchnostenských úředníků. Pro ty zůstávají v platnosti příslušná ustanovení tereziánského čeledního řádu z roku 1765.⁵⁸ Čelední řády platí až do roku 1857, kdy dochází k postupnému vydávání nových, upravených po vzoru tehdejších představ a potřeb.

2.2. ÚPRAVA NÁMEZDNÍ PRÁCE V MANUFAKTURÁCH

Zavedením manufaktur na konci 17. století a jejich rozšířením v 18. století vzniká na našem území nový typ námezdních pracovníků - námezdní dělník v manufaktuře. Spolu s tím vzniká i nový druh námezdního pracovního poměru - námezdní pracovní poměr manufakturního dělníka. Manufaktury byly zřizovány panovnickým privilegiem, vydávaným případ od případu, které osvobozovalo manufakturu od cechovní závislosti a dávalo jí možnost zaměstnávat libovolný počet pracovníků. Manufakturám bylo rovněž udělováno oprávnění zaměstnávat žebráky a tuláky. Pro manufakturu je typické, že vytváří hierarchii pracovních sil, které odpovídá stupnice mezd. Vzhledem k tomu, že manufaktury byly budovány na ruční výrobní technice, bylo důležitým ustanovením z hlediska jejich dalšího rozvoje povolení, aby vrchnosti dávaly své poddané vyučit řemeslu bez omezení, a rovněž, aby mohly bez omezení zaměstnávat i tovaryše, kteří nebyli jejich poddanými. Vrchnostenským manufakturám byl tak otevřen zdroj kvalifikované pracovní síly, čímž byl splněn jeden ze základních předpokladů jejich dalšího rozvoje.

Na rozdíl od právních úprav čeledního pracovního poměru, pracovních poměrů cechovních tovaryšů a námezdních pracovníků v hornictví chybí u manufaktur ve sledovaném období obecný právní předpis upravující námezdní pracovní poměr manufakturního dělnictva. Jedinými doklady, podle kterých můžeme právní postavení námezdních pracovníků v manufakturách zkoumat, jsou panovnická privilegia vydávaná pro jednotlivé manufaktury, instrukce majitelům manufaktur a konečně, pár dochovaných písemných smluv uzavíraných se zahraničními odborníky. Z roku 1799 kromě toho známe dvorský dekret, vydaný 6. srpna pro moravské manufaktury, který je jediným legislativním aktem upravujícím práci v manufakturách obecnějším způsobem.⁵⁹

Základem námezdního pracovního poměru manufakturního dělníka je smlouva. K. Przibram ve svých „Geschichte der österreichischen Gewerbpolitik“ uvádí příklad z roku 1794, ze kterého dovozuje, že právní postavení námezdních pracovníků v manufakturách se řídilo pravidly čeledního poměru.⁶⁰ Tento názor podporuje i používání předpisů o „sběhlé čeledi“ nebo „odlákávání čeledi“, které majitelé manufaktur používali. Rovněž skutečnost, že manufaktury byly zakládány na patrimoniálních panstvích a poddaní v manufakturách pracovali za mzdu, obdobně jako čeled' v panských dvorech, podporuje tento názor. Cechovní předpisy, které byly rovněž používány v manufakturách, se dotýkaly spíše otázek kvality výrobků apod. Odlišné právní postavení měli pravděpodobně odborníci - cizinci, se kterými byla sepsována písemná smlouva, kde byla stanovena vzájemná práva a povinnosti. Mzda byla vyplácena týdně, u pomocných dělníků denně. Je pravděpodobné, že tam, kde dělníci bydleli přímo v manufaktuře, byla určitá část mzdy vyplácena formou naturálií. Její výše byla rozdílná a závisela na prosperitě manufaktury. Tak např. v roce 1759 byla týdenní mzda v potštejské plátenické manufaktuře v průměru 1 zl. 15 kr.⁶¹ Majitelé manufaktur se bránili vyšším mzdám zaměstnáváním žen a dětí, které bezcitně vykořisťovali.⁶² Pracovní doba v manufakturách byla odvislá od množství práce a zřejmě i zde je nutno aplikovat v jednotlivostech ustanovení čeledních řádů nebo cechovních předpisů. Zrušení pracovního poměru bylo z důvodu nedostatku pracovních sil manufakturním dělníkům znesnadňováno. Tak nařízení z 23.4.1767 zakazuje odlákávat dělníky cizích manufaktur a dvorský dekret z 12.2.1765 ukládá komerčnímu konsesu dozírat, aby z konkurenčních důvodů nebyla zvyšována dělníkům - přadlákům mzda. Konečně dvorským dekretem z 8.12.1769 bylo nařízeno vystavovat propouštěným dělníkům propouštěcí listy, bez nichž nemohli být v jiných manufakturách přijati do práce. Trestní zákoník z roku 1803 pak kvalifikoval přijetí dělníka bez propouštěcího listu jako těžký policejní přestupek.⁶³ Pro učební poměr v manufakturách je typické, že se často kryje s dětskou prací.

Avšak dělník pracující od mládí v manufaktuře, přestože se i zde některé vztahy řídily cechovními předpisy, nemohl se stát kvalifikovaným dělníkem - tovaryšem. Tím méně pak mohl dosáhnout mistrovského práva. Proto je vydáno 1.9.1764 nařízení, které stanoví, že práce v továrně je stejnou podmínkou pro získání mistrovského práva jako práce u cechovního mistra.

Ani zrušení nevolnictví v roce 1781 nepřineslo žádané změny v pracovních silách. I když byl relativně dostatek pomocných dělníků, vhodných kvalifikovaných pracovníků, potřebné množství nebylo. Nedostatek kvalifikovaných pracovníků způsoboval konkurenční boj mezi manufakturami a současně motivoval tyto pracovníky požadovat vyšší mzdy. Zavedením policejních a komerčních živností a vydáním nových řemeslnických a živnostenských řádů dochází k podpůrnému používání těchto právních předpisů v manufakturách. Připoutávají však nadále manufakturního dělníka k manufaktuře a podrobují jej disciplinární pravomoci jejího majitele. Počátkem 19. století, kdy jsou na našem území zaznamenány první dělnické bouře, dochází k prvním ozbrojeným represivním akcím státu proti nastupující dělnické třídě. V trestním zákoníku vydaném v roce 1803 se poprvé zakazuje pod těžkými tresty sdružování dělnictva.

2.3. KODIFIKACE RAKOUSKÉHO OBČANSKÉHO PRÁVA

2.3.1. OSVÍCENSTVÍ A PŘIROZENÁ LIDSKÁ PRÁVA

Počátky všech moderních pojetí sociální politiky jsou stejné - osvícenství. Je nejrozsáhlejší formou ideového odporu proti feudalismu. Soudobá sociální politika je nemyslitelná bez osvobození člověka od feudálních vztahů. Osvícenství je výrazem duchovní emancipace nových sociálních vrstev (buržoazie, inteligence), a proto zdůrazňuje přirozenou rovnost lidí oproti stavovským privilegiím a svobodu proti despotismu. Osvícenci přispěli svými

přirozenoprávními a demokratickými teoriemi k definování hlavního cíle sociální politiky v demokratické společnosti, a tím bylo zajištěno nezadatelné právo na existenci a na život. Příznačné je racionalistické pojetí dějin společnosti jako boje „světla rozumu“ s tmou nevědomostí a předsudků a přesvědčení, že zdrojem pokroku národů je poznání, vzdělání a „osvícené“ zákonodárství.

Významný představitel francouzského osvícenství CH.L. Montesquieu (1689 - 1755) označil za základní politickou hodnotu občanskou svobodu. Její záruku viděl v rozdělení moci na tři nezávislé složky - zákonodárnou, soudní a výkonnou, jejichž samostatnost vytváří záruky proti despotii. Vlivná osobnost francouzského a evropského osvícenství Voltaire (1694 - 1778), zcela jednoznačně formuluje nárok na svobodu vyznání a svobodu politickou a filozofickou. Ostře odsuzoval despotismus církve a církevních institucí. Věřil, že osvícenství je určeno především aristokracii, na rozdíl od J.J.Rousseau, nebyl stoupencem lidu. J.J.Rousseau (1712 - 1778) byl ostrým kritikem feudálních vztahů a despotie a velkým obhájcem rovnosti lidí. Jako první formuloval přirozená práva člověka a hlásal: „Lidé mohou být současně suverény i poddanými, neboť svoboda je poslušnost vůči zákonu, který jsme si stanovili.“

2.3.2. LEGISLATIVNÍ NÁVRHY ÚPRAV NÁMEZDNÍ PRÁCE V 18. STOLETÍ⁶⁴

Počátkem 18. století se objevují názory požadující vypracování jednotného občanského kodexu. V pozadí stojí postupující centralismus habsburského absolutismu směřující k vytvoření centrálně řízené česko-rakouské části habsburského soustátí. To však znamenalo nejen likvidaci státoprávní svébytnosti českého státu, ale i jednotný právní řád. Avšak teprve v 50. letech 18. století zahájila svoji práci na zákoníku soukromého práva

kompilační komise. Zákoník, který měl nést označení *Kodex Theresianus universalis*, obsahově řazený podle Justiniánových Institucí, měl mít základ v platném zemském právu, doplněním novými normami, zpracovanými v duchu osvícenství.⁶⁵

Dosavadní právní úprava postavení námezdních pracovníků a jejich pracovních podmínek v podstatě garantovala nerušený výkon osobní závislosti mezi zaměstnavatelem a čeledínem, avšak do jejího obsahu nezasahovala. Státu osvícenského absolutismu, ovlivněného přirozenoprávní filozofií, šlo při tvorbě velkých kodifikačních celků o to, aby zahrnovaly i čelední předpisy, kde osobní závislost bude vykládána nově v souladu s učením o ideálním právu nezávislém na státu, které údajně vyplývá z rozumu a podstaty člověka.⁶⁶ Do popředí se tu dostávaly i takové otázky přirozenoprávní teorie společenských svazků jako pojem „*societas herilis*“, který předpokládá moc hlavy pospolitosti, spojené jinými než biologickými svazky, nad osobami, které k ní náleží. Právní a ekonomická teorie 18. století považovala za jeden z významných způsobů vzniku takovéto pospolitosti námezdní smlouvu (*locatio - conductio*). Proto také všechny legislativní pokusy 18. století upravují postavení pracovníků v rámci obligačního práva a současně o nich pojednávají v části o právech fyzických osob.⁶⁷ V návrhu Tereziánského kodexu jsou ustanovení o čeledním poměru zařazena do prvního dílu, pojednávajícím o právech osob („*Von dem Recht den Personen*“) a dále do části o smlouvách a v díle o nájmu a pronájmu. Toto zařazení je dokladem určitého kompromisu kompilátorů, kteří si byli vědomi, že stát garantuje splnění povinností z čeledního poměru trestními sankcemi, přičemž tyto povinnosti a státem vymezený obsah disciplinární pravomoci zaměstnavatelovy „jsou v podstatě státními normami založenou osobní závislostí staršího feudálního práva“.⁶⁸ Podstatu čeledního poměru se snažili kompilátoři vyjádřit jeho zařazením do části o právech osob a mezi smlouvy.

Rozhodujícím názorem zde bylo stanovisko Holgera, který obhajoval nauku o dvojitým druhu povinností vyplývající pro čeled' z čeledního řádu.

Holger rozeznával povinnosti všeobecné, které odvozoval z přirozeného práva (píli, věrnost, dobré mravy) a povinnosti zvláštní, vyplývající z konkrétního obsahu námezdní smlouvy (druh služby, práce, speciální vlastnosti nebo znalosti služebníka, apod.) Tím, že Holger odvodil všeobecné povinnosti z přirozeného práva, našel způsob jak zdůvodnit použití státem garantovaných sankcí proti námezdním pracovníkům. Povinnost „oficiantů“ předložit vyúčtování při skončení námezdního čeledního poměru posloužila Holgerovi k odůvodnění rozdělení služeb na vyšší a nižší („operae liberales a illiberales“).⁶⁹ Druhým pokusem směřujícím k jednotné kodifikaci občanského práva je tzv. Hortenova osnova, která v porovnání s návrhem Tereziánského kodexu může být považována za „pozitivistickou reakci“.⁷⁰ Na rozdíl od Holgerovy osnovy nezařadil Horten problematiku čeledi do prvního dílu o právu osob. Věnoval jí samostatnou kapitolu, kde za čeledína považuje toho, kdo uzavřením námezdní smlouvy vstoupil do domácnosti zaměstnavatele. Čeledín se tedy, podle Hortena, stává uzavřením námezdní smlouvy členem zaměstnavatelovy domácnosti. Třetí nejpropracovanější osnovu kodifikačních pokusů o vydání občanského zákoníku připravil Martini. V porovnání s dvěma předchozími je specifická tím, že se snaží zachytit u námezdních poměrů všechny jejich druhy, včetně nově se utvářejícího námezdního poměru manufakturního dělnictva. Podle Martiniho osnovy, která nezná dělení služeb na vyšší a nižší, může být předmětem námezdní smlouvy jakákoli práce, služba nebo zhotovení díla. Partii o čeledi zařazuje Martini opět do prvního dílu, který pojednává o právech osob. Povinnosti čeledi jsou odvozeny podle Martiniho od „blaha“ zaměstnavatelovy domácnosti, k němuž mají všichni námezdně pracující přispívat. Martini neupravuje ve své osnově disciplinární pravomoc

zaměstnavatelovu, ani otázky „zběhlé čeledi“. Podle něho, nejsou předmětem úpravy v rámci občanských zákonů.

Martiniho osnova vyhovovala nejvíce počínajícímu rozvoji kapitalistických výrobních vztahů. V 70. letech 18. století stále sílily hlasy namířené proti jednotné kodifikaci, které legislativní práce úplně ochromily. Josefínské civilní kodexy se problematiky námezdního pracovního poměru nedotýkaly.⁷¹ Martiniho myšlenky aplikoval až v roce 1811 Všeobecný zákoník občanský.

2.3.3. OBECNÉ ZÁSADY SOCIÁLNÍHO ZÁKONODÁRSTVÍ VE VŠEOBECNÉM ZÁKONÍKU OBČANSKÉM Z ROKU 1811

26. srpna 1789 přijalo francouzské Ústavodárné shromáždění Deklaraci práv a svobod člověka a občana, kde se v prvním článku prohlašovalo, že: „Lidé se rodí a zůstávají svobodnými a v právech sobě rovnými.“ Tím skončila Velká francouzská revoluce se starým pojetím feudální společnosti a podstatně ovlivnila nejen celkový vývoj ve většině evropských zemí počátkem 19. století, ale významným způsobem zasáhla i do vývoje práva. V roce 1804 uveřejněn nový francouzský občanský zákoník (Code Civil des Français), již vychází z progresivních myšlenek této revoluce, aplikuje principy přirozeného práva, obyčejového práva severofrancouzského a systém římského práva. Tento zákoník nazývaný také Code Napoleon, byl prvním z řady občanských zákoníků, kterými buržoazie z důvodu dalšího rozvoje obchodu a průmyslu hodlala zabezpečit hlavní postuláty své zákonnosti jako nově nastupující vládnoucí třída. Formální rovnost občanů před zákonem, jednotné pojetí vlastnictví a jeho nedotknutelnost, smluvní svoboda a svoboda podnikání spolu s průmyslovou revolucí položily základ k formování kapitalistické společnosti. Smluvní svoboda je také zásadou, která ovlivnila tvorbu dvou článků řešících

problematiku námezdního pracovního poměru. Jsou to články 1781 a 1782 o „smlouvě služební“. Stručnost, s jakou jsou tato dvě ustanovení Code Civil formulována, vyplývala z názoru, že „bližší úprava pracovního poměru je zcela věcí volné úmluvy stran“.⁷²

Politická a hospodářská situace, ve které se ocitla habsburská monarchie počátkem 19. století, urychlila práce na kodexu občanského práva, které začaly ještě za Marie Terezie. Z mnoha návrhů měla k realizaci nejbližše tzv. Martiniho osnova, která byla pokusně vyhlášena v Haliči roku 1797. Konečné práce na kodifikaci vedl profesor Zeiller. Jeho zásluhou zůstaly zachovány osvícenské a přirozenoprávní tendence, které byly společným znakem kodifikačních prací 2. poloviny 18. století. Zákoník vyhlášený 1. června 1811 pod názvem „Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch“- Kniha všeobecných zákonů městských. Pod vlivem římských institucí tvoří systematický celek. Jasná a přehledná ustanovení, obsažená v 1502 paragrafech, nesou všechny znaky tehdejších velkých kodifikací. Jeho označení jako knihy zákonů „městských“, vyplývalo ze skutečnosti, že u nás počátkem 19. století termín „občan“ nebyl znám. Významově odpovídal termínu „měšťan“. „Nic nemohlo lépe charakterizovat stoupání významu buržoazní složky v tehdejší společnosti“.⁷³ I když Všeobecný zákoník občanský odrážel poměry přelomu 18. a 19. století a pracoval ještě s mnoha feudálními právními instituty (např. koncepce děleného vlastnictví, dědičný selský pacht apod.), přesto byl základním právním dokumentem, který napomohl vítězství kapitalistického výrobního způsobu v našich zemích. Všeobecný zákoník občanský novelizovaný poprvé roku 1848, aktualizovaný na základě poznatků právní vědy a praxe v letech 1907 - 1916 a počátkem první republiky, platil u nás až do roku 1950, kdy byl nahrazen novými kodifikacemi socialistického práva.

Námezdní práci upravoval Všeobecný zákoník občanský („ABGB“) v hlavě 26, §§1151 - 1163, v ustanoveních o smlouvě nazývané v německém originále „Lohnvertrag“ - smlouva námezdní.⁷⁴ V úpravě se promítla dřívější koncepce Martiniho, který navrhoval upravit námezdní vztahy z dvojího hlediska. Nejprve jako obligačně - právní vztahy podle zásad platících obecně pro uzavírání smluv. Současně Martini navrhoval upravit námezdní vztahy i podle toho, jak z těchto zásad vybočují, takže se na ně nevztahují civilněprávní předpisy. Šlo tedy o takové vztahy, které se řídily normami správního nebo policejního práva. Tvůrci konečné verze občanského zákoníku Martiniho stanoviska přijali. Námezdní smlouva je v ABGB založena na stejných principech jako každá jiná smlouva zákoníkem upravená, tedy na principech smluvní volnosti a rovnosti stran.

V souladu s výsledky právní vědy recipovaného římského práva doplněného o osvícenský přirozenoprávní pojem „societa herilis“, zahrnovala námezdní smlouva závazek konat pak po určitou dobu službu, nebo závazek zhotovit dílo.⁷⁵ V prvním případě vznikla služební smlouva - locatio conductio operarum, v druhém případě vznikla smlouva o dílo - locatio conductio operis. Rozlišující znaky mezi smlouvou služební a smlouvou o dílo spočívaly zejména v tom, že předmětem služební smlouvy byla zásadně práce, kterou mělo být dosaženo určitého výsledku. Avšak byl-li výsledek práce dopředu smluven a práce se odevzdávala jako hotová, jednalo se o smlouvu o dílo. Při smlouvě služební byl závazek trvalý a spočíval v osobní povinnosti zaměstnance pracovat pro zaměstnavatele a v osobním nároku zaměstnance na mzdu za konání práce. Tato mzda mohla být časová nebo úkolová. U smlouvy o dílo se podnikatel zavazoval k vykonání díla podle vlastního plánu a vlastními prostředky. Souhrnně lze říci, že za smlouvu námezdní podle ABGB „dlužno považovati záplatné uskutečňování procesu pracovního“.⁷⁶

Zaměstnaný - pracovník byl povinen konat práci osobně. Za vykonanou práci mu náležela dohodnutá mzda. Jestliže výše mzdy nebyla dohodnuta nebo neposkytoval-li ji pracovník služby bezplatně, platila zásada, že mzda má být přiměřená.⁷⁷ Mzda se vyplácela na konci dohodnutého období v případě mzdy časové nebo při odvedení díla. ABGB upravoval rovněž výši mzdy v nemocnici nebo při překážkách v práci na straně zaměstnavatele. Skončení služebního poměru upravovaly §§ 1158 - 1163. Zásadně končil námezdní služební poměr uplynutím sjednané doby. Při sjednávání služebního poměru mohla být dohodnuta zkušební doba 1 měsíc. Během zkušební doby mohl být námezdní poměr rozvázán „oběma stranami kdykoli“. V tomto případě ABGB stanovil výpovědní lhůty, které měly být pro obě strany stejné. U „služeb vyššího druhu“ byla stanovena výpovědní lhůta v délce minimálně 4 týdnů. V ostatních případech v délce minimálně 2 týdnů. Zákoník rovněž upravoval předčasné skončení služebního poměru. Při jeho skončení vydával zaměstnavatel zaměstnanému pracovníkovi písemné potvrzení o době a způsobu služby. Z hlediska pozdějšího vývoje není bez zajímavosti, že ABGB nepřipouštěl, aby zaměstnavatel vpisoval do vysvědčení diskriminující zápisy a poznámky, které by mohly ztížit uzavření nového služebního poměru.

ABGB upravil námezdní vztahy formou námezdní pracovní smlouvy a současně vyslovil obecné zásady pracovního práva v období průmyslové revoluce. Pro toto období je v Českých zemích charakteristické přežívání feudálních vztahů, které působilo jako vážná překážka hospodářského rozvoje a tím i prosazování ekonomických zásad kapitalistického podnikání v duchu volné soutěže. Přesto některá odvětví průmyslu se doslova revolučně rozvíjela, např. textilní průmysl. K dalšímu rozšíření továrního zpracování bavlny, vlny a lnu dochází koncem 20. let 19. století zavedením parního pohonu a postupným vybavováním továren stroji. Strojová výroba pronikala postupně i do dalších odvětví průmyslu, včetně průmyslu těžkého. Po napoleonských válkách dochází

k stabilnímu populačnímu růstu, který se udržel s menšími výkyvy až do 1. světové války. Kromě cizí, většinou německé buržoazie, se vytváří i česká národní buržoazie. Dělnická třída je v této době tvořena třemi základními skupinami dělníků - dělníky v řemeslné malovýrobě, dělníky v manufakturách a dělníky v továrnách.⁷⁸ Vznikají dělnické podpůrné spolky. První z nich byl ustaven v Leitenbergerově kartounce v Zákupích již v roce 1804.⁷⁹

2.4. SOCIÁLNÍ ZÁKONODÁRSTVÍ PŘED ROKEM 1918

2.4.1. ÚVODNÍ POZNÁMKA

První ucelený koncepční rámec pro sociální politiku v evropské civilizaci poskytly monoteistické církve svou výzvou k filantropii. V Evropě položilo základy pro filantropii učení Ježíšovo. Křesťanská filantropie s sebou přinesla nové prvky oproti despotickému paternalismu. Šlo o sousedskou výpomoc, která byla zpravidla neinstitucionalizovaná a individualizovaná a byla dobrovolná. Historicky nejstarších forem sociální pomoci se dostávalo potřebným od římskokatolické církve, kdy již za vlády Pipina Krátkého byly zřizovány útulky k pomoci chudým. V období Karla Velikého a Ludvíka Pobožného vznikaly první žebravé řády pečující o chudé a pomoc chudým se stala předmětem činnosti klášterů. Některé reformní křesťanské směry překročily práh filantropie a usilovaly o sociální rovnost, kde nejvýraznější bylo husitství. Důležitou roli ve vývoji sociálně politických institucí hráli utopisté, kteří se jako první pokoušeli o formulace spravedlivější občanské společnosti. Výrazným představitelem v tomto směru byl anglický sociální utopista Thomas More (1477 - 1535), který zastával názor, že stát musí pečovat o své chudé. Jeho myšlenky byly inspirací pro zřízení obecního chudobince za branami Londýna.

I v habsburském soustátí docházelo k zabírání zemědělské půdy a tato situace vedla spolu s migrací městské chudiny k dalšímu nárůstu tuláků.

Vznikající manufaktury nemohly pohltnout všechny uvolněné pracovní síly a důsledkem tohoto stavu bylo, že v 17. a 18. století se v Čechách rozrostl počet tuláků, ačkoli velká část půdy ležela ladem. Tuto situaci měl řešit patent o tulácích a žebrácích z roku 1661. Začala represivní politika zaměřená na žebráky, která rozlišovala žebráky práce schopné a práce neschopné. Práce schopné osoby byly verbovány zpět do práce a osobám starým, nemohoucím a nemocným bylo přiznáváno právo žebrat. Jak jsem se již zmínila, zrušení nevolnictví v rakouské monarchii (1781) uvolnilo závislost poddaného člověka na šlechtici, ale neposkytovalo potřebné množství kvalifikovaných pracovníků. Chudinskou péči vykonávaly obce a chudinské ústavy byly odkázány na dobrovolné příspěvky. V roce 1787 je vydán císařský patent o dětských dělnících v továrnách, který je možno považovat za vůbec první náznak sociálního zákonodárství u nás. Pracovní doba byla velmi dlouhá, dokonce 13-14 hodin denně. Dovolené byly stále nahrazované církevními svátky.

V polovině 19. století dochází k rozsáhlým změnám ve společnosti, které se týkaly nejenom oblasti politické, ale také hospodářství, sociální oblasti, vědy a techniky. Jsou to změny, které sebou nesou i obrovský růst a rozmach průmyslu, a tím i vznik a narůstání společenské třídy - dělnictva. S těmito zajisté pozitivními kroky jde ruku v ruce problém využívání dětské práce, problém délky pracovní doby a neutěšeného stavu sociálně slabších vrstev obyvatelstva.

Co se týkalo sdružování dělníků za účelem obrany jejich zájmů, bylo zakázáno trestním zákonem. Pokud nějaké dělnické organizace přece jenom byly, měly pouze podpůrný charakter. Změna nastala až spolkovými zákony č.253/1852 ř.z. a č.134/1867ř.z., kdy na jejich základě mohly vznikat

nemocenské pokladny. Až horní zákon č.146/1854ř.z. přinesl bližší úpravu, kdy nařizoval majitelům dolů pro podporu svých dělníků zřídit bratrskou pokladnu.⁸⁰

2.4.2. SOCIÁLNÍ A CHUDINSKÁ PÉČE

Sociální péče patří bezesporu mezi nejdůležitější oblasti, kterými jsou realizována ústavní práva občanů. Jedním z nezpochybnitelných kořenů současné evropské sociální politiky je předchůdce sociální péče - chudinská péče (veřejné chudinství). Samotný institut chudinské péče byl založen na solidaritě státu, obce, církve a profesních korporací. Středověká chudinská péče je charakteristická nejen počátečním monopolem církevních organizací, ale i neustálenými výzvami církve k filantropii zámožných vrstev společnosti.

Základní formou chudinského zaopatření byla proto almužna pocházející z individuální žebroty. Nelze se divit, že většina středověkých evropských států řešila v této souvislosti chudinské otázky pod zorným úhlem policejních předpisů. Avšak největší význam pro vznik veřejného chudinství měla bezpochyby reformace. V důsledku náboženských reforem, zejména v Anglii a v Německu, kde proběhla konfiskace církevního majetku, začala chudinskou péči přebírat laická správa, i když často organizačně přizpůsobená jednotlivým farnostem. Základním ideovým motivem však zůstává i v této době křesťanská filantropie.⁸¹

2.4.2.1. REFORMA J.N. BUQUOYE

V rámci zkoumané problematiky bych se ráda zastavila u významné osobnosti a polozapomenutého reformátora sociální péče. Je jím Jan Nepomuk hrabě Buquoy (1741-1803), který pod vlivem osvícenských teorií a reformního katolicismu se ve své době stal průkopníkem pokusů nově organizovat

chudinskou péčí. Buquoy jako jeden z mála představitelů vysoké pozemkové aristokracie záhy pochopil, že lepších hospodářských výsledků na rodovém majetku je možno dosáhnout zejména zlepšením sociální péče o své poddané a o jejich vzdělání.⁸² Buquoyské panství Nové Hrady v jižních Čechách se stalo východiskem pro dvě zásadní tereziánské reformy. Nejprve to byla školská reforma pro Čechy z roku 1772 a posléze v roce 1779 reforma chudinského zřízení pro země habsburské monarchie.

Reforma chudinské péče začala založením chudinského ústavu na buquoyských panstvích v Čechách roku 1779. Tehdejší pohled na chudobu byl ovlivněn barokním myšlením a rozlišoval chudobu zaviněnou a nezaviněnou. Plán vypracovaný podle Buquoyových pokynů jeho tajemníkem Spaziererem zachovával dosavadní kategorizaci, ale odrážel již myšlenky osvícenství a reformních snah v katolické církvi. Jednalo se především o princip tolerance a solidarity ve vztahu k adresátům podpory a princip rovnosti uplatňovaný jak při rozdělování dávek, tak ve vztahu k dárcům. Zcela nová úloha byla v navrhovaném chudinském systému určena duchovním správcům farností - farářům. Celý systém měl být doprovázen adresnou a podrobnou statistikou, která měla dokladovat nejen počet příjemců dávek a množství realizovaných podpor, ale být současně vodítkem pro stanovení vhodných preventivních opatření a jejich realizaci. Ústav podchycoval prakticky všechny chudé na buquoyských panstvích, evidoval je a rozděloval do tří skupin. Bylo stanoveno existenční minimum na osobu ve výši 4 krejcarů denně. Je patrné, že tento ústav nemohl být považován za obyčejný chudobinec, nýbrž v dnešním slova smyslu za neziskovou organizaci určenou ke sbírání a rozdělení milodarů.

Pozitivní výsledky v chudinské péči, opírající se vedle křesťanské filantropie o realizaci zcela nových myšlenek a podnětů, zaujaly nejen bezprostřední sousedy buquoyského panství, ale i samotného císaře Josefa II.

V Praze byl chudinský ústav realizován nejprve Českým velkopřevorstvím suverénního řádu maltézských rytířů. Josef II. motivován úspěchem soukromých iniciativ vydal 1781 tzv. Direktivregeln, podle nichž měla být reorganizována veškerá péče o nemocné a o chudé v habsburské monarchii mimo území Uherského království. Centralismus Josefa II. přinesl zásadní změny ve financování jednotlivých zařízení chudinské péče. Všechny dosavadní instituce přecházely pod centrální správu a podléhaly státnímu dozoru.

Založením dvorské nadační komise v roce 1784 a jmenování Buquoye jejím prezidentem začala poslední etapa josefínské přestavby veřejného chudinství. Dvorská nadační komise tak řídila kompletně systém sociální péče a zdravotnictví v celé monarchii. Přes zřetelně pozitivní výsledky se během doby názory Jana Buquoye a císaře Josefa II. od sebe vzdalovaly. Císař spatřoval účel reformem spíše v odstranění žebroty, kdežto Buquoyova koncepce směřovala k zavedení účinných preventivních opatření. Když byly v roce 1787 chudinské ústavy prakticky realizovány v celé habsburské monarchii, Buquoy ze státní služby odchází.

Buquoyovy pokusy o reformu chudinské péče ve druhé polovině 18. století přinesly řadu pozitivních výsledků. Poprvé v Evropě bylo např. statisticky podchyceno sociální složení obyvatelstva a příčiny jeho chudoby. Dalším zjevným přínosem těchto pokusů bylo, že podle direktiv Josefa II. zavedené farní chudinské ústavy se staly základem pozdějších úprav institutu veřejného chudinství a vykonávaly svoji činnost až do vydání zákona č. 105/1863 ř. z., o právu domovském (viz níže), který uzákonil nové všeobecné zásady chudinské správy.⁸³

Obsahem chudinské péče bylo určité finanční zaopatření, péče o výživu a výchovu dětí. Péči vykonávaly obce, které také rozhodovaly o její konkrétní

podobě. Žadatel musel mít domovské právo v některé obci na území státu, musel být nezpůsobilý uživit se prací a nesměl mít zákonný nárok na obživu vůči jiným osobám. Tyto tři podmínky bylo nutno splňovat, aby osobě byla poskytnuta podpora.⁸⁴

Vázání chudinské péče na domovské právo k určité obci bylo často kritizováno. Šlo o to, že právo domovské, stejně jako státní občanství jsou stavy právní, které se nemusí ztotožňovat s realitou. Příslušník obce může být někde hlášen a někde jinde žít a pobývat. V dřívějších dobách se tento institut shodoval, ale v době rozvoje průmyslu, obchodu a komunikací, tomu již tak nebylo. Pohyb osob se stal přirozeným jevem. Finanční důsledky pak postihovaly ty veřejnoprávní korporace, které byly povinny poskytovat péči osobám s domovským právem, aniž by se v obci zdržovaly.⁸⁵

2.4.2.2. BISMARCK A TAAFE

Téměř celé 19. století se péče státu zaměřuje hlavně na péči o chudé a přestárlé. Až teprve koncem 19. století s dalším nárůstem dělnictva se začínají projevovat snahy o zlepšení životních a pracovních podmínek dělníků a pomalu se prosazuje sociální pojištění. Úplně poprvé se sociální pojištění realizovalo v Německu z iniciativy kancléře Otto von Bismarcka, který proslul spíše jako říšský kancléř a politik, než sociální reformátor. Je nicméně faktem, že spoluovlivnil a zprostředkoval přijetí série průkopnických zákonů a sociálního pojištění a tím se jako výrazná osobnost zapsal v letech 1878 - 1889 do historie sociální politiky.⁸⁶ Jeho protisocialistický zákon „Gesetz gegen die allgemeingefährlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie“⁸⁷ byl přijat v letech 1878 - 1890. Bismarck se netajil tím, že navržené sociální pojištění má odvádět dělníky od revolučních nálad a připoutávat je materiální motivací k existujícímu státu. Účel Bismarckova sociálněpolitického programu bylo zmírnit bídu

pracující třídy a omezit nebo úplně odstranit vliv sociálnědemokratických vůdců na masy obyvatelstva. Z přijatých sociálních zákonů má klíčový význam zákon o nemocenském pojištění, na jehož podkladě bylo v roce 1883 uzákoněno povinné nemocenské pojištění. Dalším významným zákonem je zákon o úrazovém pojištění z roku 1884, který obsahuje krátkodobé i dlouhodobé dávky pro případ pracovního úrazu a nemoci z povolání. A nakonec nelze zapomenout na zákon o invalidním a starobním pojištění z roku 1889. Tyto zákony jsou souhrnně označovány jako Bismarckova reforma a právě ony položily základy tzv. Bismarckova modelu sociálního pojištění, který ovlivnil pojišťovací systémy v řadě zemí Evropy.⁸⁸ Bismarck se stavěl proti zákazu nedělní práce, byl proti omezování práce žen a dětí. Nicméně hlavní Bismarckovou zásluhou bylo zavedení sociálního pojištění pro široké vrstvy zaměstnanců. Jeho soustava sociálního pojištění se vyznačovala povinným pojištěním pro určité skupiny pracujících a tím, že o činnosti a finančním zajištění pojištění společně rozhodují zaměstnavatelé a zaměstnanci příspěvkem, který je stanoven pro takto povinně pojištěné osoby jako stejné procento z příjmu. Sociální reforma v Předlitavsku probíhala právě dle německého vzoru a jejím iniciátorem byl ministerský předseda hrabě Taafe, který uplatnil tzv. novou politiku ve vztahu k dělníkům.

Taafeho reforma stála na třech pilířích: zákon o úrazovém pojištění dělníků č.1/1888ř.z., zákon o nemocenském pojištění č.33/1888ř.z. a zákon o bratrských pokladnách č.127/1889ř.z. Zákon o úrazovém pojištění se vztahoval na zaměstnance v továrnách, hutích, dolech, loděnicích, skladištích, lomech i v zemědělství, pokud pracovali na stroji.⁸⁹ Zákon o nemocenském pojištění upravoval dávky peněžité i věcné. Ženy, které byly pojištěny a porodily, měly nárok na podporu po dobu čtyř týdnů po porodu ve výši nemocenského. Nemocenské pojištění, i přesto, že trpělo značnou roztříštěností, se rychle vžilo. Například v roce 1913 bylo u nás celkem 3352 nemocenských pokladen, z toho však ¼ neměla ani 100 členů.⁹⁰

2.4.2.3. POČÁTKY ČESKÉ ŠKOLY SOC. POLITIKY

V posledních letech 19. století byl do studia na českých vysokých školách zařazen předmět národní hospodářství, který se z hlediska sociálního zabýval řešením čistě teoretických problémů. Praktickou sociálně politickou činností a její teorií se začali zabývat až Albín Bráf a Tomáš Garigue Masaryk, kteří navázali ve svých pracích na představitele rakouské národohospodářské školy. Jejich cílem bylo korigovat ekonomická hlediska morálními kritérii. Tuto zásadu vštěpovali svým žákům, kteří se v období 1. republiky podíleli na vybudování jejího sociálního zákonodárství a reprezentovali v sociální politice směr nazývaný „českou školou“.

Albín Bráf (1851 - 1912) absolvoval pražskou právnickou fakultu, působil jako vysokoškolský profesor a na různých místech v bankovníctví. Byl významným českým politikem a národohospodářem, 2x ministrem rakouské vlády. Albín Bráf byl vynikající pedagog, kterému se podařilo položit základ pro českou teorii sociální politiky a zahájit tak rozvoj tohoto oboru na českých vysokých školách. Z jeho díla uvedme zejména „Sociální politiku států evropských“, vydanou v Almanachu České akademie v roce 1895. V tomto svém díle definuje Bráf sociální politiku jako „účinkování moci veřejné zákonodárstvím a správou ve prospěch těch společenských tříd, které procesem životním, probíhajícím na kolejích právních řádů až dosud platných, obmezeny nebo ohroženy jsou v podmínkách svého bytí a prospívání“. Cílem sociální politiky má být podle Bráfa „zdárný rozvoj společenský nebo ochrana společenského celku proti otřesům“. Ve své stati *Almužna a mzda* obhajoval právo člověka na existenci, a zabýval se problémem chudoby a definoval některé zásady dělnického pojištění.⁹¹

T.G.Masaryk (1850 - 1937) byl současníkem Bráfa. Jako vysokoškolský učitel se významně podílel svými teoretickými pracemi na humánních reformách v oblasti sociální politiky. Jako vůdčí postava československého zahraničního odboje za první světové války se zasloužil o vybudování rozvinutého demokratického státu a přispěl k řešení sociálních a národnostních problémů. Kromě jiného je autorem díla „Otázka sociální“. Podobně jako Bráf vycházel při formulaci svých sociálně politických názorů z rakouské národohospodářské školy. Votivním zaměřením jeho díla byla snaha o vytvoření systému, který by účinně zakryl sociální rozpory za využití humánních reforem.

2.5. SOCIÁLNÍ ZÁKONODÁRSTVÍ V OBDOBÍ 1. REPUBLIKY

2.5.1. ÚVODNÍ POZNÁMKA

Československá republika vznikla vůlí, zejména českého národa, vytvořit samostatný stát. Ta se odrážela v akcích zahraničního a domácího odboje politického i vojenského, ve vystoupeních doma i krajanů v zahraničí. Zásadním mezinárodním faktorem, který vznik státu umožnil, byla zcela výjimečná situace na sklonku první světové války, charakterizovaná porážkou a rozpadem Rakouska - Uherska, rozvratem a chaosem v Německu a Rusku.⁹²

Sociální politika nově vzniklé Československé republiky měla bezesporu na co navazovat jak na poli teoretickém, tak praktickém. Cílem se jí stalo zlepšení a harmonizace všeobecných sociálních poměrů. Šlo o politiku zvyšování ochrany stále větších skupin lidí.⁹³ Vznik samostatné republiky s sebou přinesl kromě osvobození národního i osvobození sociální. V praxi došlo zpočátku k převzetí sociálních předpisů Rakouska - Uherska. Významným počinem zde bylo přijetí zákona č. 91/1918 Sb.z. o osmihodinové pracovní době,⁹⁴ který v sobě zahrnoval ustanovení, týkající se nedělního klidu, noční práce, práce mladistvých a ochrany žen. Ženy nesměly být při noční práci

zaměstnávány vůbec a muži jen po dosažení 16 let. Stejný zákaz spadal i na děti mladší 14 let.⁹⁵ Později byl zákon doplněn o ustanovení o placených dovolených horníků a ještě později o dovolených dělníků vůbec.⁹⁶ V této souvislosti pokládám za zajímavé, že v roce 1919, když se konalo ve Washingtonu první zasedání Mezinárodní konference práce, byla přijata konvence o osmihodinové pracovní době. Z průmyslových států však ratifikaci schválil pouze náš parlament v roce 1920, což svědčí o hlubokém sociálním cítěním, které ostatně charakterizovalo praktické uskutečňování sociální politiky po celou dobu trvání 1. republiky.

V roce 1920 byl zřízen Sociální ústav, kterým procházely všechny sociálně-právní předpisy a až poté se dostaly na půdu parlamentu.⁹⁷ Se sociálním ústavem jsou spojena významná jména sociální politiky - dr. Lev Winter, Josef Gruber, Josef Macek, Karel Engliš. Sociální ústav byl vědeckou korporací, existující při Ministerstvu sociální péče v Praze. Hlavním úkolem ústavu bylo shromažďování sociálněpolitického materiálu, studium sociální vědy a její šíření. Ústav současně úzce spolupracoval s Masarykovou sociologickou společností.

Ekonomika ČSR i tím i její sociální politika vznikala za abnormálních podmínek. Šlo o hospodářství jednoho ze států v nových, současně změněných státoprávních poměrů ve střední Evropě. A byla to ekonomika dvou celků, které spolu zatím měly malé vazby a jejichž rozvoj byl odlišný - Českých zemí, Slovenska a též Podkarpatské Rusi. Vše probíhalo po ohromné válce, někde propukl hladomor, všude byl nedostatek uhlí a surovin, na válečnou výrobu přeorientované továrny s opotřebovaným materiálem stály, zemědělství bylo rozvrácené, komunikace rozrušené a lidé zdemoralizovaní. Produktivita práce klesla u nás zhruba na polovinu. I přes tyto ztráty a nové naprosto nevyhovující podmínky, které nastaly, se nová Československá republika dokázala přenést a

spolu s nadšením ze samostatnosti překonala prudce sníženou životní úroveň. Podařilo se jí svými hospodářskými cíli, alespoň částečně v některých oblastech, zajistit zdárný chod i obranyschopnost, výživu a základní potřeby obyvatel a výrobu přestavět na mírovou a rozběhnout ji.⁹⁸

2.5.3. ČESKÁ ŠKOLA SOCIÁLNÍ POLITIKY

Demokratické ovzduší nové republiky spolu s obrovským vlivem našeho prvního prezidenta Masaryka dosáhlo velmi dobré úrovně na poli sociální politiky. Úroveň této oblasti politiky byla srovnatelná s evropskými zeměmi, což nám budiž výzvou i v dnešní době, zvláště když jsme čerstvě po vstupu do Evropské unie. Je třeba též připomenout, že řady významných úspěchů bylo dosaženo i v oblasti teoretické. Především na půdě české školy sociální politiky a Sociálního ústavu.

Zákonem č.2/1918 Sb.z. a n. bylo zřízeno Ministerstvo sociální péče jako ústředního orgánu na úseku sociální politiky. Prvním ministrem se stal dr.Lev Winter, z jehož iniciativy byl zřízen již zmiňovaný Sociální ústav. Právě vědecká práce v tomto institutu, na jehož koncipování a práci se nejvýznamněji podílel Bráfov žák prof. JUDr. Josef Gruber, se výrazně odrazila na sociálním zákonodárství a přidalo to na kvalitě projednávaných zákonů. V rámci Sociálního ústavu se vydával časopis Sociální revue, který v jedné části obsahoval právní předpisy vydané ministerstvem a v druhé části pak články týkající se sociální politiky.

Představitelů české školy sociální politiky je celá řada. Ráda bych se zmínila o čtyřech Bráfových žácích, podle mého názoru nejvýznamnějších představitelů české školy sociální politiky. Jsou to Lev Winter, Josef Macek, Karel Engliš a v neposlední řadě Alois Rašín. Lev Winter (1865 - 1935) se stal

po první světové válce hlavou ministerstva sociální péče. Byl významným prvorepublikovým sociálnědemokratickým politikem, který se v rámci svého veřejného života zasadil o prosazení principů sociálního pojištění v Československu, zasloužil se o dobudování ochranného zákonodárství, zejména o uzákonění osmihodinové pracovní doby a vypracováním zákona o závodních výborech. Dalším představitelem je Josef Macek (1887 - 1972), který prosazuje prostřednictvím svých etických kritérií působení na ekonomicko-hospodářský rozvoj společnosti. Byl Bráfovým žákem, v zahraničí vydal Dědictví marxismu, kde podrobil tvrdé kritice komunistický systém. Největším českým ekonomem, zároveň politikem a vysokoškolským učitelem, byl prof. JUDr. K.Engliš (1860 - 1961), který se své názory na sociální politiku pokusil vyjádřit ve své monografii „Sociální politika“. Toto dílo lze považovat za vůbec první ucelené dílo, věnující se problematice sociální politiky u nás. Sociální politiku definuje jako „praktické snažení, aby společenský celek byl vypěstěn a přetvořen co nejideálněji“. Jejím úkolem je práce ve prospěch slabších a utlačených tříd, „kterým jest uložena větší než průměrná část břemene společenské práce, ale jimž se dostává menší než průměrný podíl na plodech hmotné a duchovní kultury“. Dalším představitelem české školy byl Alois Rašín (1867 - 1923) - národohospodář a v letech 1922 a 1923 ministr financí. Definoval roli státní sociální politiky v Československé republice, vymezil liberální program státní sociální politiky slovy „Sociální, ochranné zákonodárství, pojišťování rizika ztráty výdělku při onemocnění a úrazu, nezaměstnanosti, invaliditě a stáří a hledí těm, kteří nemohou uspořít tolik, aby jmění bylo základem života jejich, jednak zabezpečit dlouhé užívání pracovní síly, jednak pojistiti je pro případ ztráty jejich výdělků, aby nebyli odkázáni na důchod zaopatřování chudých.“⁹⁹

2.5.3. SOCIÁLNÍ POJIŠTĚNÍ

2.5.3.1. DĚLNICKÉ POJIŠTĚNÍ

Dělnické pojištění bylo zavedené na našem území Taafeho reformou v roce 1888. Pozdější dílčí reformy směřovaly ke komplexnímu dělnickému pojištění nemocenskému, invalidnímu, a starobnímu. Nakonec byl přijat zákon č.221/1924 Sb.z. a n. o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří, považovaný za jeden z nejlepších a nejpropracovanějších právních předpisů v této oblasti vůbec.¹⁰⁰

Pro organizaci nemocenského, starobního a invalidního pojištění byla vytvořena Ústřední sociální pojišťovna (ÚSP), která byla oprávněná provádět všechny úkoly starobního a invalidního pojištění, pokud k nim nebylo přímo ze zákona oprávnění nemocenské pojišťovny. Při provádění invalidního pojištění byly orgány ÚSP povinny přijímat přihlášky, předepisovaly a spravovaly prémie.¹⁰¹ Pojistné dávky byla nemocenská pojišťovna povinna poskytovat a zajišťovala lékařskou pomoc osobám, které na ni měly z pojištění nárok. Nárok na dávky začínal dnem, kdy nemoc byla hlášena pojišťovně, výjimečně byly poskytnuty i za dobu dřívější. Nemocenská pojišťovna mohla svými lékařskými důvěrníky kontrolovat, jak smluvní lékaři poskytují smluvní pomoc. ÚSP též mohla z moci úřední na žádost osoby nebo pojišťovny zavést léčení. Účelem toho logicky bylo odvrácení nebo odsunutí invalidity.¹⁰² Pojistné vyměřovala a vybírala pojišťovna, u níž byl pojištěnec přihlášen. Pojistné hradil zaměstnanec a zaměstnavatel, každý z jedné poloviny. Pro hospodaření pojišťoven bylo stanoveno, že musí být vytvořen rezervní fond. Jmenní pojišťoven mohlo být použito pouze k účelům v zákoně stanoveným (tuzemské cenné papíry, investiční zápůjčky státu, tuzemské hypoteční zápůjčky...)¹⁰³ Pokud jde o pojišťovací řízení, bylo stanoveno, že nároky na pojistné dávky se musely hlásit u příslušné nemocenské pojišťovny, která přímo rozhodovala o dávkách.

Následně rozhodčí soud řešil žaloby proti výměru nemocenské pojišťovny o dávkách nemocenského pojištění.

Zákon č.222/1924 Sb. z. a n. představoval do určité míry komplexní úpravu sociálního pojištění. Vzhledem k tomu, že invalidní a starobní pojištění bylo nově zavedeno, nepřekvapuje, že potřebovalo nové změny. Výše poskytovaných důchodů postačovala spíše na venkově, ale pro život ve městě byla nedostatečná. Proto výsledkem byla druhá novela zákona o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a smrti. Šlo o vládní nařízení č.112/1934 Sb. z. a n. a č.134/1934 Sb. z. a n.¹⁰⁴ Na výsledku této novely se odrazila doznívající hospodářská krize, kdy se pracovalo s velmi omezenými finančními prostředky. Celkově se však zákon vžil a fungoval bez problémů.

2.5.3.2. ÚRAZOVÉ POJIŠTĚNÍ

Úrazové pojištění bylo upraveno zákonem č.1/1888 ř.z. o úrazovém pojištění. Novely z let 1919 a 1921 pak směřovaly hlavně opět ke zvýšení dávek. Úrazové pojištění, které je založeno na myšlence náhrady škody, tak není pojištěním dělníků, ale pojištěním závodů. Tím zavedení sociálního pojištění jako úrazového ztratilo na váze a bylo zatlačeno do pozadí.¹⁰⁵ Další novely byly pouze částečné. Jednalo se především o zákon č.99/1932 Sb.z. a n. o odškodňování nemocí z povolání, který předpokládal odškodnění nemocí z povolání pomocí úrazových rent.¹⁰⁶

2.5.3.3. HORNICKÉ POJIŠTĚNÍ

Hornické pojištění bylo upraveno horním zákonem z roku 1854. V prvních letech republiky došlo pouze k dílčím novelám. Cílem bylo především zvýšení nedostačujících dávek. Definitivní úprava pojištění horníků

byla provedena zákonem č.242/1922 Sb. z. a n. o pojištění u báňských bratrských pokladen. Zákon sloučil roztržštěné bratrské pokladny do osmi velkých revírních pokladen, které prováděly nemocenské pojištění. V Praze byla zřízena Ústřední bratrská pokladna, která měla provádět pojištění provizní. Chybou se stalo, že zákon byl přijat bez předchozích pojistně matematických propočtů a stanovila se jediná sazba dávková i příspěvková. Příspěvky byly vysoké a chování Ústřední bratrské pokladny pasivní.¹⁰⁷

2.5.3.4. PENZIJNÍ A NEMOCENSKÉ POJIŠTĚNÍ ZAMĚSTNANCU

Penzijní pojištění zaměstnanců ve vyšších službách bylo zavedeno ještě v Rakousku v roce 1906. I toto pojištění bylo, jako ohledně ostatní pojištění zcela nedostatečné. Novelizace penzijního pojištění byla nutná. Stalo se tak zákonem č.26/1929 Sb.z. a n. o pensijním pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách.¹⁰⁸ Na základě tohoto zákona byly pojištěny povinně osoby zaměstnané v ČSR na základě smluvního služebního poměru, jako byli úředníci, soukromí učitelé, vychovatelé, kancelářští zaměstnanci, zaměstnanci v redakcích, divadlech, atd. Předmětem pojištění byl důchod invalidní, starobní, důchod vdovský, sirotčí odbytné pohřebné a nemocenské ošetření důchodců. Pojištění prováděl Všeobecný pensijní ústav v Praze a náhradní ústavy.¹⁰⁹ Novelou zákona v roce 1931 došlo ke zvýšení starobní renty. Další novelou v roce 1934 pak byl zaveden tzv. sociální důchod pro pojištěnce, kteří byli alespoň 10 let pojištěni, dosáhli věku 56 let a byli alespoň 1 rok bez zaměstnání.¹¹⁰ Nemocenské pojištění veřejných zaměstnanců u nás bylo zavedeno zákonem č.221/1925 Sb. z. a n. Došlo k rozšíření povinného nemocenského pojištění na celý námezdní poměr.¹¹¹ Vztahovalo se na civilní zaměstnance ve službách státu, zaměstnance státních podniků a veřejných fondů, na učitele, zaměstnance zemí, žup, okresů a obcí, pokud měli bydliště na

území ČSR a nepodléhali nemocenskému pojištění podle zákona č.221/1924 Sb.z. a n.¹¹²

2.5.3.5. POJIŠTĚNÍ OSOB SAMOSTATNĚ HOSPODAŘÍCÍCH

Další zvláštní úprava se týkala pojištění osob samostatně hospodařících pro případ invalidity a stáří. To upravoval zákon č.148/1925 Sb.z. a n. Podle tohoto zákona podléhala každá fyzická osoba provozující na vlastní účet výdělečný podnik, který byl podroben všeobecné výdělkové dani, nebo jiné zaměstnání, které též této dani podléhalo. Zákonem se řídily i osoby, které zemědělsky zpracovávaly půdu. Pojištění prováděla Pojišťovna osob samostatných se sídlem v Praze, která poskytovala důchod invalidní a starobní, výchovavací příplatky k nim, důchod vdovský a sirotčí a odbytné.¹¹³

2.5.4. NEZAMĚSTNANOST

Problematika nezaměstnanosti, která je živým tématem v jakékoli době, patřila též k ožehavým sociálním otázkám první republiky. Jedním z počátečních opatření se stal zákon o podpoře nezaměstnaných č. 63/1918 Sb. z. a n. Výše podpory se rovnala nemocenskému. Podpory v nezaměstnanosti byly od počátku zamýšleny jako opatření prozatímní. Byly to však právě ony, které pomohly vnitřní konsolidaci a upevnění nově vzniklého státu. Příčinami poválečné nezaměstnanosti byl válečný průmysl, který přirozeně zastavil výrobu a z důvodu nedostatku surovin se nemohl přeorientovat na mírové potřeby.¹¹⁴ Dalším důvodem nárůstu nezaměstnaných se stala neorganizovaná demobilizace rakouské armády. Ta se rozpadla a vracely se domů statisíce lidí, kteří se sami demobilizovali. Poválečná demobilizace a hospodářská krize byla zpočátku považovaná jen za přechodnou. K tomuto stavu přispěla situace našeho textilního průmyslu. Po rozpadu Rakouska - Uherska nám zůstalo 90%

textilních továren, ale jen 30% území. Měli jsme tedy rozšířenou možnost produkce, ale omezenou vnitřní spotřebu.

Zákonem č. 267/1921 Sb. z. a n. o státním příspěvku k podpoře nezaměstnaným, byl zaveden tzv. gentský systém. Jeho podstatou je, že stát ani obec nezřizují vlastní orgány pro povinné pojištění v nezaměstnanosti. Proti riziku nezaměstnanosti se mohou dělníci dobrovolně pojistit u svých odborových organizací. V případě jejich nezaměstnanosti jim potom stát ze svých prostředků poskytne příspěvek k podpoře vyplacené odborovou organizací. Ve své původní podobě je gentský systém vhodný pro období hospodářské konjunktury nebo stagnace. Proto také zákon přijatý v roce 1921, mohl také být účinný až od 1. dubna 1925, kdy se již hospodářské poměry uklidnily a počet nezaměstnaných byl celkem nepatrný. Největším problémem gentského systému v době hospodářské krize bylo, že nárok na podporu v nezaměstnanosti měli jen dělníci odborově organizovaní. A to ještě na základě dobrovolného pojištění.¹¹⁵ Proto o nezaměstnané, kterým nebyla poskytnuta podpora z gentského systému, bylo na počátku krize postaráno jen minimálně. Celkově tak při opatřeních pro odborově neorganizované nezaměstnané vydalo ministerstvo sociální péče v roce 1931 celkem 450 mil. Kč. Výdaje odborových organizací činily asi 80 mil. Kč. K tomu je zapotřebí připočítat i zvýšené výdaje nemocenských pojišťoven, protože i na ně měla hospodářská krize neblahý vliv. Řada sociálních politiků se proto přikláněla k myšlence povinného pojištění proti nezaměstnanosti. Tento princip se ve světě rozšiřoval a měl řadu výhod. Jeho prostřednictvím se v době konjunktury nahromadí prostředky pro boj s budoucí krizí.

Koncem 30. let byl u nás dosažen takový stav hospodářství, že bylo možné směle uvažovat o zavedení pojištění proti nezaměstnanosti. Situace byla usnadněna již fungujícím systémem ostatních pojištění. Události kolem

Mnichova 1938, okupace, vznik Protektorátu Čech a Morava a začátek druhé světové války však uvedení pojištění proti nezaměstnanosti u nás znemožnily.

2.5.5. BYTOVÁ POLITIKA

Bytová politika byla ovlivněna krizí, která se objevila už za války. Řada staveb byla zničena a stavební podnikání se téměř zastavilo. Stát částečně řešil bytovou krizi vydáním tzv. ochrannářských zákonů - zákona o ochraně nájemníků č. 257/1920 Sb. z., kde stanovil povinné svolení okresního soudu k výpovědi smlouvy nájemné nebo podnájemné.¹¹⁶ Další změny týkající se nájemného však byly jen dílčí. Zákon č. 281/1919 Sb. z. a n. o podpoře stavebního ruchu měl podporovat stavební podnikání a poskytoval stavebníkům nejen daňové osvobození, ale i státní garance a úlevy.¹¹⁷

2.5.6. DOBROVOLNÁ SOCIÁLNÍ PÉČE

Oblast sociální péče se za první republiky vyvíjí v souvislosti s četnými sociálními reformami. Ty znamenaly značné odlehčení pro oblast sociální péče, protože zvýšily počet osob, které byly zabezpečeny jinak a nemusely již využívat chudinské péče.¹¹⁸

Dobrovolná sociální péče byla vykonávána různými spolky a organizacemi (Československý kříž, Česká diakonie, Masarykova liga proti tuberkulóze, různé ženské spolky a dělnické spolky) a vhodně doplňovala veřejnou sociální péči, zvláště v oblasti péče o mládež.¹¹⁹ V roce 1931 bylo v ČSR 596 charitativních ústavů a zřízení s rozpočtem 63 miliónů korun.¹²⁰ Největším charitativním spolkem, který prováděl péči o choré, chudé, pocestné a duševně nemocné byla katolická charita, která měla samostatné organizace. V roce 1928 se Zemské svazy charit (Čechy, Morava, Slezsko a Slovensko)

sdužují a vytvářejí Říšské ústředí svazů charity se sídlem v Praze. V řízení charity dochází k centralizaci a vrcholným orgánem se stává Ústředí svazů katolických charit v ČSR. Organizačně dochází k propojení církevní a veřejnoprávní územní správy. Tato organizace měla zajistit jednotně řízenou charitní práci tím, že žádný ústav či spolek nemohl stát mimo jednotnou organizační strukturu charity. Ve farnostech fungovaly chudinské ústavy a nadace, které podporovaly chudé, staré a sirotky, vedle kterých působily farní odbory pod názvem „Ludmila“. V Ludmilách se sdužovaly charitativní spolky a jednotlivci za účelem provádění křesťanské dobročinnosti. Ludmily měly právní subjektivitu a zastupovaly farnost při styku se státními úřady sociální péče.

Charitě v Československu se dostalo uznání i na fóru mezinárodní Charity, když na mezinárodním sjezdu charitní práce v Amsterdamu roku 1927 byl jmenován P. Bláha (ředitel svazu Charity v Olomouci) stálým místopředsedou Mezinárodního svazu charity se sídlem ve Švýcarsku.

Dobrovolná soukromá dobročinnost je sice nesoustavná a nedostatečná, ale nelze jí upírat řadu významných a přínosných projektů, což je patrné při zkoumání vývoje společnosti a historických aspektů. Tak například přímé akce na podporu chudiny nabyly na významu v období hospodářské krize ve 30. letech. V roce 1932 stávalo před kanceláří Svazu denně až 3000 prosebníků. Nezaměstnaným byly poskytovány léky, strava, ošacení, byly jim placeny byty a opatrováno zaměstnání. Hlavním zdrojem příjmů byly sbírky, almužny a drobné milodary lidí, kteří byli často sami chudí.

2.5.7. PÉČE O VÁLEČNÉ POŠKOZENEC

Péče o válečné poškozenec byla vedle nezaměstnanosti a bytové krize další závažnou sociální otázkou, kterou bylo nutno řešit. Proto byl schválen zákon č. 199/1919 Sb. z. a n. o organizaci péče o válečných poškozenec. Za válečné poškozenec byli považováni občané, jejichž pracovní schopnost byla snížena, nebo jí zcela pozbyli pro poranění nebo pro nemoc získanou ve vojenských úkonech, ke kterým byli povoláni, nebo v zajetí. Byli za ně považováni také příslušníci těchto osob, kteří na ně byli odkázáni výživou a také pozůstalí po osobách ve válce zemřelých nebo nezvěstných.

Požitky válečných poškozeneců upravoval zákon č. 142/1920 Sb. z. a n. o požitcích válečných poškozeneců, který obnášel důchod invalidní, vdovský, sirotčí a předkův. Nárok na požitky měl válečný poškozenec, jehož roční příjem nepřesáhl určitou výši. Pokud s poškozenecem žily v domácnosti osoby, které na něj byly odkázány výživou, zvyšovala se částka o 10% na každou takovouto osobu.¹²¹ Od roku 1919 do roku 1927 si péče o válečné poškozenec vyžádala celkem 4 206 mil. Kč.¹²² Válečných poškozeneců během let ubývalo, nicméně důsledkem hospodářské krize statisíce poškozeneců ztratily práci. Přesto byla realizovaná novela zákona v roce 1930, kterou byly zdvojnásobeny požitky invalidů s poklesem výdělečné schopnosti víc jak 85% a požitky slepců a bezmocných.¹²³

3. VÝVOJ SOCIÁLNÍ POLITIKY VE VYBRANÝCH ZEMÍCH EVROPY

3.1. IDEOVÉ ZÁKLADY SOCIÁLNÍHO ZÁKONODÁRSTVÍ EVROPSKÝCH ZEMÍ

3.1.1. SOCIÁLNÍ ASPEKTY V NÁZORECH ANTICKÝCH MYSLITELŮ

Sociální politika v Evropě se vyvíjela od rodinné a rodové závislosti, přes pomoc potřebným poskytovanou prostřednictvím individuální nebo institucionalizované křesťanské charity, až po komplexní soustavy sociálních institucí moderních společností, zabezpečujících práva na život, existenci, zdraví, sociální zabezpečení a vzdělání. Za nejstarší sociální instituci lze považovat patriarchální paternalismus. Patriarcha - náčelník, despota, diktátor, feudální pán - stál hierarchicky na vrcholu společenské struktury, přiděloval všem role a prostředky a zabezpečoval tím i péči o sociálně slabé. Realizace paternalistické péče byla důležitým nástrojem k tlumení sociálního napětí a napomáhala k realizaci ideologických nebo mocenských záměrů. K zabezpečení realizace paternalistické péče bylo používáno převážně formy přidělového principu, kdy vládní struktura určovala priority sociálních potřeb a rozsah jejich uspokojování. V neposlední řadě celý sociální systém spravovala a zabezpečovala jeho financování. Za příklad může sloužit babylónský panovník Chammurapi (XVIII. století př.n.l.), který ve svém zákoníku, regulujícím různé oblasti hospodářského a společenského života, nezapomíná ani na oblast známou později v sociální legislativě naší a evropských států jako „zabezpečení skupin osob, o něž měla veřejná moc zvláštní zájem“. Jednalo se o práva pozůstalých po vojácích, (vdov a sirotků), kteří měli právo na třetinu vojenského přídělu v případě smrti vojáka, po kterém zůstal nezletilý syn. Součástí těchto úprav byly přiděly půdy vysloužilým vojákům - veteránům, které jim měly zabezpečit zajištění ve stáří.¹²⁴ Zde šlo nepochybně o institut, převzatý později a dovedený k dokonalosti v antickém Římu.

Antické Řecko vytvořilo soustavu demokraticky uspořádaných městských států (polis), ve kterých svobodný občan byl spoluúčastníkem na výkonu státní moci. Východiskem sociální politiky v antickém světě se stal ideál svobodného občana ve svobodném státě. Prvky paternalistických sociálních opatření nacházíme např. v poskytování státní pomoci neschopným práce nebo nemajetným válečným poškozcům v Athénách. Stát převzal i vyživovací povinnost o chlapecké sirotky po padlých vojácích a zabezpečoval jim na své náklady výchovu až do zletilosti. K významným reformátorům v sociální oblasti patří v první řadě Solón. Jeho reformy v oblasti majetkových a rodinných vztahů, přijaté mezi lety 594 - 593 př. n. l., zrušily např. hypotekární dluhy, dlužní otroctví, rozdělily občany do čtyř majetkových tříd a zavedly nejnížší mez pro majetek a příjem občanů nejnížší třídy s cílem zabránit vzniku nových dlužních otroků.¹²⁵

Velikán antické řecké filosofie Platon (427 - 347 př.n.l.) snil o ideálu dokonalého demokratického státu, kde vláda má být svěřena těm nejmoudřejším - filozofům. Jako aristokrat je znechucen nejen demokracií, ale i vládami antických tyranů (diktátorů), a proto hlásá vládu moudré elity. Podle Platona si lidé nejsou od přírody rovni, a každý by měl proto zaujmout ve společenské pyramidě takové místo, jaké odpovídá jeho nadání a schopnostem. Od Platona pochází myšlenka sociálního státu, jako první hovořil o třídním boji. Důrazně prosazoval práva žen a zůstává paradoxem, že je považoval za méně dokonalé tvory. Ve svém díle preferoval jednání lidské osobnosti ve smyslu vyrovnaného a uměřeného klidu, jímž je třeba čelit ranám osudu a nedožadovat se soucitu druhého. Zajímavý je rovněž jeho názor na léčení nemocných a zraněných občanů. Těm je třeba poskytnout pomoc, pouze pokud je naděje, že se vrátí na své místo v pracovním procesu.

Na rozdíl od Platona další velký antický řecký filozof Aristoteles (384 - 222 př.n.l.) nehledá dokonalý stát, ale řešení nalézá v již existujících institucích řeckých městských států, v mravech a tradicích jejich občanů. Na rozdíl od Platona Aristoteles doporučuje poskytovat státní pomoc všem občanům, kteří si sami nejsou schopni opatřit v důsledku svého zdravotního stavu nebo sociální situace přiměřenou obživu a jejichž majetek nepřesahuje stanovenou hranici. Aristoteles tak jako první přichází s myšlenkou životního minima a zavedením majetkového censu.

Sociální oblast společnosti antického Říma je charakteristická vznikem specializovaných charitativních institucí. Ustavování nejrůznějších podpůrných spolků (*collegia teniorum*) nebo pohřebních bratrstev (*funeratica*) předznamenává vznik pozdějších institutů budovaných na myšlence vzájemné pomoci ohroženým osobám, jejichž aktivity kulminují v XIX. století uzákoněním sociálního pojištění. A je to právě antický Řím, jehož císař, filozof na trůně, Marcus Aurelius rozpoznal význam těchto institucí a poprvé je podřizuje cílené státní reglementaci. Z teoretiků, kteří se zabývali v prostředí starověkého Říma sociální oblastí, dlužno vzpomenout Lucia Aenaea Senecu (4 př. n. l. - 65 n. l.), který kladl důraz na mravní úroveň římských občanů, jejich rovné postavení a povinnost pomoci spoluobčanům v nouzi. Jeho názory ovlivněné stoickou filozofií předznamenávají nástup křesťanství s jeho koncepcí sociální spravedlnosti, solidarity a učením o milosrdenství a lásce k bližnímu.¹²⁶

3.1.2. NOVODOBÁ KONCEPCE SOLIDARITY

Vedle křesťanské koncepce solidarity, jejímž obsahem je požadavek vzájemné slitovnosti a lásky k bližnímu, přichází v XIX. století francouzský pozitivistický filozof August Comte (1798 - 1857) s novým pohledem na tuto oblast. Comte označil přerozdělování za přirozený proces v různých lidských

činnostech. Tento proces je pravým tvůrcem tzv. institucionální solidarity. Francouzský filozof a sociolog Emil Durkheim (1858 - 1917) pokračoval v rozvíjení jeho myšlenek a považoval za základ společenských vztahů společenskou dělbu práce. Tam, kde je dělba práce na nízké úrovni, existuje tzv. mechanická solidarita, kdy jedinci spolupracují proto, že jsou podobní a zaměnitelní. Vyšší stupeň dělby práce vytváří tzv. organickou solidaritu, v jejímž rámci jedinci spolupracují proto, že jsou rozdílní a vzájemně se potřebují.

Koncepce institucionální solidarity ovlivnila silně vývoj v sociální oblasti XVIII. a XIX. století, i když první vlaštovky se objevily v Anglii již koncem XVII. století. Bylo to zejména zakládání prvních podpůrných dělnických spolků a vznesení prvních požadavků a námětů na zavedení povinného sociálního pojištění (D. Defoe). V XVIII. století si britská vláda podmanila dělnické spolky a přeměnila je v instituce poskytující pomoc dělníkům v případě pracovní neschopnosti. Zákon na ochranu podpůrných spolků byl přijat britským parlamentem v roce 1793, zaručoval spolkům právní ochranu a podřizoval je státnímu dohledu.

Ve Francii začaly mít podpůrná spolky, tzv. Sociétés de secours mutuelle, poměrně významné postavení až po Velké francouzské revoluci koncem XVIII. a počátkem XIX. století. Ostatně princip institucionalizované solidarity se stal základem francouzské vládní sociální politiky ještě v polovině minulého století, při vzniku francouzského sociálního státu, těsně po II. světové válce. Francouzský model sociální politiky tehdy spočíval na koncepci přerozdělování, založeném na meziskupinovém transferu, kdy mladí platí na staré, zdraví na nemocné, apod.

3.1.3. REZIDUÁLNÍ POJETÍ LIBERÁLNÍHO STÁTU

Moderní reziduální pojetí sociálního státu se vyvinulo ze středověké chudinské péče. Paternalistický přidělový systém byl vystřídán systémem zbytkovým, v němž sociální instituce poskytují péči těm, koho nezachytily primární rozdělovací systémy - rodina. Liberální stát ponechává občanu vůli rozhodovat o svých příjmech a výdajích a nepovažuje za svou povinnost pečovat o lidi v nouzi.

Za první projevy liberalismu v sociální oblasti lze považovat zákony proti tulákům a žebrákům. Vedle „krvavých zákonů“ Jindřicha VIII. z roku 1530 je to především tzv. „Poor Relief Act“ z roku 1576, který patřil k nejdrastičtějším v tom směru, že práceschopné jedince nutil, aby si svou almužnu odpracovali. S počátky fungování liberální společnosti souvisí i vznik soukromoprávního pojištění, kdy v XVII. století jsou objeveny pojištěně matematické zákonitosti a sestaveny první úmrtnostní tabulky. Pojištění poprvé prezentovali Benvenuto Straccha (1509 - 1578) a Georg Obrecht (1547 - 1612). Úmrtnostní tabulky sestavil poprvé Edmond Halley (1656 - 1742) jako pomůcku pro výpočet životní renty.

Hlavním mottem liberálního státu „laissez faire laissez passer“¹²⁷ (nech konat, nech být) vstoupily liberální principy do teorie sociální politiky. Za zakladatele ekonomického liberalismu je obecně považován britský národohospodář a filozof Adam Smith (1723 - 1790), autor díla „Bohatství národů“, vydaného v roce 1776. Smith zkoumá povahu a příčiny blahobytu národů a současně reviduje dosavadní učení o výrobě a rozdělování. Jeho kritická analýza ekonomického růstu přinesla zcela nové poznatky o působení společenské dělby práce, účinků technického pokroku a akumulace kapitálu. Ta má být podle Smithe založená především na spořivosti jednotlivců v rámci

„systému přirozené svobody“.¹²⁸ Základní povinností státu je podle Smithe především ochrana společnosti a jejích jednotlivých členů před násilím, před nespravedlností a porobou. Stát má současně povinnost vytvářet a udržovat veřejné instituce, nezasahovat do soukromého vlastnictví a zaručit jeho nedotknutelnost, zabezpečovat obecný blahobyt a zaručit, aby každý mohl sledovat vlastní prospěch. Názory Adama Smithe se staly základem pro teorii liberálního hospodářství, zaručující prioritu jedince před státem v ekonomické oblasti, jednoho ze základních předpokladů moderního sociálního státu reziduálního typu.

3.1.4. OBECNÁ POZNÁMKA K MODELŮM SOCIÁLNÍ POLITIKY V EVROPĚ

Sociální politika v Evropě se vyvíjela od rodinné a rodové závislosti přes křesťanskou charitu až po komplexní soustavy institucí moderních společností současné Evropy, zabezpečujících práva na život, existenci, zdraví sociální zabezpečení a vzdělání. Za dva nejstarší modely sociální politiky lze považovat model paternalistický a model charitativní. Také vývoj sociální politiky na území našeho státu oba tyto modely zahrnuje a z historickoprávního vývoje našeho sociálního zákonodárství zřetelně vystupují. Obecně je prokázáno, že geneze, podmínky a okolnosti vzniku a vývoje jednotlivých typů sociální politiky, patří k tématům, o nichž její teoretikové nejvíce diskutují.

Typy sociální politiky rozlišujeme podle míry účasti státu na provádění sociálně politických opatření. Z toho důvodu pro potřeby této práce postačí jako určující členění, které používá literatura OECD, zabývající se sociální politikou. Uvedené dělení má svůj základ ve třech ideálních typech sociální politiky definovaných R.M. Titmusem v jeho učebnici *Social Policy*, vydané v Londýně v roce 1979. Richard Titmuss rozvedl strukturu „public welfare“ do tří

základních kategorií, které jsou obecně přijímány. V první řadě jde o sociální služby - social welfare, dále finanční dávky hrazené ze státního rozpočtu - fiscal welfare a konečně occupational welfare - podpory vyplácené přes zaměstnavatele. V této souvislosti Titmuss hovoří o třech modelech (typech) sociální politiky, kterými jsou typ institucionálně redistributivní, který je též někdy označován jako typ sociálnědemokratický nebo skandinávský, dále model průmyslově výkonový, který je též označován jako konzervativní (někdy kontinentální nebo dokonce katolický), a konečně typ reziduální.¹²⁹ Pro potřeby této práce jsou jako příklady vývoje sociální politiky ve vybraných zemích Evropy uváděny Německo, kde geneze sociální politiky odpovídá modelu institucionálního přerozdělování Titmussova dělení, dále Itálie, jejíž sociální politika je typickým příkladem vývoje konzervativního kontinentálního modelu s nezastupitelným vlivem katolické sociální nauky, a konečně Švédsko, které i přes potíže posledních let, je stále nejlepším příkladem uplatňování skandinávského, sociálně demokratického modelu sociální politiky.

3.1.5. SOCIÁLNÍ ZÁKONODÁRSTVÍ V PRÁVU EVROPSKÝCH ZEMÍ

Evropské systémy sociálního zabezpečení tvoří významnou složku celonárodní ekonomiky. Slouží k zabezpečení v zásadě celé populace státu v různých fázích životního cyklu, jestliže se nezaviněně ocitne v definované sociální situaci. Podoba jednotlivých systémů sociálního zabezpečení se výrazně odlišuje s ohledem na tradice, ekonomickou situaci, demografické vlivy, politický vývoj, geografické faktory a další v daném státě. Proto je na půdě EU prozatím preferována myšlenka nikoli harmonizovat, ale pouze koordinovat národní systémy.

Charakteristickými rysy Společenství jsou čtyři základní svobody: volný pohyb zboží, osob, služeb a kapitálu. Článek 48 Římské smlouvy zaručuje volný

pohyb pracovníků uvnitř Společenství. Z hlediska přístupu k trhu práce je v tomto článku také zakotveno odstranění veškeré diskriminace založené na státní příslušnosti a nesmí být kladeny žádné překážky mobility pracovníků. Zde přichází na řadu právě koordinace národních systémů sociálního zabezpečení, aby migrující pracovník v případě přesídlení neztrácel část nebo dokonce všechna svá práva na sociální zabezpečení v důsledku podmínek vyžadovaných jinými systémy a nenacházel se v horším postavení než pracovníci, kteří po celou dobu svého aktivního pracovního života zůstávají v jednom členském státě.¹³⁰

Základním prostředkem koordinace systémů sociálního zabezpečení jsou dvě nařízení Rady ES, jakožto součást sekundárního práva ES. Jedná se o nařízení č. 1408/71/EEC (o aplikaci systémů sociálního zabezpečení na zaměstnance, osoby samostatně výdělečně činné a členy jejich rodin, pohybující se v rámci Společenství), přijaté na základě článku 51 (nyní 42) SES, stanovícího, že Rada ES přijme v oblasti sociálního zabezpečení opatření nezbytná k zajištění volného pohybu pracovníků. Nařízení č. 574/72/EEC je v podstatě „prováděcím“ nařízením a stanoví postup při realizaci nařízení č. 1408/71/EEC. Toto nařízení obsahuje čtyři základní principy koordinace, kterými jsou:

- 1) zásada aplikace právního řádu jediného státu, a sice *lex loci laboris*,
- 2) zásada rovného zacházení,
- 3) zásada zachování nabytých práv,
- 4) zásada zachování práv během jejich nabývání (sčítání dob pojištění).

V případě sociální péče neboli sociální ochrany je odpovědnost zcela v kompetenci členských států. Nicméně přes primární odpovědnost členských států se i na celoevropské úrovni objevují první příklady „soft law“ a též některé

přímé programy, jež se mohou stát zárodkem budoucí konvergence národních úprav. Zatím neexistují žádná univerzální měřítka ke komparaci systémů sociální péče národních systémů. Některé členské státy poskytují různé dávky sociální pomoci již desítky let (Dánsko, Velká Británie, Německo, Nizozemí), jinde existují taková opatření pouze na lokální bázi (Španělsko, Itálie, Portugalsko, Řecko).

Počátky zájmu o chudobu a sociální pomoc se na úrovni ES datují do sedmdesátých let. Tehdy Komise iniciovala debatu mezi členskými státy, věnovanou problému „nové chudoby“. Důvodem tohoto zájmu byl vznik nového fenoménu v podobě drastického nárůstu počtu mladých lidí a lidí v produktivním věku, kteří se stávají chudými především kvůli dlouhodobé nezaměstnanosti. V souladu s principem subsidiarity je zde dána kompetence orgánů ES, neboť se jedná o problémy společné všem členským státům. Na půdě ES je dodnes využívána definice chudoby akceptující národní měřítko, tj. chudoba se poměruje vzhledem k situaci v členském státě.¹³¹

Ze strany ES jsou patrné snahy po konvergenci reziduálního pojetí sociální péče postavené na principu péče o jednotlivé znevýhodněné skupiny. Byly přijaty četné programy na podporu žen, starých občanů, osob zdravotně postižených a dlouhodobě nezaměstnaných. Programy pro všechny znevýhodněné skupiny bývají zaměřené na integraci, případně na neintegraci osob z těchto osob na pracovní trh.

Orgány Evropské Unie v oblasti sociálního zabezpečení nemají zvláštní pravomoci, a proto povaha všech těchto norem může být pouze koordinační (viz výše). Neobsahují tedy minimální standardy pro úroveň zabezpečení, jak jsou stanoveny například v Evropském zákoníku sociálního zabezpečení nebo v úmluvách Mezinárodní organizace práce.

3.2. NĚMECKO

Německo je naším odedávným sousedem, se kterým má český národ jak mnoho dobrých, tak i špatných zkušeností. Česká republika prochází v posledním desetiletí trnitým přerodem od totalitního režimu s centrálním plánováním, kde je autoritativním nositelem všech sociálních produktů stát, směrem k demokratickému režimu s tržním hospodářským systémem. Výhledy moderní české sociální politiky jsou - stejně jako v ostatních zemích - silně determinovány výkonností ekonomiky. Proto bych se ráda zmínila o německém modelu, který je velkým zdrojem poznání a inspirací, neboť Spolková republika Německo je stabilním státem s obrovskou hospodářskou silou a jeho vyspělé demokratické zřízení je spojené s rozsáhlým komplexem sociálních jistot obyvatelstva.

3.2.1. VÝVOJ SOCIÁLNÍ POLITIKY V NĚMECKU DO II. SVĚTOVÉ VÁLKY

Ve čtyřicátých letech 19. století se již stupňuje potřeba sociálních opatření, jejichž jádrem by bylo kolektivní ekonomické zabezpečení. Velký vliv na to měly zejména bouře slezských tkalců v létě 1844. Toto období rané industrializace přináší celou řadu návrhů řešení, a to jak liberálních, tak konzervativních. Pro většinu liberálních konceptů je typický paternalismus vůči dělníkům, tedy prvek s dožívajícími feudálními rysy. Někteří podnikatelé zavádějí, zprvu pouze pro své dělníky, programy dělnické svépomoci, především pojišťovny a spolky vzájemné výpomoci. Jiní prominentní liberálové jako například Fridrich Harkort a Gustav Mevissen, kladou důraz vedle vzájemné pomoci také na vzdělání. Prosazují myšlenku, že je povinností státu zabránit nejhorší bídě proletariátu.¹³²

Konzervativci nalézali proti liberálnímu nároku na vůdcovství a hrozbě revolučního socialismu dva druhy alternativ. U první se jednalo o „oprášení“ starých podob ochrany, zejména povinných cechů, zatímco druhá hlásala komplikovanější model „sociální monarchie“. Bismarck byl přívržencem první reakčnější metody a požadoval obnovení povinného cechovního systému na ochranu řemeslníků, které pokládal za „jádro střední třídy“. Zastával názor, že na jejich existenci závisí stabilita státu. „Továrny obohacují několik jednotlivců, dávají však vzniknout mase proletářů, podvyživených dělníků, kteří jsou v důsledku nejistoty své existence nebezpečím pro stát...“¹³³ Zde se začíná objevovat myšlenka podříditi ekonomické zájmy jednotlivců, především průmyslníků, zejména státu. Později, když se stal Bismarck v roce 1862, ministerským předsedou se postupně od víry v sociální ochranu prostřednictvím cechovního systému odklání. A to díky novým poznatkům, kdy Bismarck sledoval, jak v sousední Francii Napoleon III. ověřuje, jak by se dalo využít všeobecného hlasovacího práva k podpoře autokratického sociálního státu. Jako původně pruský velvyslanec měl neposlední řadě možnost prostudovat systém státního zabezpečení ve Francii. Jiní zastánci tradicionalismu navrhovali, aby se iniciativy v sociální ochraně chopila Koruna a učinila z ní tak politickou zbraň proti liberálům. Spolupráce mezi Korunou a proletariátem proti liberální buržoazii byla častým námětem diskusí v konzervativních kruzích.

Nastávající dvě dekády, přibližně od padesátých do poloviny sedmdesátých let 19. století, jsou označovány za období vrcholného rozkvětu německého liberalismu. Široké uplatnění zásad laissez faire a volného obchodu pozvedlo hospodářskou a ekonomickou sílu formujícího se Německa, přestože nedošlo k jejich naplnění tak zásadně jako například ve Velké Británii. Na druhé straně ovšem dochází k postupné radikalizaci proletariátu v podobě dělnických hnutí ovlivněných Ferdinandem Lassallem. Kancléřovým poradcem byl Herman Wagener, který se stal vášnivým přívržencem „sociální monarchie“, ve které

viděl jedinou příležitost jak vyřešit dva základní problémy, jednak zabránit odcizování dělníků Koruně a jednak oslabit vliv nebezpečných agitátorů, především Lassalla. Cílem Wagenera bylo přesvědčit Bismarcka, aby se chopil iniciativy ve velkých sociálních reformách a dostal pod kontrolu rodící se dělnické hnutí. V tom nelehkém úkolu považoval za stěžejní: ustanovení minimální denní mzdy, zřízení organizace stavovských institucí podle druhů činností a průmyslových oborů a v neposlední řadě, uznání principu, že přetrvávající zaměstnání v nějakém podniku dovede dělníka k určité formě spoluvlastnictví. Bismarck začal uplatňovat politiku podpory a kontroly vznikajících dělnických organizací. V roce 1869 byla konečně legalizovaná činnost odborových svazů, ale stát si ponechal řadu opatření na omezení jejich svobody.

Sedmdesátá léta byla ve znamení hospodářských krizí, které postihovaly Německo od roku 1873. Docházelo k hroucení podniků a zvyšování cen navíc způsobilo nárůst konkurenčního dovozu. Někdejší liberálové a zastánci volného obchodu přecházejí do řad stoupců protekcionismu. Na stát je průmyslníky vyvíjen nátlak ve snaze ochránit domácí trh. Tato vlna hospodářského protekcionismu vyvolala diskuse o tom, co je třeba udělat pro dělníky, zvláště když celní tarify povedou k vyšším cenám. Na tomto poli se začali silně angažovat dva magnáti hutního průmyslu Carl Ferdinand Stumm a Ludwig Baare. Stumm jako velkopřůmyslník pohlížel na sociální vztahy industriální doby z feudálně patriarchálního hlediska. Zaměstnavatel se měl pokládat za hlavu velké rodiny, jejíž členové, pokud se ukáží hodni jeho starostlivosti a ochrany, mají na ně právo. Roku 1878 pak předložil Stumm vládě k projednání plán povinného státního starobního a invalidního pojištění. Jeho kolega Baare se angažoval v souvislosti s povinným státním pojištěním pro případ pracovních úrazů.

Když v roce 1877 získali ve volbách sociální demokraté necelých 500 000 hlasů, což znamenalo dvanáct křesel v říšském sněmu, začal se Bismarck opět zabývat myšlenkou omezení socialistických sil. Záminkou pro přijetí návrhů dalších protisocialistických zákonů pak byly dva nevydařené atentáty na císaře, které byly připisovány socialistickým radikálům. Bismarck pocíťoval nátlak na zakotvení nových sociálních práv zdola, ale jeho představa řešení se odvíjela v duchu postfeudálních představ o patriarchální koncepci povinnosti státu. Prvotním cílem bylo udržení tradičního vztahu jedince ke státu.¹³⁴

3.2.1.1. CHARAKTERISTIKA LEGISLATIVY SOCIÁLNÍHO POJIŠTĚNÍ V 80. LETECH 19. STOLETÍ

Prvotním cílem a snahou, kromě zmírnění nejtěživějšího dopadu industrializace a zamezení bídy, bylo udržet tradiční nerovnost politickou. V tomto smyslu vyznělo i legendární císařovo poselství říšskému sněmu z roku 1881, které mělo odstartovat mohutnou Bismarckovu kampaň za sociální pojištění. Prakticky se jednalo o snahu přiblížit dělníky státu a neustále bylo zdůrazňováno, že významnou úlohou legislativy německého sociálního pojištění je vhodně a pozitivním způsobem doplňovat protisocialistické zákony. Napoleonský systém starobních penzijních fondů byl pro Bismarcka natolik zajímavý, že přesvědčil i nedůvěřivé konzervativce v říšském sněmu. Koncepce sociálního pojištění vycházela z Bismarckova přesvědčení, že politické cítění lidí a v důsledku toho i jejich chování je podmíněno především jejich materiálními zájmy. První skupinou, které měl stát věnovat nejdříve svou pozornost, bylo právě tedy dělnictvo. Zemědělství dělníci, služebnictvo a dělníci v domácí průmyslu, přestože bylo jejich strádání ve většině případů mnohem horší a jejich společenské postavení daleko ubožejší, měli být do pojištění začleněni daleko později.¹³⁵ Dalším nepochybně důležitým faktorem bylo, že o

něco lépe placení dělníci si budou moci dovolit pravidelné příspěvky na pojištění.

Zavedení sociálního pojištění prospělo k odlehčení místních rozpočtů. Chudinská podpora byla do té doby vyplácena z pokladen obecních rad, kdy vznikala nepříznivá situace v důsledku industrializace, práceschopní lidé se stahovali do velkých měst a na venkov se vraceli staří a práce neschopní. Původně mělo být podle Bismarcka pojištění financováno výhradně ze státní pokladny, což ovšem bylo vázáno na přijetí zákona „o tabákovém monopolu“. Říšský sněm však zavedení zákona odmítl a v „Zásadách“ - Grundlagen z roku 1887 pro zavedení pojištění se navrhovalo, aby dělníci muži měli stejné výše příspěvků bez ohledu na výši příjmů, důchod ve výši odvozené výhradně z délky pojištění. Co se týkalo žen - dělnic, ty měly obdržet 2/3 standardního příspěvku stanoveného pro muže a 2/3 výše důchodu. Na celkové náklady na příspěvky měl původně z jedné třetiny přispívat stát, ovšem definitivní verze zákona z roku 1889 byla nahrazena systémem pevně stanovených státních příspěvků ve výši 50 marek na každou penzi ročně.¹³⁶

Německým zákonodárcům je nutné připisat i snahu řešit také konkrétní sociální problémy. Na přelomu osmdesátých a devadesátých let byl již zákon o odpovědnosti v případě úrazu - Reichshaftlichtgesetz z roku 1871 naprosto nevyhovující. Byla to doba rostoucího počtu průmyslových dělníků a širšího využívání strojů, což zvyšovalo procento rizika pracovních úrazů. Poškození měli nárok na kompenzaci pouze v případě, že prokázali zjevné zavinění zaměstnavatele či jeho zástupce. Praktická neexistence předpisů upravující zásady bezpečnosti práce spolu s neochotou svědectví z řad spolupracovníků z důvodu obavy o ztrátu vlastního zaměstnání, vedlo k celku přiměřeným statistikám pracovních úrazů.

Na konci devadesátých let tedy došlo ke zrodu systému sociálního zabezpečení pro dělníky. Tento nesporný úspěch průkopnické sociální politiky německého kancléře později následovala velká část Evropy: „Po německém vzoru vzniklo nemocenské pojištění v Rakousku (1888), Uhrách (1891), Lucembursku (1901), Srbsku (1901), Rusku (1911), Velké Británii (1911), Rumunsku (1912), Polsku (1920), Řecku (1922), atd. Důchodové pojištění vzniklo ve Francii (pro dělníky 1910), v Lucembursku (1911), atd.“¹³⁷

3.2.1.2. NĚMECKÉ PROGRAMY SOCIÁLNÍHO ZABEZPEČENÍ

Počátek německého systému sociálního zabezpečení spadá do období Bismarckovské legislativy. Tento systém později za dobu své historické existence prošel postupně čtyřmi zásadně odlišnými politickými zřízeními. Jeho pilíře tvořily zákony, které zavedly:

- a) nemocenské pojištění (v roce 1883),
- b) úrazové pojištění (v roce 1884),
- c) starobní a invalidní pojištění (v roce 1889).

První fáze spadá do období Bismarckovy vlády v letech 1871 - 1890, kdy hlavním cílem zůstává vnitřní stabilita říše. Druhá fáze se datuje od rezignace Bismarcka do konce I. světové války a konce monarchistické aristokracie a jejího represivního režimu (1890 - 1918).

V červnu 1883 Říšský sněm schválil zákon o nemocenském pojištění. Byl prvním z tzv. Bismarckova sociálního zákonodárství. Podle zákona o nemocenském pojištění měli dávky na nemocenské pojištění platit napůl zaměstnanci a napůl zaměstnavatelé. Mezi mnoha stávajícími nemocenskými, cechovními a hornickými pokladnami, které existovaly i nadále, se typickou

dělnickou pokladnou stala místní družstevní nemocenská pokladna. Její služby se skládaly z lékařského ošetření a z nemocenského, které se vyplácelo od třetího dne po dobu nejvýše třinácti týdnů.

V červenci 1884 následoval zákon, jak již bylo zmíněno výše, o úrazovém pojištění. Na rozdíl od zákona o nemocenském pojištění měla v tomto případě převzít placení příspěvků v plném rozsahu profesní organizace zaměstnavatelů a v případě smrtelných úrazů vyplácet pozůstalým rentu. Úrazové pojištění v sobě zahrnovalo i výdaje na léčení a kromě toho po celou dobu pracovní neschopnosti pobíral pojištěnec dvě třetiny posledního platu.

Bismarckovo sociální zákonodárství završilo 22. června 1889 starobní a invalidní pojištění. Každému dělníkovi zajišťovalo starobní rentu po dosažení 70 let věku a invalidní rentu při pracovní neschopnosti. Vedle zaměstnanců a zaměstnavatelů se na tomto typu pojištění podílel i stát.

Roztříštěnost zákonných úprav odstranil roku 1911 říšský pojišťovací řád - Reichsversicherungsordnung, povinné pojištění bylo rozšířeno na zaměstnance úřednických profesí, byly zvýšeny sirotčí a vdovské dávky a hranice důchodového věku se snížila ze 70 na 65 let. Třetí fáze nastala pádem monarchie a nástupem prozatímní Národní rady. Pád monarchie v listopadu 1918 započal nové období i v sociálním zákonodárství. Rada lidových pověřenců, vykonávající funkci vlády, obnovila kolektivní vyjednávání a uznala za závaznou platnost zákona základní smlouvy sjednávané mezi vedením podniků a zástupci dělníků. Rada dále rozpracovala program boje s nezaměstnaností. Některé z těchto kroků se promítly i do znění říšské ústavy, která byla založena na tezi o suverenitě lidu. Pro období tzv. Výmarské republiky je charakteristické přijímání moderního sociálního zákonodárství, jako je např. zákon o osmihodinové pracovní době, zavedení placené dovolené, kolektivních smluv,

podpora sociálního bydlení a preventivní zdravotní péče. V letech 1918 - 1920 byla přijata zákonná úprava kolektivního vyjednávání, roku 1922 byl přijat zákon o péči o děti a mládež. Za zmínku stojí, že roku 1925 došlo k zásadnímu rozšíření úrazového pojištění, a to poprvé zahrnovalo i nemoci z povolání.

Čtvrtá fáze je ve znamení nástupu Hitlera k moci (1933). Skončilo demokratické období Výmarské republiky a moc převzal totalitní nacionálně socialistický režim. Veškeré sociální programy do té doby vybudované, byly drasticky degradovány v duchu centralistických představ totalitního režimu. Sociální politika byla založena na ideologii nadřazenosti árijské rasy, kdy charakteristickým rysem se stalo zrušení samosprávy v sociálním pojištění a vyloučení odborů z procesů kolektivního vyjednávání. Byly zavedeny kontroly mezd, minimální mzda byla krácena. Sociální pomoc byla garantovaná pouze „geneticky čistým“, árijským rodinám. O konci druhé světové války bylo napsáno již mnoho. Z hlediska sociální politiky je ovšem důležité se zmínit, že po pádu Německa, kdy došlo k jeho rozdělení do okupačních zón vítězných mocností, došlo k řadě přijetí nových sociálních reforem.¹³⁸

3.2.2. SOCIÁLNÍ STÁT JAKO GARANT SOCIÁLNÍHO STATUSU

3.2.2.1. VZNIK SRN

I přesto, že druhá světová válka zanechala Německo v troskách, byla v tomto období uzákoněna celá řada reforem, zejména zdravotního, úrazového a sociálního pojištění. Základem pro další vývoj Německa bylo přijetí nové ústavy - Grundgesetz v roce 1949. Západoněmeckou verzí blahobytu se stává „sociální stát“. Ten je legitimizován jejími ustanoveními jako „demokratický a sociální spolkový stát“¹³⁹ či jako „demokratická a ústavní republika“.¹⁴⁰ Stát je povinen zabezpečit slušnou životní úroveň v souladu s obecně přijímanými normami - jistoty příjmu, zaměstnání a zachování výdělečné schopnosti. Dalšími

ústavními atributy, které měly vliv na vývoj SRN v sociálním státě, jsou především komplexní svoboda sdružování, konstituce SRN jako nikoli unitární, nýbrž spolkové země, instituce právního státu, jehož je SRN bezpochyby příkladem (rozsáhlé pracovní a sociální soudnictví) a v neposlední řadě relativně stabilní spektrum politických stran.

Nejnáléhavějším úkolem první spolkové vlády po ustavení Spolkové republiky Německo bylo sociální začlenění milionů uprchlíků a vyhnanců a zaopatření obětí války. Tento nelehký cíl, který byl prioritní, se pomalu začal naplňovat uvedením v život řadou legislativních úprav, finančním zabezpečením a rozsáhlou státní podporou.

3.2.2.2. TEORIE SOCIÁLNÍHO TRŽNÍHO HOSPODÁŘSTVÍ

Za významnou osobnost pro zformulování pojmu „sociálně tržního hospodářství“ je pokládán profesor Alfred Müller-Armack. Rámcové uspořádání německého hospodářství popsal v knize „Zásady hospodářské politiky“ (1952). Sociální tržní systém charakterizoval jako „systém spojující sociální pokrok s ekonomickou svobodou, soutěží a humanitou“, ve kterém má každý právo na lidskou důstojnost, na naplňování individuálního blahobytu v rámci širšího společenského kontextu.

Tuto myšlenku převzal i první ministr hospodářství a pozdější spolkový kancléř Ludwig Erhard, označovaný za „otce německého hospodářského zázraku“. Hlavní myšlenkou je, že přednější než rovnost je zabezpečení. V případě rovnosti jde o rovnost příležitostí, nikoli o rovnost výsledků. Principy tohoto „německého zázraku“ je možno shrnout podle profesora M. Brdka do tří základních bodů:

- 1) nezbytné a úplné odstranění každé iniciativy brzdících systémů centrálního plánování,
- 2) nesmí dojít k restauraci liberálně kapitalistického hospodářského systému Výmarské republiky,
- 3) celá koncepce sociálního tržního hospodářství se neobejde bez široké podpory občanů.¹⁴¹

V letech 1975 - 1982 vydávaný Kodex sociálního práva deklaroval, že těžiště sociálních jistot leží jednoznačně na systému sociálního pojištění. Podepsáním Smlouvy o sjednocení Spolkové republiky Německo a Německé demokratické republiky 31. srpna 1990 začal proces postupné harmonizace a splynutí soustav sociálního zabezpečení na západoněmeckých principech.¹⁴²

3.2.3. HLAVNÍ PROGRAMY SOCIÁLNÍHO ROZPOČTU SRN

Sociální politika SRN v oblasti sociálního zabezpečení se realizuje prostřednictvím celé řady sociálních programů. Ty tvoří sociální rozpočet, který lze charakterizovat těmito hlavními programy: důchody starobní, invalidní a pozůstalostní, zdraví, rodina, zaměstnanost, bytová politika. Sociální dávky se poskytují ve formě příjmových transferů (např. důchody), zboží a služeb, jiných peněžních dávek a všeobecných služeb.

Největšími sociálními institucemi jsou systém starobního a invalidního pojištění, nemocenské pojištění, penzijní systém pro státní úředníky, sociální podpora a sociální služby včetně chudinské podpory, podpory v nezaměstnanosti, příspěvky zaměstnavatelům, nepřímé dávky (např. daňové úlevy, slevy na bydlení). Způsoby financování sociálních výdajů se realizují prostřednictvím příspěvků zaměstnanců a zaměstnavatelů, příspěvků státu a institucí sociálního zabezpečení a přímých veřejných dotací.

Jádrem všech systémů sociálního zabezpečení v Německu je klasické rozsáhlé sociální pojištění, které ale nezahrnuje vždy všechny skupiny občanů, nýbrž pouze jejich převážnou část - zaměstnance. Samostatnou kapitolu tvoří zemědělci, kteří disponují vlastním systémem nemocenského, úrazového a důchodového pojištění. Zbytek obyvatelstva je zajištěn doplňkovými programy sociální pomoci na základě zásady potřeby. Vedle těchto veřejných forem přispívá k sociální jistotě i soukromá péče a v neposlední řadě soukromá péče spočívající ve vyživovací povinnosti příbuzných v přímé linii. Je zde možnost, aby jedinec posílil své zajištění vytvořením majetku nebo se dobrovolně připojistil. Jedná se např. o připojištění nemocenské nebo životní, které stát podporuje svými daňovými úlevami.¹⁴³

3.2.4. RODINNÁ POLITIKA

Vývoj německé rodinné politiky prošel od vzniku Spolkové republiky Německo několika fázemi. Po založení ministerstva mládeže, rodiny, žen a zdravotnictví v roce 1955 byl vypracován první komplexní systém rodinných přídavků a systém daňových úlev na závislé děti. Od roku 1975 pokračuje trend zvyšování rodinných přídavků, zavádějí se daňová zvýhodnění pro rodiny osamělých rodičů, začínají se vyplácet mateřské dávky ženám, které jsou ekonomicky aktivní, apod. Po roce 1983 přinesly rozpočtové problémy zavedení means-testování rodinných přídavků. Konečně období ekonomického rozmachu v Německu po roce 1986 znamenalo zavedení nového principu do rodinné politiky - vyrovnání ekonomického zvýhodnění rodin s dětmi v porovnání s rodinami bezdětnými. Byl přijat tzv. „Familienpaket“ - balík opatření ve prospěch rodiny, kombinující přímé a nepřímé formy pomoci rodinám.¹⁴⁴

Rámcem rodinné politiky SRN je dán ústavou, která ukládá zákonodárci činit vhodná opatření legislativní formou. Negativním fenoménem v dnešní době je zhoršující se populační vývoj, což je problém celosvětový a úkolem rodinné politiky je boj se snižováním porodnosti. Podle názorů odborníků dosahuje porodnost v SRN pouze 55% úrovně, potřebné k zachování generační rovnováhy. Hlavním nástrojem politiky podpory rodiny jsou různé peněžité i věcné dávky, jedná se především o: rodičovský příspěvek, který pobírají všechny matky /otcové s trvalým pobytem v SRN. Podmínkou je, že rodič musí významně omezit svou výdělečnou činnost (nejvýše na 19 hodin týdně). Zaměstnaní rodiče mají nárok na 36 měsíců rodičovské dovolené a během této doby platí ochrana v rámci nemocenského pojištění a pojištění v nezaměstnanosti.

Opatření rodinné politiky v SRN jsou většinou univerzálního charakteru. Jsou poskytovány všem závislým dětem. Je připraven koncept německé rodinné politiky, který se bude zabývat do budoucna sladováním rodinného a profesionálního života, podporou rodinného bydlení, vyrovnáním rodinných nákladů mezi rodinami s dětmi a bezdětnými rodinami a ochranou nenarozených dětí. Dalšími prostředky moderní rodinné politiky v SRN jsou daňová zvýhodnění týkající se odpisů částek na děti (uplatňuje se do 16 let věku dítěte, pokud dítě studuje), odpisů částek na profesní přípravu, dále daňové výhody pro osaměle vychovávající rodiče a tzv. Spolkový fond „Matka a dítě“, založený v roce 1984, který poskytuje pomoc matkám v nouzi.¹⁴⁵

3.2.5. ZAMĚSTNANOST

Jádrem politiky zaměstnanosti jsou programy Spolkového úřadu práce.¹⁴⁶ Ten se vedle řady doplňkových aktivit zabývá platbou příspěvků na zdravotní a sociální pojištění, jehož dávky nezaměstnaní čerpají. V případě ztráty

zaměstnání jsou poskytovány dva druhy kompenzací - kompenzace v nezaměstnanosti (max. 52 týdnů, 60% předchozího čistého výdělku) a podpora v nezaměstnanosti, která přichází po skončení nároku na kompenzaci v nezaměstnanosti.

Ústava ani jiné zákony Spolkové republiky Německo nezakotvují právo na práci. Německé pracovní právo patří k jednomu nejdokonalejších a zároveň nejprísnejších právních systémů, je pro něj typická rozsáhlá ochrana zaměstnance a důraz na kolektivní vyjednávání. Stabilní pracovní vztah se považuje za vrcholný zájem jak zaměstnance, tak i jeho zaměstnavatele.

SRN měla po druhé světové válce dlouho velmi nízkou míru nezaměstnanosti. Ta se začala od sedmdesátých let minulého století s určitými výkyvy zvyšovat na současných cca 10%. Zvláštním faktorem ve vývoji zaměstnanosti v SRN je vysoký počet tzv. „gastarbeiterů“, především z Turecka a dalších zemí Blízkého východu.

3.2.6. BYTOVÁ POLITIKA

V důsledku prohrané války se do zničené země vracelo ze zajetí či po odsunech kolem 12 mil. lidí. Podle výsledků sčítání bytů z roku 1950 bylo zřejmé, že na jeden byt připadá v průměru 4,7 obyvatele a celkový počet 10,1 mil. bytů je zcela neuspokojivý.¹⁴⁷ Německý hospodářský zázrak umožnil v průběhu 50. a 60. let minulého století roční výstavbu v počtu cca 500 000 bytů. Přestože se koncem 20. století výstavba zpomalila, celkový počet bytů se neustále zvyšuje.

V současné době lze bytový fond v SRN podle typů držby rozdělovat na byty v individuálním vlastnictví, nájemní byty a sociální byty budované pomocí

veřejných prostředků pro sociálně slabší skupiny. Jejich výstavba pozvolna roste. Nedostatek bytů na německém trhu je dnes připisován neustálému přílivu přistěhovalců a zvyšujícímu se počtu osob žijících osaměle. Bytová politika se zabývá i podporou bytové výstavby a bydlení. Nejčastějšími formami je příspěvek na stavbu nebo koupi domu, dětský stavební příspěvek, příspěvek na ekologická stavební spoření, atd.

Do rámce bytové politiky patří i podpora bytové výstavby a bydlení. V roce 1995 Spolkový sněm schválil účinnější a administrativně jednodušší systém, který tvoří:

- příspěvek na stavbu nebo koupi domu (bytu),
- dětský stavební příspěvek,
- příspěvek na ekologická stavební spoření,
- podpora bytových družstev,
- podpora na bydlení - příspěvek na bydlení,
- stavební spoření.

3.2.7. DŮCHODY STAROBNÍ, INVALIDNÍ A POZŮSTALOSTNÍ

Hlavním cílem tohoto systému, jehož kořeny sahají až do období Bismarckovské kodifikace z roku 1889, je zajistit jeho účastníkům stabilní příjem pro případ stáří nebo jiné ztráty pracovní schopnosti, a to i s ohledem na vyživované členy domácnosti.

Fondy starobního, invalidního a pozůstalostního pojištění se financují z příspěvků zaměstnanců a zaměstnavatelů (každý 50%). Problémem, kterým se SRN bude potýkat do budoucna, je nepříznivý demografický vývoj, který si vyžádá změny ve věkové hranici odchodu do důchodu a progresivnější

kapitalizaci pojišťovacích fondů. Podle odhadů bude v roce 2040 na dva ekonomicky aktivní jedince připadat jeden důchodce.¹⁴⁸ Výše příspěvků, které jsou do značné míry závislé na dosahovaném příjmu, je neustále tématem politických diskusí.

3.2.8. ZDRAVOTNÍ POLITIKA

Součástí německého sociálního zabezpečení je konkrétně zákonné nemocenské pojištění, dále dobrovolné nebo soukromé pojištění a pojištění úrazové.

Nemocenské pojištění se ze zákona řídí zásadou solidarity, což znamená, že výše příspěvků závisí výhradně na výši příjmů pojištěnce, zatímco lékařské ošetření a jiné lékařské výkony jsou na nich nezávislé. Nemocenské pokladny - Krankenkasse (u nás nemocenské pojišťovny) mají charakter samostatných korporací a jsou řízené orgány se zastoupením zaměstnanců i zaměstnavatelů. Soukromé nemocenské pojišťovny umožňují osobám s příjmy nad stanovenou vyměřovací hranici pojistit se zcela, tzn. místo zákonných pokladen, nebo se pouze připojistit. Německé zdravotnictví je hodnoceno jako jedno z nejlepších na světě. Poskytuje svým občanům maximum kvalitních služeb při minimální spoluúčasti. Problémem se stává tzv. exploze nákladů, která je způsobená vysokou poptávkou pojištěnců po lékařských výkonech, protože jsou „téměř zdarma“. Jedná se např. o symbolickou částku za každý kalendářní den po prvních 14 dnů hospitalizace, dále minimální poplatek za léky, příspěvek za protetickou techniku včetně zubních náhrad a příspěvky za pobyty v lázních. Jde o systém, který se v Německu plně osvědčil a je vzorem pro ostatní země, včetně České republiky.¹⁴⁹

3.2.9. SOCIÁLNÍ POMOC

Sociální pomoc - Sozialhilfe stojí zcela mimo komplex sociálního pojištění a nároková strana má zde spíše postavení „žadatele“ než „klienta“. Uplatňuje se zde zásada potřeby a sociální pomoc je zakotvena v německé ústavě v obratu - zajištění důstojné existence. Realizuje se především formou dávek, které představují německou hranici chudoby - minimální životní úroveň (Lebensminimum).

Přetížení systému Sozialhilfe počátkem devadesátých let vyvolalo také mnohé diskuse o zpřísnění podmínek či zúžení okruhu oprávněných osob. Řešením má být také posílení programů na rekvalifikaci, osvětu, výuku německého jazyka pro azylanty a další podpůrné aktivity, které ve svém důsledku mají pomoci vyvést konzumenty sociálních dávek „z podpory státu“ do řad „klientů“ - sociálně pojištěných.¹⁵⁰

3.2.10. SHRUTÍ

Německý sociální režim charakterizovaný jako „konzervativně-korporativní“, vychází z modelu výkonného sociálního tržního hospodářství. Tento typ konzervuje statusové rozdíly mezi jednotlivými profesemi a obory činnosti. Silně je v něm zastoupen vliv profesních korporací a výrazná je etatická tradice ve smyslu privilegizace státních úředníků v systému sociálního zabezpečení. Na klienty se pohlíží skrze jejich profesní a rodinný status a celý systém je orientován na muže jako hlavu rodiny, který zprostředkuje zajištění ostatních členů domácnosti.

Výše sociálního zajištění a dávek závisí v tomto systému na výši placeného pojistného, takže nejsilnější zajištění je podmíněno plnohodnotnou

prací a vysokými výdělky. Tato závislost sociálního zabezpečení na rodinném a profesním postavení se ukazuje jako neadekvátní v době, kdy klasická forma rodiny a domácnosti přestává být pravidlem, rychle narůstá počet neúplných domácností a rozvíjejí se nestandardní formy rodiny. Sociální rizika, která jsou v tomto systému přednostně kryta, se týkají typického mužského životního cyklu se silnou podporou muže jako hlavy rodiny.

Až do sedmdesátých let 20. století byl kontinentální model sociálního státu v německém provedení považován za vzorový příklad sociálního zabezpečení. Nicméně jednotlivé programy celého systému jsou od devadesátých let těžce zkoušeny sociálními důsledky tzv. „znovusjednocování Německa“. Poukazuje se na vysoké náklady veřejných sociálních služeb, dále je kritizovaná nízká efektivnost v podstatě užitečných opatření do praxe a současně nedostatečná legitimita těchto opatření, protože klesá podpora přerozdělovacích procesů ze strany obyvatelstva. Za největší slabinu německého modelu jsou s nástupem globalizace považovány právě rysy, které v minulosti působily jako jeho přednost a o něž se opíral. Především se jedná o zcela ústřední roli plnohodnotných forem placené práce při sociálním zajištění. Ti, kdo hovoří o nutnosti „modernizace“ německého sociálního systému, navrhují mimo jiné přesunout váhu jeho financování z pojistného na daně.¹⁵¹

3.3. ITÁLIE

3.3.1. VZNIK ITALSKÉHO SOCIÁLNÍHO STÁTU

Zařadit italskou sociální politiku v rámci standardní typologie, je úkolem téměř neřešitelným, neboť v historii i v současnosti vykazuje značné zvláštnosti. Pro definici italského systému sociální politiky proto užívají mnozí autoři, mezi nimi i klasik italské sociální politiky M. Ferrera, označení „smíšený model welfare“. Pojem „smíšený“ akcentuje nejen zcela zásadní regionální odlišnosti a

nesystematičnost sociálně-politických opatření, ale zejména skutečnost, že dvě významné součásti sociální politiky jsou v Itálii založeny na odlišných principech. Zatímco systém důchodového zabezpečení funguje na principu sociálního pojištění (opírající se o status zaměstnance), tzn. obsahuje prvky Bismarckova modelu, zdravotní péče a školství je z větší části univerzalistická a financována z daní. Proto bývá tento model též někdy označován jako „duální stát“. Také prvky modelu liberálního lze najít, například nízká míra sociálního zajištění příjmově podprůměrných skupin.

Z hlediska členění typů sociálního státu je pro Itálii asi nejčastěji užívaná typologie podle regionálních zvláštností, která zdůrazňuje specifika velkých a ze sociálního hlediska často do značné míry odlišných regionů. Podle tohoto členění lze Itálii považovat převážně za stát korporativistický, kde jižní oblasti státu vykazují silné rysy reziduálního pojetí sociální politiky. Dominuje zde silná role rozvětvené rodiny, která vykonává řadu sociálně významných funkcí. Výrazná je také tradice katolické sociální péče. Mladí lidé zde mnohem později než jinde v Evropě opouštějí domácnost rodičů. Výrazně častěji žijí pohromadě dvě i tři generace, rodinné kontakty hrají velkou úlohu při zajišťování zaměstnání a rodinného života a hlava rodiny je jediným živitelem, zatímco matka zůstává v domácnosti.

Novodobé dějiny Itálie počínají dnem 4. března 1861, kdy byla, s výjimkou Benátska a Latia, vyhlášena piemontským parlamentem jednota země. Počátky sociálně-politických opatření se v Itálii datují právě od sjednocení státu. V tomto období však vznikala pouze dobrovolná příspěvková schemata a sociální legislativa měla jen dílčí charakter. Již na konci XIX. století začal přes rozsáhlé státní represálie stoupat vliv dělnického hnutí. Roku 1892 vznikla strana italských pracujících, která se později přejmenovala na Italskou socialistickou stranu (PSI). Také odborové a rolnické svazy se hlásily o slovo.¹⁵²

Vývoj italského sociálního státu lze rozdělit na několik etap:

První období je ve znamení tzv. „Giolittiho doby“ (1901 - 1914). Giovanni Giolitti (1842 - 1928) byl italským politikem a jedna z vůdčích postav italské politické scény a po většinu období byl předsedou vlády. V atmosféře mohutného rozmachu socialistických idejí a v období četných stávek, často krvavě potlačovaných, se Giolitti, jako mistr kompromisů a liberál, pokoušel o udržení sociální aliance mezi liberály a reformními socialisty.¹⁵³ V oblasti sociálně-politických úprav se Giolitti z části nechal inspirovat i britským ministerským předsedou Lloydem Georgem. Za Giolittiho vlády došlo k přijetí některých legislativních aktů, které řešily nejpálčivější sociální problémy zaostalé Itálie. Bohužel řada těchto opatření se týkala převážně průmyslového Severu, a tím docházelo ke zvětšování sociálních rozdílů s jižními regiony.

Druhé období začíná „rudým týdnem“ v červnu 1914 a zahrnuje celé obě světové války a meziválečná léta. Dochází zde k zásadním sociálněpolitickým reformám, kdy bylo např. přijato povinné invalidní a starobní pojištění. Existence fašismu si ovšem vyžádala potlačení prakticky všech liberálně demokratických principů.

Ve třetí etapě datované po roce 1946 se dostáváme už k základům moderního sociálního státu, kdy se Itálie na základě referenda stala republikou. Jak již bylo řečeno výše, od počátků až do současnosti se Itálie vyznačuje řadou specifík, která jsou způsobena mnoha faktory. Mezi ně řadíme pozdní industrializaci země, poválečnou politickou hegemonii Křesťanské demokracie (DC) a zároveň existenci poměrně silné Komunistické strany Itálie (PCI), odborů a vlivu katolické církve. Dalším faktorem, který je velmi podstatný, je rozdělení státu na 20 oblastí - regionů, z nichž 5 má autonomní statut, a dále 95 provincií, ve kterých se sociální politika státu výrazně od sebe odlišuje podle

místa. Atypické rysy italského sociálního státu lze zčásti přičítat i tomu, že „není produktem ani rovnostářského a univerzalistického projektu, vypracovaného silným dělnickým hnutím, ani promyšleného plánování vládnoucí třídy, usilující o legitimitu, ale že je výsledkem evolučního, strukturálně kontinuálního procesu, který je počínaje obdobím následujícím po sjednocení a fašismu stále založen na partikularistických kritériích a na klientele.“¹⁵⁴

Čtvrtá a poslední etapa ve vývoji italského sociálního státu je představována nákladným penzijním systémem, kdy díky fungující ekonomice a relativně silnému sociálnímu státu stoupaly sociální výdaje přibližně až do druhé poloviny 70. let. Roku 1978 byla zřízena univerzalistická Národní zdravotní služba. Nicméně již v polovině sedmdesátých let se pomalu začínají projevovat nedostatky sociálně-politického systému v podobě nepříznivého demografického vývoje, nedostatečné konkurenceschopnosti italského průmyslu na mezinárodních trzích, nefungující veřejné správě a v neposlední řadě všudypřítomná korupce a vysoká nezaměstnanost. Tyto všechny aspekty vyústily ve skutečnou hrozbu deficitu veřejných financí, takže se logicky na počátku osmdesátých let začalo uvažovat o jeho „ozdravení“. Dochází k nárůstu výdajů doplněných chaotickými restriktivními opatřeními a na druhé straně ke zdaňování „na všech frontách“. Negativními rysy, které se v této době také projevíly v italském welfare systému, byly zejména klientelismus a partikularismus, kdy jednotlivé dílčí změny byly činěny bez hlubších souvislostí, často jen ve snaze získat volební hlasy.¹⁵⁵

V průběhu devadesátých let došlo k zásadním strukturálním reformám sociálního systému, inspirovaných zejména neoliberalismem. Předcházely tomu nejenom problémy s deficitem veřejných financí, ale i oslabení liry spekulativními operacemi, kdy Itálie nakonec musela vystoupit z mechanismu

směnných kurzů, fungujícího v rámci ES. K této situaci nepřispělo ani například nahrazení univerzálních rodinných přídatků v roce 1998 testovanými, apod.

Nadále je možné očekávat další proměny italského sociálního státu, který se hodlá soustředit na vytvoření nového redistribučního modelu. Prioritou se má stát i snížení nerovností mezi Severem a Jihem, které stále přetrvávají, a potření velmi rozšířené „stínové ekonomiky“. Těmto závěrům má účinně napomoci tzv. Národní plán proti sociální inkluzi, přijatý v roce 2001.

3.3.2. ITALSKÝ SYSTÉM SOCIÁLNÍHO ZABEZPEČENÍ

3.3.2.1. VÝVOJ SOCIÁLNÍHO ZABEZPEČENÍ V ITÁLII

Rozvoj komplexního sociálního zabezpečení se v Itálii datuje v období po druhé světové válce. Systém ovšem pokrýval pouze zaměstnance zařazené do různých kategorií a na ostatní osoby výdělečně činné se vztahoval jen za výjimečných okolností. Stát se na nákladech pojištění podílel jen z velmi malé části, spíše plnil regulativní funkci - zřizoval jednotlivé pojišťovací instituce a dozíral na jejich aktivity. Potřeba rozšířit systém sociálního zabezpečení ovlivnila italskou legislativu a byla následně vyjádřena spolu s demokratickými principy v ústavě. Článek 35 stanoví, že by stát měl chránit všechny formy práce a všechny její aplikace bez činění jakýchkoli rozdílů mezi zaměstnaneckým poměrem a samostatnou výdělečnou činností. Článek 38 zase garantuje pracovníkům právo na minimální příjem v případě, že se ocitne v situaci potřeby a článek 32 se týká práva občana na zdraví a zdravotní péči.

První formy ochrany proti omezené pracovní nebo výdělečné schopnosti se v Itálii objevují ve 2. polovině 19. století jako odpověď na oprávněné požadavky pracujících. Zpočátku se vyskytovaly především v podobě vzájemnostních institucí (pokladen) zaměstnanců z jednotlivých odvětví,

fungujících často s podporou organizací zaměstnavatelů. Poprvé v roce 1898 se zavedlo pojištění pro případ invalidity a stáří, a to na dobrovolném základě, což zdaleka nepokrývalo všechny skupiny potřebných. Až teprve posléze díky svému vývoji bylo nahrazeno pojištěním obligatorním. Povinné invalidní a starobní pojištění bylo zavedeno v roce 1919 spolu se zřízením Národní pokladny sociálního pojištění (CNAS). CNAS se stala Národním ústavem sociálního zabezpečení, potom, co převzala správu nově vzniklého povinného pojištění pro případ nezaměstnanosti (1923) a pojištění proti tuberkulóze (1927). V roce 1933 došlo také k vytvoření Národního ústavu pro pojištění proti pracovnímu úrazu.

Relativně silný sociální stát existoval přibližně od 50. let do druhé poloviny 70. let. Sociální výdaje stoupaly i díky italskému „hospodářskému zázraku“. Na základě zákona č. 1115/1968 G.U. vznikla Pokladna pro mimořádné dorovnání výdělků, která ještě rozšířila ochranu pracovníků, jimž byly v důsledku krize odvětví nebo lokální nezaměstnanosti zkracovány pracovní úvazky. V roce 1969 byl zaveden sociální důchod pro osoby starší 65 let, kterým nevznikl nárok na starobní důchod a které zároveň byly i bez dalších zdrojů příjmu. Pozdější nerespektování pojistné ekvivalence mezi vybranými příspěvky a vyplacenými dávkami vedlo už na počátku 80. let k deficitu veřejných financí. Jeho nejdynamičtější složku tvořily výdaje na důchod, které každým rokem reálně rostly o 6,3%.¹⁵⁶ V důchodové sféře byly od roku 1983 postupně zaváděny přísnější podmínky pro vznik nároku a také nové kontrolní mechanismy, které měly zabránit zneužívání dávek. Zaváděla se i přísnější opatření v oblasti invalidních důchodů, pro které se stanovila restriktivnější zdravotní kritéria a pravidelné kontrolní prohlídky u posudkových lékařů.

Předpokládaný pozitivní efekt těchto změn byl mnohdy narušen nedostatečným organizačním zajištěním systému sociálního zabezpečení, jakož i

celkovou nesystematičností reforem. Vznikala řada „nespravedlností“, které vyústily v četné spory mezi příjemci dávek a orgány sociálního zabezpečení. Po roce 1989 prošly organizačními reformami nejvýznamnější instituce sociálního zabezpečení. Změny se týkaly hlavně flexibilnější struktury a zavedení některých již osvědčených modelů sociálního zabezpečení z evropských praxí.

Kompetentním orgánem na centrální úrovni z hlediska správy a financování systému sociálního zabezpečení, je Ministerstvo práce a sociálního zabezpečení a pro oblast sociální ochrany a dílčí úsek sociálních dávek je Ministerstvo vnitra. Správa sociálního pojištění je pak dále rozložena mezi několik desítek institucí, což je důsledek historického vývoje, kdy ekonomicky aktivní obyvatelé v Itálii podléhali různým důchodovým systémům podle zaměstnání. Od roku 1944 dochází k privatizaci některých z těchto institucí. Nejvýznamnějším správcem sociálního pojištění je Národní ústav sociálního zabezpečení (INPS), který je veřejnoprávní institucí s místní působností na celém území Itálie. INPS vykonává svou činnost prostřednictvím přímé a výlučné správy mnoha fondů, z nichž mezi nejdůležitější patří - penzijní fond pro soukromé zaměstnance, speciální invalidní, starobní a pozůstalostní fond pro zemědělce a pro řemeslníky, fond rodinných přídatků, aj. INPS se dále člení na dva subsystémy. První z nich je základní, všeobecný a týká se soukromých zaměstnanců a druhý je tvořen speciálními schémata pro jednotlivé kategorie zaměstnanců, jako je například doprava, telekomunikace, důlní činnost, letectví aj. Dalšími veřejnoprávními institucemi jsou například Národní ústav pro pojištění proti pracovnímu úrazu (INAIL), Národní ústav pojištění pro zaměstnance veřejných orgánů (INPDAP), Národní ústav pojištění pro novináře (INPGI) aj. Nicméně INPS sehrává v omezené míře jednotící úlohu, především díky modernímu informačnímu systému.¹⁵⁷

3.3.2.2. SOCIÁLNÍ POJIŠTĚNÍ

V Itálii je sociální pojištění tvořeno čtyřmi obligatorními součástmi:

- 1) důchodové pojištění,
- 2) nemocenské pojištění,
- 3) úrazové pojištění,
- 4) pojištění pro případ nezaměstnanosti.

Sociální pojištění je financováno fondově a zvláštní důraz je kladen sociálními partnery na samosprávu.

3.3.2.3. DŮCHODOVÉ POJIŠTĚNÍ

3.3.2.3.1. STAROBNÍ DŮCHODY

Původně byl italský důchodový systém v poválečném období považován za nejvelkorysejší v Evropě. Vývojem tohoto pojištění bych se ráda podrobněji zabývala.

Do devadesátých let patřil zákonný věk odchodu do starobního důchodu - 55 let pro ženy a 60 let pro muže - mezi nejnižší na kontinentě. Kromě toho byla velmi rozšířená výplata důchodů za výsluhu let, kdy právní nárok vznikal (bez ohledu na věk zaměstnance), přispíval-li 35 let na sociální pojištění. Takže jestliže osoba začala bez přerušování pracovat od svých 14 let, měla nárok na důchod už od 49. roku věku. Narůstající dlouhověkost spolu s poklesem porodnosti byly hlavními příčinami nepříznivého demografického vývoje v Itálii, které měly vliv na změnu poměrů plátců pojistného a příjemců důchodů. Takže na konci 80. let a počátkem let 90. bylo zřejmé, že je třeba provést zásadní reformy.

První reforma důchodového pojištění byla realizována za působení ministerského předsedy Giuliana Amata, jehož „vláda profesorů“ působila v Itálii od roku 1992 do roku 1993.¹⁵⁸ Dochází ke zvyšování důchodového věku, k prodloužení rozhodné doby pro výpočet výše důchodu z posledních pěti let na posledních 10 let, postupné zvyšování povinné doby pojištění v případě předčasného odchodu do důchodu na konečných 35 let a také změnu zaznamenala i redukce náhradového poměru (při 40 příspěvkových letech nárok na 80% průměrného výdělku, při 35 letech již jen 50%).

Další reformou byla tzv. Diniho reforma, která se prosadila až po letech vyjednávání a odborných diskusí s odbory. Podmínkou k jejímu přijetí ovšem bylo dlouhé přechodné období. Tato reforma si vzala za cíl postupně odstranit přetrvávající nerovnosti mezi jednotlivými kategoriemi pojištěnců, přechodu na příspěvkově definovaný systém, zavedení pružné hranice odchodu do důchodu mezi 57 a 65 lety a úplného zrušení důchodů za výsluhu let v roce 2009.

Další modernizací systému lze považovat rozšíření možnosti tzv. postupného odchodu do důchodu a poskytování důchodu pracovním v domácnosti a dalším osobám bez potřebné doby pojištění.

Italský penzijní systém je založen na třech pilířích. První pilíř je státem organizované povinné pojištění a představuje nejvýznamnější zdroj příjmů většiny italských důchodů. Druhý pilíř je dobrovolný a kolektivně organizovaný. Pokrývá v současnosti jen velmi malou část zaměstnanců (asi 7,1%).¹⁵⁹ Tato nedostatečná rozšířenost je dána vysokou sazbou příspěvků na povinné pojištění v prvním pilíři (33%) a málo motivující daňové úlevy. Třetí pilíř je zcela dobrovolný a individuální systém připojištění a je v porovnání s jinými státy EU téměř okrajovou záležitostí.

3.3.2.3.2. DÁVKY PODMÍNĚNÉ INVALIDITOU

Správa dávek v invaliditě je svěřena INPS, přičemž pro osoby samostatně výdělečně činné a další skupiny jsou v rámci INPS vytvořena zvláštní schémata, v podstatě ale velmi podobná základnímu zaměstnaneckému schématu. Italský systém rozlišuje dvě dávky podmíněné dlouhodobě nepříznivým zdravotním stavem, respektive invaliditou. Jedná se o přídavek v invaliditě, na který vzniká nárok pojištěnci, jehož schopnost výdělečné činnosti je v důsledku nemoci nebo bezmocnosti (tělesné nebo duševní) dlouhodobě snížena nejméně o 66%.¹⁶⁰ Druhou dávkou je nárok na invalidní důchod. Vzniká pouze pojištěnci, který je neschopen výdělečné činnosti zcela a trvale, a to v důsledku nemoci nebo bezmocnosti. Nárok na dávky trvá po celou dobu, kdy jsou splněny zákonné podmínky, nejdéle však do dosažení důchodového věku. Potřebnou dobou pojištění je 5 let před vznikem sociální události. Stanovená doba pojištění není potřebná v případě tzv. kvalifikované invalidity, způsobené následkem pracovního úrazu. Způsob výpočtu dávek v invaliditě je stejný jako u starobních důchodů. Není stanovena žádná maximální horní hranice výše dávky. U invalidních důchodů se pak do doby pojištění započítává i tzv. dopočtená doba, což je doba počítaná ode dne vzniku nároku do dosažení důchodového věku. I tyto dávky jsou valorizovány vládou podle stejných zásad jako starobní důchody.

3.3.2.3.3. POZŮSTALOSTNÍ DŮCHODY

Sociální událostí zakládající vznik nároku na pozůstalostní důchod, je smrt pojištěné osoby, která má k pozůstalým specifikovanou rodinnou vazbu. Italská úprava zná tři druhy pozůstalostních důchodů:

- 1) vdovský (vdovecký) důchod činí 60% přímého důchodu. Od roku 1995 je důchodová dávka podrobena příjmovému testu, dochází k její redukci o 25%, 40% nebo 50%,
- 2) v případě uzavření nového manželství náleží jednorázová výplata, odpovídající 24 měsíčním splátkám, čímž stát motivuje především vdovy, aby se znovu provdaly,
- 3) sirotčí důchod je vyplácen současně s vdovským (vdoveckým) důchodem a představuje 20% přímého důchodu na každé dítě.¹⁶¹

3.3.3. NEMOCENSKÉ POJIŠTĚNÍ

Právní úprava nemocenského pojištění je obsažena v zákonech z roku 1943 a 1978, který zřizoval Národní zdravotní službu (SSN). Peněžité nebo věcné dávky nemocenského pojištění realizuje INPS v případě splnění zákonných podmínek. Procentní sazby pojistného se odlišují podle zaměstnání i mezi jednotlivými poplatníky, například u dělníků činí pojistné 15,35% z vyměřovacího základu, u zaměstnanců v obchodě 12,91% atd. Podpůrčí doba činní maximálně 6 měsíců za rok. První tři dny pracovní neschopnosti, nestanoví-li kolektivní smlouva nebo dohoda jinak, nenáleží nemocenské.¹⁶² Dalších 21 kalendářních dní činí výše nemocenského 50% denního vyměřovacího základu, následující dny již 66,66%.

3.3.4. ÚRAZOVÉ POJIŠTĚNÍ

Součástí italského sociálního pojištění je i pojištění pro případ pracovního úrazu nebo nemoci z povolání. Veřejnoprávní institucí, provádějící výběr pojistného a výplatu dávek, je INAIL - Istituto Nazionale contro gli infortuni sul lavoro. Pojistné platí výhradně zaměstnavatel. Přestože existuje seznam

nemocí z povolání (58 v průmyslu a 27 v zemědělství), kompenzaci lze přiznat i v případě nemoci, která v něm není uvedena.

V případě onemocnění, první tři dny hradí na základě kolektivních smluv zpravidla zaměstnavatel ze svých zdrojů, aby byl stimulován k prevenci pracovních úrazů a obecně zlepšení pracovních podmínek. Od čtvrtého dne nemoci dochází k pojistnému plnění z prostředků INAIL prvních 90 dní ve výši 60% předchozího denního příjmu, v následujících dnech až do úplného uzdravení ve výši 75%. Dávky jsou vypláceny nejdéle po dobu 10 let a poté dochází k přiznání invalidního nebo starobního důchodu.

3.3.5. POJIŠTĚNÍ PRO PŘÍPAD NEZAMĚŠTNANOSTI

Doslovný název pojištění je povinné pojištění v případě nedobrovolné nezaměstnanosti a na jeho základě jsou vypláceny příspěvky v případě „úplné“ nebo „částečné“ nezaměstnanosti. Na platbě pojistného pro případ nezaměstnanosti se podílejí zaměstnavatelé i zaměstnanci. Jeho výše je různá - v průmyslu 4,71% z vyměřovacího základu, v obchodu například 2,51%.

V případě úplné nezaměstnanosti je ke vzniku nároku na příspěvky v nezaměstnanosti třeba splnit dvě podmínky. Za prvé je důležitá existence dvouleté doby pojištění a odvedení minimálně 52 týdenních příspěvků v průběhu posledních dvou let a za druhé je povinná registrace u agentury pro nezaměstnané. Dávky, odpovídající průměrnému příjmu, zjištěného za poslední tři měsíce před podáním žádosti, jsou vypláceny maximálně po dobu 180 dní.¹⁶³ V relaci k dávkám, poskytovaným v ostatních státech EU, jde o jedno z nejnižších zabezpečení.

Částečná nezaměstnanost je definována jako snížení příjmů zaměstnance v důsledku skutečnosti, že podnik z vlastní vůle dočasně redukuje či zastavuje své aktivity nebo tak činí kvůli krizi, případně restrukturalizaci. O tyto dávky žádá zaměstnavatel pro své zaměstnance.

3.3.6. ITALSKÝ SYSTÉM SOCIÁLNÍ POMOCI A SOCIÁLNÍCH SLUŽEB

Itálii je možno řadit spolu s Portugalskem, Španělskem a Řeckem do tzv. jihoevropského modelu sociálního státu, který je charakterizován omezenou nabídkou služeb sociální péče.¹⁶⁴

Italská ústava činí za oblast sociální ochrany zodpovědný stát, nicméně četné pravomoci jsou svěřeny i oblastem a obcím. Resortním ministerstvem je Ministerstvo vnitra, i když některé sociální služby jsou koncepčně řazeny do zdravotní péče, a podléhají tudíž na centrální úrovni Ministerstvu zdravotnictví. Základní legislativní rámec je vymezen na celostátní úrovni, v jehož mezích mohou vydávat prováděcí předpisy oblasti. Za zajištění sociálních služeb a výplatu dávek, které nevyplývají z pojistného vztahu, jsou odpovědné samosprávné obce, které mohou uzavírat s nestátními subjekty veřejnoprávní smlouvy o poskytování sociálních služeb a o jejich financování. Celý systém má řadu regionálních odchylek. Převážně na jihu Itálie a v ostrovních oblastech stále převládají věcná plnění a systém služeb není tak rozvinutý.

Od konce 70. let dochází k posílení kompetencí místní správy, nicméně nová sociální legislativa nepřekonala „klientelisticko - paternalistickou“ podobu italského sociálního státu a přetrvává v omezenějším rozsahu dodnes. I nadále se určité sociální skupiny či regiony stávají beneficianty sociálních služeb nebo

dávek sociální pomoci, nebo jsou z nich naopak vyloučeny v závislosti na své politické síle pro vyjednávání.

3.3.7. ZDRAVOTNÍ POLITIKA

Počátky státní zdravotní politiky sahají v Itálii do konce 19. století. Ve 30. letech 20. století se začíná rozvíjet zdravotní pojištění, jsou zakládány první nemocenské fondy, poskytující pojištění některým kategoriím zaměstnanců a osob samostatně výdělečně činných. V poválečném období dostává péče o zdraví lidu i svůj potřebný institucionalizovaný rámec a italská ústava z roku 1948 stanovila v článku 32, že „republika chrání zdraví jakožto základní právo jednotlivce“. Ústavní ochrana zdraví se vztahuje na všechny občany a v souladu s článkem 32 mají nemajetní občané právo na bezplatnou péči.

K velkému rozmachu zdravotního pojištění došlo v 50. a 60. letech 20. století, takže na počátku 70. let byla určitým způsobem zajištěna většina obyvatelstva. Jeden z nejvýznamnějších fondů byl Národní ústav nemocenského pojištění, u kterého bylo registrováno přes 60% populace.¹⁶⁵ Místní správa financovala ambulantní péči pro chudé. V roce 1968 přešla odpovědnost za financování nemocnic z nemocenských fondů na regiony. Tento proces byl dovršen v roce 1978 přijetím zákona, kterým se zřizovala Národní zdravotní služba (SSN).

Reformou z roku 1978 se Itálie zařadila mezi státy s jednotnou národní soustavou zdravotní péče, založenou na univerzalistickém a residenčním principu. Všem občanům - rezidentům je zákonem garantován stejný standard poskytované základní péče bez ohledu na jejich příjem nebo místo bydliště. SSN je financována vícezdrojově, především však z daní. Zdravotní péče, hrazená

SSN, je poskytována především státními (veřejnoprávními) zařízeními, v omezené míře i soukromými subjekty.

V roce 1994 započala „reforma reformy“ zdravotní péče na základě zákona, ve kterém byly shrnuty základní cíle takto:

- a) posílení decentralizace a zvýšení finanční, plánovací a řídicí odpovědnosti regionů,
- b) stanovování předběžných rozpočtů podle objektivních kritérií,
- c) převzetí podnikových a manažerských modelů řízení pro správu místních zdravotních jednotek a velkých nemocnic,
- d) rozvoj doplňkového zdravotního zabezpečení,
- e) nahrazení dosavadních smluv mezi soukromým sektorem a SSN.¹⁶⁶

V dnešní době je kompetentním orgánem pro oblast zdravotní péče Ministerstvo zdravotnictví. Beneficianty zdravotních služeb jsou všichni rezidenti, včetně cizozemců, kteří jsou registrováni u SSN.¹⁶⁷ Národní zdravotní služba zahrnuje bezplatné poskytování zdravotní péče ambulantní i lůžkové. Ošetřovaný si přímo hradí některé náklady související s poskytnutou péčí, zejména léčiva, testy a vyšetření u specialistů. Z takto povinných subjektů jsou vyňaty děti do 6 let a osoby starší 65 let, při splnění stanovených podmínek.

3.3.8. RODINNÁ POLITIKA

Pro Itálii je charakteristické několik specifických rysů, kterými jsou: nižší zájem o rodinnou politiku, konzervativní (patriarchální) model rodiny, nepříznivé demografické ukazatele (nízká natalita, stárnutí populace), nižší participace žen na trhu práce, regionální odlišnosti, silný vliv katolické církve,

testované rodinné přídavky a tzv. „familismo“, neboli kult rodiny. V současné době v Itálii existují tyto základní formy pomoci rodině:

- a) Rodinné přídavky, které nemají na rozdíl od většiny států EU univerzální charakter, jsou dávkou tzv. selektivní, založenou na vertikální redistribuci. Kritériem pro přiznání dávky je příjem rodiny a vyplácí se pouze do 18 let věku dítěte.
- b) Dávka pro děti se zdravotním handicapem je dávkou testovanou, poskytovanou v závislosti na příjmu rodiny.
- c) Příspěvky v těhotenství a mateřství - obligatorní délka mateřské dovolené je dva měsíce před plánovaným termínem porodu a tři měsíce po porodu, kterou je možno prodloužit až na sedm měsíců po porodu za určitých okolností. Tento příspěvek v těhotenství a mateřství představuje 80% dosavadního průměrného denního příjmu.
- d) Regionální psychosociální služby - jedná se tzv. rodinné poradce, kteří fungují ve všech oblastech Itálie, jejichž náplň je jako u nás v manželských a předmanželských poradnách.
- e) Zařízení předškolní péče pro děti je hrazena na rozdíl od škol z části rodiči, kteří využívají nabízené služby.¹⁶⁸

3.3.9. VZDĚLÁVACÍ POLITIKA

Stát realizuje svůj dohled nad školstvím prostřednictvím tří institucí: Ministerstva školství, Oblastního školského dozoru a Ředitelství školství v provinciích. V současné době v Itálii existují tři typy škol:

- 1) státní, spravované výlučně státem,
- 2) státem uznané školy, provozované organizacemi nebo soukromými subjekty,

- 3) soukromé školy, neautorizované k poskytování certifikátů s celostátní působností.

Převážná část finančních prostředků je zajišťována státem, ale zdroji financování bývají i oblasti a místní správa. Od roku 2000 se prodlužuje na základě vydaného zákona povinná školní docházka z 8 na 9 let, přičemž zahrnuje 5 let výuky na základní škole, 3 roky na nižší střední škole a 1 rok na jednom z mnoha typů vyšších středoškolských zařízení.¹⁶⁹

3.3.10. BYTOVÁ POLITIKA

Itálie, jako jedna z mála evropských zemí, nejen že nikdy neměla právo na bydlení zaručeno v Ústavě, ale ani jiným způsobem neměla explicitně bytovou politiku upravenou. Bývá řazena mezi státy, jejichž bytová politika se odvíjí od tzv. rudimentárního sociálního státu - péče o bydlení je ponechána z větší části na občanech, stát zasahuje jen minimálně.

Státní zásahy do oblasti bydlení se v Itálii vyskytují od poloviny 19. století. Státní bytová politika se začala rozvíjet v podstatě až po druhé světové válce. Poválečná rekonstrukce státu byla v převážně agrární zemi poměrně obtížná, a to i přes existenci zahraniční finanční pomoci (ze všech fondů, které byly rozděleny v rámci Marshallova plánu, připadlo Itálii 11%).¹⁷⁰ Itálie vždy patřila mezi státy, které saturují bytové potřeby obyvatel zejména vlastnickým sektorem bydlení a jen z menší části privátním sektorem nebo sociálním bydlením. Převaha vlastnického bydlení na trhu s byty přitom v Itálii není důsledkem ekonomického rozvoje státu, ale spíše nízkého stupně urbanizace, zejména na Jihu, a převaha konzervativní ideologie. Trend převahy vlastnického bydlení přetrvával i v devadesátých letech a existuje i v současnosti. V roce

1991 připadalo v Itálii na 1000 obyvatel 404 bytů, což je přibližně evropský průměr.

V průběhu 90. letech začaly být v oblasti bydlení akutní problémy, a to zejména narůstající počet imigrantů, kteří se stávají osobami bez přístřeší, rozrůstání příměstských slumů, bez hygienického zázemí a málo stimulující systém hypoték. Za zmínku stojí i otázka sociálního bydlení v Itálii. Těchto bytů nebylo v celkovém bytovém fondu v italské historii nikdy více než 10%, v současnosti jich je pouze okolo 3%, což je jedno z nejnižších čísel ve státech EU. Na celostátní úrovni existuje Výbor pro výstavbu obytných budov, který alokuje limitované finanční zdroje mezi všech 20 oblastí. Oblasti pak přidělují prostředky místním Institutům pro sociální bydlení.

Italský bytový fond je zcela nedostatečný, takže poptávka po bydlení v sociálních bytech neustále stoupá. Z části je problém „řešen“ obsazováním volných bytů, kterých je v zemi podle odhadů až 7%.¹⁷¹

3.3.11. SHRNU TÍ

Italská sociální politika je často shledávána nejen laickou veřejností jako v mnoha směrech neúspěšná. Problematika sociálního zabezpečení je velmi široká, tak zmíním pouze ty nejdůležitější aspekty, které se na poli sociální politiky Itálie budou v následujících letech řešit nejdříve. Jedná se v první řadě především o partikularismus, který má v historii Itálie dlouholetou tradici a projevuje se poskytováním diferencované podpory, lišící se podle jednotlivých profesí, místa bydliště nebo příslušnosti k sociální skupině.

Dalším specifikem je klientelismus, což znamená, že systém využívá sociální politiky k dosažení konsensu mezi politickými stranami a určitými

sociálními skupinami. V takovém rozsahu se nevyskytuje v žádném z dalších států „jihoevropského modelu“. ¹⁷²

Problémem je i dualismus ochrany, která se projevuje v odlišném postavení dvou skupin osob. Na straně jedné stojí různé kategorie pracovníků na „institucionálním“ trhu práce. Jim, případně jejich rodinným příslušníkům, je v mnoha ohledech poskytována nadprůměrná ochrana. Na straně druhé stojí početná skupina osob, zejména na zaostalém jihu země, která je součástí stínové ekonomiky a v případě standardních sociálních událostí není téměř zabezpečena.

Posledním, nicméně stejně závažným nedostatkem, je problematické financování, které se skládá ze tří základních problémů. V prvním případě jsou to náklady na sociální politiku, které jsou zajišťovány vícezdrojově, kdy největší část tvoří příjmy ze sociálního pojištění, ale sazby pojistného se výrazně odlišují u různých skupin osob (nejnevýhodněji jsou stanoveny pro zaměstnance v soukromém sektoru). Druhým nedostatkem financování sociálních nákladů je existence chronických deficitů a třetím zásadním problémem jsou poměrně vysoké procentní sazby na povinné pojištění a zejména velké daňové zatížení obyvatelstva, které brání rozvoji doplňkových forem zabezpečení, zvláště individuálního pojištění.

3.4. ŠVÉDSKO

Skandinávský - severský, sociálně demokratický model sociálního státu je založen na universalismu, což znamená, že všichni občané jsou zaopatřeni proti sociálním rizikům nezávisle na své výdělečné činnosti. Přitom míra jejich zaopatření je ze všech typů sociálního státu nejvyšší. Z tohoto hlediska lze s jistou mírou zjednodušeně tvrdit, že skandinávský systém je vlastně pokusem sladit systém Bismarckův a Beveridgeho tak, aby zajištění bylo velkorysé a

statusově zajišťovalo, jako je tomu v případě typu kontinentálního, přitom se však nevztahovalo jen na ziskově činné, ale na veškerou populaci, jako je tomu v případě modelu iniciovaném Beveridgem. Na rozdíl od obou těchto typů je zde však sociální pojištění financováno převážně z daní, příspěvky v něm hrají sekundární roli.¹⁷³ Jedinec je v tomto systému dalekosáhle emancipován od tržních tlaků a stát je zodpovědný za blahobyt všech občanů. Sociální práva, tak jak je koncipoval T.H. Marshall, byla zde rozvinuta v maximální míře.

Švédsko je z mnoha pohledů unikátní stát. Bylo ušetřené válek, země nebyla zničená a od roku 1814 zde vládne mír. Obyvatelstvo je kulturně i etnicky téměř rovnocenné a ve Švédsku prakticky neexistují sociální i kulturní rozdíly a rozpory. Tyto všechny aspekty umožnily vybudovat stabilní politický systém, který je charakteristický spoluprací s řadou kompromisů.

Liberalizace švédské ekonomiky spadá do 19. století, kdy se Švédsko stalo smluvním partnerem tzv. Obden - Chevalierovy obchodní dohody, spolu s Francií a Velkou Británií. Tato smlouva dala vznik velkému a bohatému volnému obchodu na západě. Švédsko se změnilo z agrární země na průmyslnou a o slovo se začínají hlásit odbory, když na přelomu století dostává politický systém svou podobu. Před první světovou válkou a po ní došlo k několika reformám v oblasti občanských práv, ale dvacátá léta XX. století jsou charakteristická již svou stabilitou.¹⁷⁴

3.4.1. VZNIK ŠVÉDSKÉHO SOCIÁLNÍHO STÁTU

Krize, která postihla téměř celý svět ve 30. a 40. letech XX. století, vedla k myšlence zavedení úplně nového typu ekonomické politiky. Západ se potýká s vysokou nezaměstnaností, všeobecnou recesí a šířící se nespokojeností obyvatelstva v jednotlivých státech a Východ má skutečně daleko

k perspektivním vyhlídkám do budoucnosti. V tomto okamžiku Západ začíná hledat protiváhu modelu, který by se vyrovnal Východu a pomohl Západu dostat se na nohy. Tímto modelem se mělo stát Švédsko. Z dlouhodobého hlediska měl tento model dokázat spojit princip tržního hospodářství s koncepcí sociálně-ekonomických cílů státu blahobytu. Těmi jsou plná zaměstnanost, optimální ekonomická rovnost, sociální a zdravotní zabezpečení prostřednictvím sektoru veřejných služeb.

Švédská cesta k dosažení uvedených cílů byla historicky ovlivněná. Ve Švédsku již od roku 1918 existovala politická demokracie, dlouhodobá vláda sociálně-demokratické strany a všeobecná akceptace principů tržního hospodářství. Švédské odbory nepožadovaly znárodnění průmyslu.

Plná zaměstnanost je největší prioritou hospodářské a sociální politiky. Aktivní politika vlády působí na pracovní trh a všestranně podporuje nezaměstnanou část obyvatelstva. Prostředky k uskutečňování této politiky jsou zvyšování kvalifikace, rekvalifikace, podpora mobility, veřejné práce a systém zaměstnanecké podpory. Všeobecný názor na nezaměstnanost ve Švédsku je, že znamená nedůstojnost a nevýhodnost jak pro jednotlivce, tak pro celou společnost.

Švédský model charakterizovaný vysokým stupněm centralizace a přerozdělováním zdrojů, dlouhodobou strukturální politikou prosazovanou prostřednictvím státního intervencionismu v oblasti alokace investic a v oblasti mobility pracovních sil, existoval už v základních rysech před válkou. Druhá světová válka pozastavila rozvoj modelu, kdy ve válečném období vládla koalice čtyř nejsilnějších stran, která dočasně zavedla množství restrikcí a ekonomických regulací.

V celém poválečném období je vláda ve Švédsku v rukách sociální demokracie, která se hlásí k socialistickým cílům. Nicméně nevidí realizaci těchto úkolů ve znárodnování, ale v omezování nežádoucích sociálních důsledků, které s sebou nese systém soukromého podnikání. Hlavními úkoly po válce bylo zajištění plné zaměstnanosti, omezení konjunkturálních výkyvů, udržení stability měny a rovnováhy platební bilance, zvýšení podílu výdajů na poskytování veřejných služeb, zlepšování životních podmínek obyvatelstva a podporování rovnoměrnějšího rozdělování důchodů.

Stabilizační politika a devalvace švédské koruny stimulovalo vývoz a podporovalo příznivý vývoj švédské ekonomiky. Spolu s aktivní politikou pracovního trhu pomalu docházelo k naplňování stanovených cílů hospodářského rozvoje. V 50. letech byly ještě přijaty dva důležité zákony týkající se vzdělání a starobních důchodů. Tím se zajistilo jednotné školství s cílem poskytnout všem studentům kvalitní vzdělání a ohledně důchodů došlo k reformaci systému všeobecnou penzijní podporou. Ve Švédsku se začala prosazovat vysoká životní úroveň v mezinárodním porovnání.

Důvodem relativně úspěšného vývoje po válce byla existence stability a kontinuity vlády, která nebyla přinucená měnit orientaci, ale tím pouze zlepšovala linii své vlastní politiky. K celkové úspěšnosti přispíval soulad podnikatelské sféry s vládou, kdy soukromí podnikatelé respektovali a oceňovali postup liberální politiky vlády formou zdaňování soukromého sektoru a prosazováním efektivní politiky pracovního trhu. Významným faktorem je i velikost Švédska, které je malou homogenní zemí, kde je lehké mít celkový přehled.

Konec 50. a 60. let XX. století byl obdobím vysoké konjunktury a následného oslabení, kterému se vláda bránila hlavně expanzivní měnovou a

finanční politikou. Těžiště stabilizační politiky se stále více posouvalo na stranu regulace celkové poptávky. Hlavními prostředky omezování celkové poptávky bylo zavedení spotřební daně a omezování státních výdajů. Na druhé straně ovšem dochází k podporování expanzivní měnové politiky, a tím ke zhoršování stavu platební bilance, hlavně v důsledku poptávkové inflace na vlastním vnitřním trhu. Začínají se objevovat první příznaky recese. Export Švédska roste pomalu, a tím se snižuje konkurenceschopnost zboží na zahraničním trhu. Roste podíl veřejných výdajů na HDP, který byl umožněný růstem daňového zatížení švédské ekonomiky a hodnotil se z krátkodobého hlediska jako stabilizační činitel.

V 70. letech XX. století nastává z hlediska švédského průmyslu nepatrné kolísání rozvoje ekonomiky, který se projevil poklesem poptávky po švédské produkci a měl značný dopad na rozvoj národního hospodářství. Na druhé straně ale došlo k příznivému vývoji na trhu domácím. Vláda se snažila zabránit poklesu daňovými úlevami pro podnikatele, tak aby ukládali část svého zisku na vázané účty u ústřední banky. Důvodem bylo, že v momentě, když začne hospodářství ochabovat, použijí se tyto fondy na kapitálové investice, aby oživily hospodářskou činnost. I v této době vláda usilovala o zachování plné zaměstnanosti a počet nezaměstnaných nepřesáhl 1,5%. V letech osmdesátých se těžištěm problému stala inflace, která v roce 1980 dosáhla 14,3%. Nadále trvá malá konkurenceschopnost výrobků na zahraničním trhu. Švédsko je typickým příkladem státu s otevřenou ekonomikou, na kterou má značný vliv zahraniční obchod. Dovoz je podstatně větší, hlavně co do sortimentu a v přepočtu na obyvatele zaujímá v dovoze jedno z předních míst.

Konec XX. století je ve znamení snahy o nastolení rovnováhy mezi společností a jednotlivcem a mezi státem založeném na kolektivistickém duchu a individuálními svobodami. Deficit státního rozpočtu se pohybuje okolo 14%

HDP, míra nezaměstnanosti je 13%, což je na švédské poměry vysoké číslo, a v politické sféře je značná nejednotnost nesocialistických stran.¹⁷⁵

3.4.2. ŠVÉDSKÝ STÁT BLAHOBYTU

Před sto lety patřilo Švédsko k jedněm z nejchudších států v Evropě. K dramatickým změnám, které Švédsku přinesly pověst státu blahobytu se datují ke konci 19. století. Série inovativních opatření, podnikatelské zlepšení v průmyslovém odvětví, spolu s průmyslovou revolucí vytvořily prostor pro nové druhy potřeb, jako sociální ochranu a jiné zlepšení života. Na začátku 20. století hrály obchodní dohody životní úlohu pro existenci fondů mzdové podpory v nezaměstnanosti, ze kterých se vyvinul bohatý systém sociálního pojištění. Po druhé světové válce vzrůstá mzda, životní úroveň, podmínky pro bydlení, pracovní podmínky, zdravotnictví, vzdělání a množství sociálních a pojistných zlepšení a pokroků. Od té doby se švédský systém blahobytu ještě zlepšoval a postupně se vyprofiloval na systém založený na třech pilířích, které tvoří veřejné plány, doplňky korporací a politika soukromého pojištění.

Švédský stát blahobytu je charakterizován velkými veřejnými výdaji, silnou intervencionistickou stabilizační politikou s aktivní politikou na trhu práce jako nedílnou součástí, které jsou užívány k doladování ekonomiky s cílem plné zaměstnanosti, a nakonec centralizované rozhodování v soukromém sektoru, kde na jedné straně je malý počet velkých průmyslových konglomerátů, na druhé straně banky a malý počet investičních společností.¹⁷⁶

3.4.3. SOCIÁLNÍ POLITIKA A TRH PRÁCE

Švédský pracovní trh, jak již bylo řečeno, po druhé světové válce byl charakteristický vysokou zaměstnaností, někdy až nedostatkem pracovních sil.

V 70. a 80. letech XX. století nepřesáhla nezaměstnanost 4%. V dnešní době nastala velká recese hospodářství a nezaměstnanost přesáhla 15% s tím, že je předpokládán ještě větší nárůst.

Hlavní odpovědnost za politiku zaměstnanosti leží na Ministerstvu práce a na Správě práce, která se skládá z centrálního pracovního úřadu a z provinciálních pracovních úřadů. Program politiky pracovního trhu se rozděluje do dvou kategorií:

- 1) „Matching“, kterým se rozumí zlepšování situace mezi poptávkou a nabídkou na pracovním trhu, orientace na místní trhy práce, vytváření počítačových sítí, pomocí kterých si žadatel dozví o volném pracovním místě.
- 2) Nabídkově orientované opatření, kterými jsou programy pro postižené, zlepšení zaměstnanecké mobility, organizování přeškolovacích kurzů a vzdělávacích programů.

Švédský model trhu práce má dva stavební kameny. Prvním je centralizované mzdové kolektivní vyjednávání, druhým je aktivní politika státu na trhu práce. Tento model má zajišťovat vysoký životní standard všem vrstvám společnosti, zvyšovat rovnost v disponibilních důchodech a udržovat nízkou míru nezaměstnanosti. Švédský program trhu práce je neobyčejně rozsáhlý a snaží se zamezit negativním důsledkům nezaměstnanosti. Kromě toho usiluje o růst pracovních příležitostí formou rekvalifikačních kurzů, programů pro mládež, veřejnými pracemi, náborovými podporami nebo podporami při stěhování za prací.

V 70. letech XX. století se ve Švédsku podařilo udržet vysokou zaměstnanost i v období tzv. ropných šoků, které způsobily pokles výkonnosti a

růst nezaměstnanosti ve více vyspělých západních zemí. Ještě v 80. letech, kdy Evropa čelila vysokému procentu nezaměstnanosti, se ve Švédsku nezaměstnanost udržela na nízké úrovni. Nicméně od roku 1991 však můžeme pozorovat prudký nárůst nezaměstnanosti. Poprvé Švédsko předstihlo v míře nezaměstnanosti USA a hrozí, že se dlouhodobá nezaměstnanost stane vážným problémem na trhu práce. Tento dramatický trend vede k vážným pochybám, že se švédský model politiky trhu práce ukáže jako dlouhodobě neúčinný. Důležitým faktorem k pochopení švédského modelu trhu práce je centralizované kolektivní vyjednávání. Švédský model trhu práce se od ostatních vyspělých zemí liší vysokou odborovou organizací zaměstnanců. Mzdy a platy jsou ve Švédsku výsledkem kolektivního vyjednávání s nepřímým a nízkým vlivem státu. Zaměstnavatelská podpora centralizovaného kolektivního vyjednávání byla založená na předpokladu, že tak bude boj proti mzdové inflaci účinný, zatímco odborové svazy se účastnily vyjednávání s cílem rovnosti mezd. Od roku 1938 existuje větší či menší spolupráce v pracovních otázkách s mezioborovou organizací LO, zastupující zaměstnance a asociací zaměstnavatelů SAF. Až do 70. let to byli nejvýznamnější partneři, posléze se přidaly i odborové asociace zastupující administrativu a řídicí pracovníky. Tento nárůst množství účastníků zhoršil míru koordinace a lze mu v jisté míře dávat za vinu nárůst inflace v 70. a 80. letech. Švédská zaměstnanost je nezvykle vysoká. Začátkem 90. let činila 87% u mužů a 82% u žen. Během krize v 90. letech tato čísla mírně poklesla u obou pohlaví, ale zaměstnanost žen je stále vysoká nejen oproti USA, ale i proti západním zemím. Zaměstnanost ve veřejném sektoru představuje v současnosti přibližně třetinu veškerého praceschopného obyvatelstva. Její prudký nárůst jde ruku v ruce s expanzí státu blahobytu. Od začátku 60. let jde téměř veškerý nárůst zaměstnanosti na účet zvyšující se zaměstnanosti žen, z nichž drtivá většina pracuje právě ve veřejném sektoru.¹⁷⁷

3.4.3.1. PODPORA V NEZAMĚSTNANOSTI

Oblast nezaměstnanosti prošla v roce 1998 změnou. Byl zrušen existující duální systém (dávka z pojištění a dávka sociální pomoci) a konstrukce příspěvků v nezaměstnanosti je nyní založena pouze na principu pojištění. Skládá se ze dvou dávek, tj. základní dávky (která nahradila pomoc v nezaměstnanosti) a dávky v relaci k příjmu.¹⁷⁸

Podpora v nezaměstnanosti je ve Švédsku realizovaná pomocí dvou programů. Jednak jsou to dozorované fondy pojištění nezaměstnanosti UI, které spravují odborové organizace, ale jsou z větší části placené pomocí daní. A od roku 1974 běží současně program KAS pro nečleny odborů. Podpora v nezaměstnanosti činí 80% posledního platu po dobu 300 pracovních dní a výplaty z programu KAS jsou podstatně nižší, jdou až na polovinu. Pro nárok na podporu musí žadatel splňovat podmínku aktivního hledání zaměstnání pomocí úřadu práce a musí přijmout práci nabízenou úřadem práce. Odmítnutí nabízené práce vede zpravidla k nevyplacení podpory. Podmínky pro vyplácení podpor jsou pro oba programy téměř stejné. V rámci pracovních podmínek musí uchazeč buď být zaměstnán přinejmenším 6 měsíců, nebo pracovat alespoň 70 hodin měsíčně, nebo musí pracovat alespoň 450 hodin nepřetržitě 6 měsíců, nebo alespoň 45 hodin každý měsíc během posledních 12 měsíců.

V rámci studentských podmínek v prvním období pobírání dávky musí mít uchazeč dokončená studia a současně musí hledat práci prostřednictvím úřadu zaměstnanosti nebo pracovat přinejmenším 90 dní v období 10 měsíců po ukončení studia.¹⁷⁹

Zajímavým aspektem ve Švédsku je i vyplácení grantů pro osoby, které řeší problém nezaměstnanosti tím, že se přestěhují do jiného regionu. Jedná se o

tzv. podporu mobility pracovních sil. Jedinou podmínkou je nahlášení se na konkrétním úřadu práce. Mezi podpory mobility patří i rekvalifikační kurzy, které mají zmírnit strukturální nezaměstnanost.

Neméně jsou zajímavé čtyři hlavní programy týkající se handicapovaných osob. Jedná se o poskytování zaměstnání ve speciálních ústavech, veřejné práce, dotované mzdy v soukromých podnicích a rekvalifikace a podpora návratu do zaměstnání. Cílem je samozřejmě začlenění postižených osob do společnosti a vytvoření podmínek pro kvalitní život těchto osob.

3.4.3.2. POJIŠTĚNÍ V NEZAMĚŠTNANOSTI

Švédská politika na trhu práce začíná razit heslo „práce pro všechny“, což znamená podstatný důraz, který se klade na práci před peněžitou podporou. Významnou úlohu na tomto poli sehrává aktivní politika na trhu práce. Více než 3% z potenciálu síly trhu byla přesměrovaná na různé tréninkové a praktické programy pro nezaměstnané, kterým se takovýmto způsobem snaží stát ulehčit a zvýšit možnost návratu do pracovního procesu.

System pojištění v nezaměstnanosti zahrnuje dva druhy možností jak se pojistit. Buď se jedná o základní a dobrovolný systém, nebo o systém s výhodami, které se rovnají náhradě mzdy. V tomto druhém případě se jedná o výhody, vyplácené pouze členům nezaměstnaneckého fondu. Po splnění určitých podmínek je osobám vyplácena kompenzace sumy na 80% předcházející denní mzdy. Pro osoby, na které se nevztahuje tento druh pojištění nebo nesplňují podmínky, existuje systém se sazbou základní a paušální po dobu 300 dní. V současnosti patří do nezaměstnaneckých fondů asi 80% všech zaměstnanců.¹⁸⁰

3.4.4. SOCIÁLNÍ ZABEZPEČENÍ

Pro systém sociálního pojištění je mimořádně významný fakt, že je politicky ovlivnitelný, povinný pro každého a jeden z hlavních cílů je přerozdělení zdrojů mezi sociálními skupinami. Hlavním cílem sociální ochrany zůstává zabezpečení finanční podpory v různých životních situacích, jako je například nezaměstnanost, úraz v práci, výchova dětí atd. Ve Švédsku existují tři nedistribuční elementy, které zabezpečují jistoty pro případ ohrožení, případně reagují na vzniklý stav:

- 1) přerozdělení mezi více a méně ohroženými skupinami,
- 2) přerozdělení mezi občany s vyšším a nižším příjmem,
- 3) přerozdělení mezi jednotlivcem s rozdílným postavením.

Plán veřejných příspěvků pro různé životní situace v případě ztráty mzdy je měněný každý rok a přizpůsobovaný podle změn v závislosti na stoupání nebo klesání indexu spotřebitelských cen.

3.4.4.1. PENZIJNÍ SYSTÉM

Ve Švédsku existují dva základní národní penzijní systémy, které se starají o výplatu starobních, invalidních důchodů a sociálních podpor. Hlavní penzijní systém působí od roku 1948 a stará se o výplatu důchodu všem bez rozdílu, protože výplata z tohoto systému není závislá na výšce platu, ale je občanským právem každého Švéda staršího 65 let. Druhý systém ATP byl zaveden v roce 1960 a vyplácí penzi na základě výšky platu. Starobní důchod představuje 65% platu z 15 nejlepších placených let zaměstnance. Jedná se o zvláštní systém, který byl vytvořen z toho důvodu, aby se zaměstnanci před důchodem, křečovitě nedrželi dosavadních postavení v práci.¹⁸¹

3.4.4.2. ZDRAVOTNÍ POJIŠTĚNÍ

Zdravotní péče se řídí zákonem o zdravotním pojištění z roku 1962. Veřejné zdravotní služby jsou financované z daní a určeny všem občanům. Zodpovědnost za zdravotní péči je decentralizovaná a přísluší jednotlivým komunálním regionálním správám - landstig. Při těchto institucích působí lékaři, kteří jsou jimi také placeni. Představitelé regionů mohou uzavírat dohody se soukromými nemocnicemi. V rámci tohoto systému má občan právo na svobodnou volbu lékaře a zařízení.

System zdravotního pojištění byl zaveden až v roce 1955, je univerzální, každý má právo čerpat z něj úhradu zdravotních úkonů. Vedle toho existuje zdravotní připojištění, které nahrazuje ušlou mzdu v době nemoci podle výšky předcházejícího platu. Švédsko vydává na zdravotnictví nejvíc finančních prostředků v podíle na HDP na světě. Tento systém zdravotnictví je v porovnání s ostatními zeměmi méně výkonný, více plýtvá zdroji a průměrný lékař odpracuje ročně jen o polovinu hodin méně než průměrný americký lékař. V případě pracovní neschopnosti je prvních 14 dní hrazeno zaměstnavatelem. Tato povinnost je dána zákonem o vyplácení nemocenských dávek. Tato podpora se ale nevztahuje na první den neschopnosti, během kterého není vyplácena žádná kompenzace. Tento specifický den je nazývaný tzv. „čekací den“. Po uplynutí 14. dne je vyplácení přesunutě od zaměstnavatele na Úřad sociálního pojištění a sazba je stanovena na 80% ze mzdy.

3.4.4.3. ÚRAZOVÉ POJIŠTĚNÍ

Osobám, kterým se z důvodu pracovního úrazu snížila schopnost pracovat, je z úrazového pojištění vyplácená částka, která principiálně poskytuje plnou kompenzaci ušlé mzdy a ztrátě na dosavadním příjmu. V tomto případě se

jim vyplácí renta nebo důchod, který se společně s invalidním důchodem vyplácí podle zásad 100% náhrady mzdy.¹⁸²

3.4.5. RODINNÁ POLITIKA

Vývoj švédské rodinné politiky odráží změny, které jsou charakteristické pro celé Švédsko v období jeho vývoje, a hlavně odráží vývoj v otázkách postavení a podílu žen na trhu práce a úlohu pohlaví v otázkách rozdělení výchovy uvnitř rodiny. Od roku 1970 se poměr pracujících žen prudce zvýšil, jejich podíl ve všech odvětvích je porovnatelný s počtem mužů, což je hlavním specifikem švédské, ale i celé severské společnosti, oproti zbytku světa.

Rodinná politika zahrnuje pomoc v podobě:

- 1) dětské přídavky a jiné druhy finanční podpory pro rodinu,
- 2) rodičovské pojištění,
- 3) dětská centra pro děti do 6ti let, pro děti, jejichž rodiče jsou plně pracovně vytížení, nebo současně oba studují.

Jeden z hlavních požadavků švédské rodinné politiky je vyrovnat rozdíly v bydlení a v životních podmínkách mezi rodinami s dětmi a rodinami bez dětí, aby se podporovaly možnosti obou rodičů a umožnilo se jim účelně zkombinovat vlastní práci se zodpovědností o výchovu a vývoj dětí a poskytnout speciální podporu rodinám, které se bez vlastního přičinění ocitly v nevýhodném postavení. Dětské přídavky obdrží rodiče za každé dítě, o které se starají, až do období 16 let věku dítěte. Rodiny, které vychovávají tři a více dětí mladší 16 let, mají právní nárok na zvýšenou podporu ze strany státu. Rodičovské pojištění poskytuje kompenzaci ztracených prostředků, jako jsou mzda nebo jiné příjmy nevyhnutelné pro řádné fungování a zabezpečení rodiny. Rodičovské pojištění je

doplňované zákonem o právu rodičů na odchod, který stanovil čerpání prostředků těhotenských dávek a dávek pro rodiče a jejich právo na rodičovskou dovolenou.

Co se týká dávek v těhotenství, je těhotná žena oprávněná být přemístěna v rámci pracovního zařazení na jinou práci, vhodnou k jejímu zdravotnímu stavu. Dávky v těhotenství se vyplácejí mezi 60. a 10. dnem před očekávaným porodem. Ohledně rodičovských dávek, je stanoveno, že rodiče mohou čerpat dávky po dobu 450 dní, když se starají o dítě a zůstávají s ním doma. Kompenzace je stanovena na 80% předcházející mzdy. Těhotná žena je oprávněná začít pobírat dávky 60 dní před očekávaným slehnutím. Rodičovské dávky mohou být čerpány kdykoli do osmého roku dítěte. V případě, že rodiče dítěte zůstávají doma a starají se o něho a jedná se děti mladší než 12 let nebo o děti postižené do 16 let, jsou oprávněni pobírat dočasné rodičovské dávky na jedno dítě po dobu 60 dní za rok.

Zajímavým prvkem ve švédské společnosti je fakt, že čím dál více mužů obětuje své kariéry. Místo toho zůstávají v domácnosti a starají se o své děti, čímž na sebe přebírají úlohu, která historicky patřila ženám. Tento fenomén je ovlivněn přístupem švédských úřadů pomocí propagandy a informačních center, kdy se pomalu začíná měnit všeobecný názor na úlohu mužů a začíná být přijímán nový velkorysejší, že muži nemusí být pouze živiteli rodiny.

V případě rozpadu manželství, je povinností rodiče, který není ve společné domácnosti s nezletilými dětmi, poskytovat finanční podporu. V případě, že tento závazek není plněn ze strany povinného rodiče, nastupuje zde Úřad sociálního zabezpečení, který vyplácí oprávněnému rodiči udržovací podporu, a povinnému rodiči vzniká dluh u úřadu.¹⁸³

3.4.6. PŘÍSPĚVEK NA BYDLENÍ

Příspěvek na bydlení, který se poskytuje sociálně slabším rodinám a jehož cílem je umožnit adekvátní bydlení ve vhodných životních podmínkách. Výplata částky závisí na počtu dětí, rozsahu a ceně požadovaného ubytování a také na výšce příjmu domácnosti. Jde zde hlavně o svobodné matky a mladé rodiče pod 19 let, kteří hojně využívají této nabídky ze strany státu.¹⁸⁴

3.4.7. SHRNUTÍ

Ještě v osmdesátých letech 20. století byl skandinávský systém všeobecně považován za nejvyspělejší typ sociálního státu vůbec. Avšak od přelomu osmdesátých a devadesátých let dochází i v severských zemích k poměrně výraznému ekonomickému zpomalení, k prudkému nárůstu nezaměstnanosti a veřejné zadluženosti. Financování skandinávského modelu sociálního státu spočívalo, na rozdíl od modelu kontinentálního, ale i liberálního, převážně na daních. Pro severské země se stává problémem globalizace, kdy politici se snaží přilákat do země cizí firmy pod příslibem daňových úlev a financováním infrastruktury, ale také udržet domácí firmy v zemi ve snaze nepřijít o plátce daní a o pracovní místa.

Systém všeobecných daní, skrze nějž je financován švédský sociální stát, sice nezvedá vedlejší náklady práce jako sociální pojištění, firmy se však daněmi nechávají zatěžovat stále méně. Proto roste ve Švédsku tlak na financování sociální politiky právě z pojištění.

Výsledkem těchto problémů jsou obavy, aby nedošlo k narušení dosavadního politického konsensu, který byl založen na plnohodnotných formách práce a od nich odvozené schopnosti platit vysoké daně, z nichž mohla

být financována velkorysá sociální politika a rozvětvený systém sociálních služeb. Rýsuje se nebezpečí vzniku propasti mezi tržně a globálně orientovanou politickou a podnikatelskou elitou a voliči, kteří si nepřestali cenit vysoké zaměstnanosti a štědrú sociální politiku.¹⁸⁵

ZÁVĚR

Definovat sociální politiku je velmi obtížné. Její jednoznačná a vyčerpávající definice neexistuje. Americký autor Wilensky tvrdí, že sociální politika někdy označuje tři čtvrtiny aktivit vlády, jindy pouze její snahu udržet příjem chudých na určité úrovni.¹⁸⁶ Britská autorka Jonesová vidí v sociální politice „oblast úžasné nejistoty“, zatímco další, velmi renomovaní autoři Titmuss a Marshall se místo definování sociální politiky uchylují ke snaze pregnantně pojmenovat, resp. definovat její složky.¹⁸⁷ V nejnovějších dokumentech Evropské unie je v současnosti pojem sociální politika (sociální zabezpečení) nahrazovaný termíny sociální ochrana nebo systémy sociální ochrany. Uvedený termín je však třeba chápat v tom smyslu, že nástrojem sociální ochrany je sociální politika, jejíž podstatnou součástí tvoří právě sociální zabezpečení, včetně služeb sociální péče.¹⁸⁸ Jde fakticky o stejný přístup, kdy se „sociální politika ztotožňuje se sociálním zabezpečením“ a je vlastně „redukována na soubor opatření ve prospěch osob, jejichž životní úroveň je po určitou dobu a do určité míry zajišťována ze společenských spotřebních fondů“.¹⁸⁹

Cílem předkládané práce bylo poukázat na společné historickoprávní zdroje novodobé sociální politiky na území České republiky a ve vybraných zemích Evropské unie (Německo, Itálie, Švédsko), kde realizované modely sociální politiky jsou dokladem právě jejich společných historickoprávních a společenskoekonomických kořenů. Práce tedy velmi úzce souvisí s problematikou srovnávacích studií - sociálněprávní komparatistikou, i když vzhledem k předmětu zkoumání nemůže obsáhnout celou její šíři. Pro pochopení jejího obsahu je však použití jejích metod nezbytné. Základním cílem srovnávacích studií a u sociální politiky to platí zvláště, je poučit se z příkladů druhých zemí a na základě jejich zkušeností předpokládat účinnost přijatých opatření, včetně možnosti nalezení alternativního řešení vlastních problémů.

Tato práce měla však ještě jeden cíl, poukázat, že součástí srovnávacích studií by se mělo stát i zkoumání a nalézání společných historickoprávních a společenskoekonomických základů. Dosavadní zkušenosti totiž jednoznačně ukazují, že je to právě střední a západní Evropa, kde tyto kořeny mají společný základ, na kterém lze založit a od kterého je možné odvozovat další spolupráci. Právě pro pochopení dnes uznávaných trendů v sociální politice má tento společný základ svůj význam. Tak například ve většině evropských zemí probíhají v současnosti reformy penzijního systému. Na základě jejich mezinárodního srovnání, zejména však jejich východisek, můžeme dospět k všeobecnému posunu od systému založeného výhradně na průběžném financování k financování založenému na vytvoření několika pilířů, s využitím financování prostřednictvím fondů.

V zemích Evropské unie se např. vytvořily v podstatě - i když s drobnými odlišnostmi - dvě základní soustavy financování důchodů a zdravotní péče.¹⁹⁰ Jsou to jednak systémy, kde rozhodující podíl na financování důchodového pojištění a zdravotní péče hradí stát ze státního rozpočtu, a jednak systémy hrazené prostřednictvím daně z příjmu či průběžného nebo fondového financování. Tyto systémy byly inspirovány v prvním případě Beveridgeovým modelem, ve druhém případě Bismarckovým sociálním zákonodárstvím. Přitom historickoprávní kořeny a společenskoekonomická východiska jsou velmi podobná, jak se snad podařilo v této práci prokázat. Právě z pohledu historických tradic sociálního zabezpečení dělíme dnes jednotlivé země Evropské unie do čtyř skupin: skandinávské, kde je sociální zabezpečení právem každého občana, britských ostrovů, kde se univerzální sociální ochrana vztahuje na všechny pracující, západoevropskou - kontinentální, kde je sociální ochrana vázána na zaměstnanecký status a financuje se převážně z pojistného a konečně jihoevropské, kde je systém financován převážně prostřednictvím všeobecné daňové soustavy.¹⁹¹ Sociální politika jednotlivých evropských států je tedy do

značné míry ovlivněná tradicí a rozdílným pohledem na problematiku sociálních otázek. Podle britské tradice se sociální politika zaměřuje především na zlepšování životních podmínek jednotlivce s tím, že konečným cílem je zvýšení životní úrovně celé společnosti. Kontinentální (bismarckovská) tradice naopak preferuje zlepšování dlouhodobých sociálních cílů, zcela ve smyslu základní mety České školy sociální politiky, totiž zabránit celospolečenským otřesům.

Snad se podařilo v předložené rigorózní práci doložit, že koncepce sociální politiky v členských státech Evropské unie, včetně České republiky, se od sebe odlišují jednak různým vývojem společných historických kořenů, jednak tradicí, ekonomickými možnostmi konkrétní země a v neposlední řadě jsou též odvislé od politiky vládnoucí strany nebo koalice. Proto stále ještě podobná legislativní opatření v zemích Evropské unie mohou sledovat i různé cíle nebo podobných cílů může být dosahováno pomocí odlišných reforem. Společným jmenovatelem zemí Evropské unie, oproti všem rozdílům v různých sociálních systémech členských států, zůstává sdílení společných hodnot, které se projevují především ve vysoké úrovni sociální ochrany. Přitom je nutné zdůraznit, že v současnosti není v Evropské unii upřednostňován požadavek vytvoření jednotného sociálního systému, ale přenosnost nároků z jednoho systému do druhého. Tato skutečnost vystoupila do popředí zejména při rozšíření Evropské unie o některé ze států bývalého „sovětského bloku“, a tedy i o Českou republiku. Bez ohledu na odlišnosti sociálních reforem v těchto státech bylo nejprve zapotřebí v každém z nich reformovat starý zděděný systém sociálního zabezpečení tak, aby odpovídal potřebám přechodného období a zároveň, aby se stal finančně udržitelný. Proto jednotlivé státy hledaly společného jmenovatele a preferovaly sociální pojištění ve spojení s posilováním úlohy trhu práce.¹⁹²

K pochopení současné sociální legislativy členských států Evropské unie, která směřuje ke konvergenci sociálních systémů, proto slouží i poznání

historickoprávního vývoje a společenskoekonomických souvislostí sociálního zákonodárství jednotlivých zemí a jejich společného jmenovatele s historickoprávním vývojem sociálního zákonodárství České republiky.

POZNÁMKY

- 1) Čechy na úsvitě dějin, Orbis, Praha 1963
- 2) Prameny k dějinám státu a práva v Československu, SPN, Praha 1967, str. 15
- 3) Kosmova kronika česká, Svoboda, Praha 1972, str. 81-82
- 4) Vaníček V., Bláhová M., Frolík J., Profantová N.: Velké dějiny zemí Koruny České, Paseka, 1999
- 5) Velké dějiny Koruny České, viz. cit. dílo
- 6) Vaněček V.: viz. cit. dílo, str. 85
- 7) Janáček J.: Podmínky velkolepého rozvoje, in Praha středověká, Panorama, Praha 1982, str. 22
- 8) Winter Z.: Dějiny řemesel a obchodu v Čechách ze XIV. XV. století, Praha 1906, str. 187
- 9) Winter Z.: viz. cit. dílo, str. 189
- 10) Winter Z.: viz. cit. dílo, str. 190
- 11) Překlad dějin Československa, I/1, Academia, Praha 1980, str. 325 a násl.
- 12) Bulín H. ml.: Nejstarší kodifikace procesního práva v Čechách, Praha 1956, PHS II., ČSAV, str. 89
- 13) Latinský text IRM vydal A. Zycha v II. díle své práce „Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechte von Iglau“, která vyšla v roce 1900 v Berlíně
- 14) Bulín H. ml.: viz. cit. práce, str. 93 a násl., ale též Čelakovský J., Nástin dějin českého práva horního, in Povšechné dějiny, Praha 1900, str. 269
- 15) CIM, kniha I., kap. XVI, §10
- 16) Skřejpek a kol.: Učebnice Římského práva, C.H. Beck
- 17) Velké dějiny zemí Koruny České: viz cit. dílo
- 18) Janáček J.: Malé dějiny Prahy, str. 150
- 19) Viz. Rejstřík stavby rybníky Byňova, sta Třeboň, reg. A6, T2 ii. Rovněž účetní kniha třeboňského panství z roku 1522, sta Třeboň, reg. IA6R1
- 20) Urfus V.: Právní postavení, str. 228, Jireček J. a H.: Brukví z Licka, Práva městská, str. 37, 195; Jireček H. - Viktorina Kornela ze Všehrd, O právech země České knihy devatery, Praha 1874; D.H. z Veleslavína: Čelední vůdce, Praha 1843, str. 78
- 21) Anti-Dühring, Svoboda, Praha 1979
- 22) Viz. Řád cechu sladovnického v Soběslavi, Praha 1954, str. 22-227
- 23) Přehled dějin Československa, I/2, Academia, Praha 1982, str. 220-226
- 24) Urfus V.: K cechovní politice v Čechách na přelomu 17. a 18. století a k jejím ideovým zdrojům, PHS VI., nakl. ČSAV, Praha 1960, str. 41 a násl.
- 25) Schröder otiskl své názory v práci „Fürstliche Schatz und Rent-Kammer“, Lipsko, 1704
- 26) Hörnick V. Ph.W.: Österreich über, Wienn es nur will, Řezno, 1708
- 27) Klíma A.: Manufakturní období v Čechách, nakl. ČSAV, Praha 1955, str. 118 a násl.
- 28) Klíma A.: viz. cit. dílo, str. 204
- 29) Originál řemeslnického patentu se nachází v archivu Národního muzea v Praze
- 30) Čl. XXIII. GCA zde přejímá text čl. 2 Generál. řemesl. patentu
- 31) Čl. XIV., a XV. GCA
- 32) Čl. XVII., XVIII.-XXIV. GCA

- 33) Urfus V.: Právní postavení námezdních pracovníků u nás v 16. až 18. století, PHS II., nakl. ČSAV, Praha 1956, str. 234
- 34) Urfus V.: Právní postavení... viz. cit. dílo, str. 234
- 35) Originál Generál. cechov. artikulí se nachází v archivu Národního muzea v Praze
- 36) Vaněček V.: Dějiny státu a práva v Československu, Orbis, Praha 1964, str. 258
- 37) Klíma A.: Na prahu nové společnosti, SPN, Praha 1979, str. 131
- 38) Jaroš M.: K otázce námezdní práce v českém hornictví v 16. století, Český lid, roč. 41, 1954, str. 73
- 39) V roce 1579 psal horní úřad císaři: „I jest se obávati budou-li chtějí páni své poddané s hor tak vyzdvihovati a brátí, že při horách žádných dělníků míti nebudem.“ Text uveřejnil Jaroš M. v cit. práci, str. 74
- 40) Sněmovní usnesení o čeledi z roku 1585 otiskl Kalousek, Sněmy České V.
- 41) Urfus V.: Právní postavení námezdních pracovníků u nás v 16. st. až 18. st., PHS. II., nakl. ČSAV, Praha 1956
- 42) Kořan J.: Přehledné dějiny českosl. hornictví, ČSAV, Praha 1955, str. 168
- 43) Weizsäcker W.: Sächsisches Bergrecht in Böhmen, Liberec 1929, str. 198 a násl.
- 44) Návrh otištěn Kalouskem, Sněmy české V.
- 45) Kořan J.: viz cit. dílo, str. 170
- 46) Např. při práci na osnově rakouského Tereziánského kodexu., viz. Urfus V.: Koldínův zákoník a příprava osnovy rakous. Terezián. kodexu, otištěno ve Sborníku příspěvků „Městské právo v 16. - 18. stol. v Evropě, Univerzita Karlova, Praha 1982, str. 331 a násl.
- 47) P.K. z Koldína: Práva městská království českého, vydal J. Jireček, Praha 1876, čl. N13, N14, A58°; viz. též Urfus V.: Právní postavení námezdních pracovníků u nás v 16. st. až 18. st., PHS II., nakl. ČSAV, Praha 1956, str. 228
- 48) Archiv český XXIII., str. 550
- 49) Urfus V.: viz. cit. dílo, str. 206
- 50) Fischer Kr.: Hospodářská kniha, výtah otištěn v Archivu českém XXIII.
- 51) Archiv český XXIII., str. 196
- 52) Urfus V.: viz. cit. dílo, str. 220 a násl.
- 53) Urfus V.: viz. cit. dílo, str. 219
- 54) Čelední řád z roku 1547, viz. Sněmy české II., str. 520
- 55) Originál uložen ve Státním archívu, sbírka patentů
- 56) Výtah publikoval Kalousek v Archivu českém XXIV
- 57) Urfus V.: O právní úpravě manufakturní výroby u nás v 18. st., PHS I., nakl. ČSAV, Praha 1955, str. 122 a násl.
- 58) Rieger B.: Krajské zřízení II., Praha 1893, str. 492 a násl.
- 59) Urfus V.: O právní úpravě manuf. výroby u nás v 18.st., PHS I., nakl. ČSAV, Praha 1955, str. 122 a násl.
- 60) Przi Bram K.: Geschichte der Österreichischen Gewerbpolitik I., Lipsko 1907, str. 585, 586
- 61) Klíma A.: Manufakturní období v Čechách, nakl. ČSAV, Praha 1955, str. 325

- 62) Za příklad může sloužit situace v dětské manufaktuře Bělá pod Bezdězem, viz. Klíma, cit. dílo, str. 396 a násl., K práci žen týž, např. str. 394
- 63) Urfus V.: O právní úpravě..., str. 145
- 64) Všechny návrhy legislativních úprav, o kterých je zde pojednáno zpřístupnil Ph. Harras von Harrasowsky, Der Kodex Theresianus und seine Umarbeitungen, I.-V., 1883-1886
- 65) O významu českého právnictví a účasti právníků z Čech viz např. J. Čelakovský: O účasti právníků a stavů ze zemí českých na kodifikaci občanského práva rakous., Praha 1912; dále Urfus V.: Koldínův zákoník a příprava osnovy rakous. Tereziánského kodexu, Sborník „Městské právo v 16. - 18. stol. V Evropě“, UK, Praha 1982, str. 331 a násl.
- 66) Viz. Filozofický slovník, Svoboda, Praha 1976, str. 388
- 67) Urfus. V.: Přirozenoprávní „societa herilis“ a právní postav. námezdních prac. v manufakt., Sborník „K vývoji právního postavení dělnické třídy za kapitalismu“, UK, Praha 1982, str.331 a násl.
- 68) Urfus V.: Právní postavení námezdních pracov. u nás v 16. až 18. stol. PHS II., nakl. ČSAV, Praha 1956, str. 240
- 69) Šlo o společné stanovisko Holgera a moravského právníka J.X. Hájka z Waldstetenu
- 70) Urfus V.: Právní postavení..., str. 245
- 71) Mates P.: K některým ustanovení josefínských civilních kodexů, sborník „Městské právo v 16. - 18. stol. v Evropě, UK, Praha 1982, str. 373 a násl.
- 72) Procházka Vl.: K otázce kodifikace pracov. práva, Sociální revue VI., Praha 1925, str. 253
- 73) Vaněček V.: Dějiny státu a práva v Československu, Orbis, Praha 1964, str. 302
- 74) Ustanovení hlavy 26. končí § 1174, §§1164-1174 upravují povinnost podnikatele provést dílo osobně, právo odstoupit od smlouvy o dílo, její zánik, atd.
- 75) Urfus V.: Přirozenoprávní ..., str. 48
- 76) Kramář J.: O smlouvě námezdní dle práva rakouského se zřetelem k právu římskému, Praha 1902
- 77) Viz §§ 1152 a 1153 ABGB
- 78) Překlad dějin Československa I/2, Academia, Praha 1982, str. 494
- 79) Klíma A.: Na prahu nové společnosti, SPN, Praha 1979, str. 141
- 80) Tröster P. a kol.: Právo sociálního zabezpečení, C.H. Beck, Praha 2000, str. 19
- 81) Zákon o pojištění osob samostatně hospodářských pro případ invalidity a stáří č. 148/1925 Sb. z. a n.
- 82) Kotous J., Munková G., Peřina P.: Úvod do sociální politiky, ES PF UK, Praha 1996, str. 52
- 83) Zákon o organizaci péče o válečné poškozence č. 199/1919 Sb. z. a n.
- 84) Zákon o požitcích válečných poškozenců č. 142/1920 Sb. z. a n.
- 85) Štern E.: 10 let naší sociální politiky, Sociální revue, roč. 10/1929
- 86) Potůček M.: Sociální politika, Sociologické nakladatelství, Slon, Praha, 1995, str. 12
- 87) Tomeš I.: Sociální politika a teorie a mezinárodní zkušenosti, Socioklub, Praha, 2001
- 88) Tröster P.:Právo sociálního zabezpečení,C.H.Beck,Praha, 2000
- 89) Kotous J., Munková G., Peřina P.: Úvod do sociální politiky, str.20, ES PF UK, Praha 1996
- 90) Schoenbaum E., Dr.Winter a sociální pojištění, Sociální revue, roč. 7/1926
- 91) Bráf A.: Sociální politika států evropských, Praha, 1895
- 92) Vaněček Vr.: Velké dějiny zemí Koruny České, nakl. Paseka, Praha 2001

- 93) Kotous J., Munková G., Peřina P.: Úvod do sociální politiky, ES PF UK, Praha, 1996
- 94) Štern E., 10 let naší soc. politiky, Sociální revue, roč. 10/1929
- 95) Zákon o osmihodinové pracovní době č. 91/1918 Sb. z. a n.
- 96) Štern E., 10let..., viz cit. dílo
- 97) Kotous J. a kol., viz. citované dílo, str. 27
- 98) Davies N.: Evropa - Dějiny jednoho kontinentu, nakl. Prostor, 2000
- 99) Tomeš I.: Sociální politika..., viz cit. dílo
- 100) Štern E., 10 let..., viz. cit. dílo
- 101) Schoenbaum E., Provádění sociálního pojištění v ČSR, Soc. revue, roč. 6/1925
- 102) Zákon o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří, č. 221/1924 Sb. z. a n.
- 103) Zákon o pojištění zaměstnanců..., viz. cit. dílo
- 104) Štern E., Druhá novela sociálního pojištění dělnického, Sociální revue, roč. 15/1934
- 105) Schoenbaum E.: provádění sociálního pojištění v ČSR, Soc. revue, roč. 6/1925
- 106) Brügel J., Pět let sociální politiky, Sociální revue, roč. 16/1935
- 107) Štern E., 10 let..., viz. cit. dílo
- 108) Štern E., 10 let..., viz. cit. dílo
- 109) Štern E., Kritický rozbor péče o nezaměstnané v ČSR, Sociální revue, roč. 13/1932
- 110) Štern E., 10 let..., viz. cit. dílo
- 111) Zákon o pensijním pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách č. 26/1929 Sb. z. a n.
- 112) Brügel J.; Pět let..., viz. cit. dílo
- 113) Zákon o nemocenském pojištění veřejných zaměstnanců č. 221/1925 Sb. z. a n.
- 114) Štern E.: 10 let..., viz. cit. dílo
- 115) Štern E.: 10 let..., viz. cit. dílo
- 116) Zákon o ochraně nájemníků č. 275/1920 Sb. z. a n.
- 117) Štern E.: 10 let..., viz. cit. dílo
- 118) Brügel J.: Pět let sociální politiky, Sociální revue 16/1935
- 119) Kotous J.: Úvod do sociální politiky..., viz cit. dílo str. 52
- 120) Kotous J.: Úvod do sociální politiky..., viz. cit. dílo str. 52
- 121) Kotous J.: Úvod do sociální politiky..., viz. cit. dílo str. 52
- 122) Kotous J.: Úvod do sociální politiky..., viz. cit. dílo str. 53
- 123) Tůma A.: Státní občanství a právo domovské jako předpoklad práva na veřejnou péči, Sociální revue 5/1924
- 124) Krebs V. a kolektiv: Sociální politika, ASPI, Praha 2002
- 125) Večeřa M.: Sociální stát, východiska a přístupy, Slon, Praha, 1993
- 126) Veber V.: Dějiny sjednocené Evropy, NLN, Praha 2004, str. 13 a násl.
- 127) Večeřa M.: Sociální stát..., viz cit. dílo
- 128) Tomeš I.: Sociální politika, teorie a mezinárodní zkušenosti, Socioklub, Praha 2001
- 129) Tomeš I.: Sociální politika..., viz. cit. dílo
- 130) Tröster P.: Právo soc. zab..., viz. cit. dílo
- 131) Keller: Soumrak sociálního státu, edice Studie, nakl. Slon, Praha, 2005

- 132) Müller H. a kol.: Dějiny Německa, NLN, Praha, 1995, str. 155 a násl.
- 133) G.V. Bismarck: Projev k pruskému sněmu 1849, in Mommsen Wilhelm: Bismarck, Votobia, Olomouc, 1995, str. 115
- 134) Mommsen Wilhelm: Bismarck, Votobia, Olomouc, 1995, str. 115 a násl.
- 135) Müller H. a kolektiv: Dějiny Německa..., viz. cit. dílo; Musil L.: Vývoj sociálního státu v Evropě, Praha, 1996
- 136) Kotous J.: Rukopis přednášky sociální politiky Německa
- 137) Tomeš I.: Právo sociálního zabezpečení, Praha, 1998
- 138) Kotous J.: Rukopis přednášky..., viz.cit. dílo
- 139) Ústava SRN, čl.20/1 /Verfassungsgrundsätze/
- 140) Ústava SRN, čl.28/1 /Bundesgarantie der Landesverfassungen/
- 141) Brdek M.: Sociální politika v zemích EU, Praha, 1999
- 142) Kotous J.: Sociální politika v evropských zemích, Praha, 1995
- 143) Müller H. a kol.: Dějiny Německa..., viz. cit. dílo
- 144) Moyesová D.: Rodinná politika SRN, materiál VÚPSV, Bratislava
- 145) Moyesová D.: Rodinná politika..., viz. cit. dílo
- 146) Od r. 1969 jsou aktivity SÚP shrnuty v zák. o podpoře zaměstnanosti /Arbeitsfordderungsgesetz/
- 147) Schaper N.: Die Sozialordnung der BRD Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1990
- 148) Munková G. a kol.: Sociální politika v evropských zemích, Karolinum, Praha 2004, str. 93 a násl.
- 149) Munková G. a kol.: Sociální politika..., viz cit. dílo
- 150) Kotous J.: viz. cit. dílo
- 151) Srov. např.Fetscher I.:Aufstieg und Krise des Sozialstaats, Der Spiegel 05/07/99
- 152) Fayard L.A.:Dějiny Itálie, NLN, 1997
- 153) Všeobecná encyklopedie Diderot, III. svazek, str. 85, Praha, 1999
- 154) Fayard L.A.: Dějiny Itálie..., viz. cit. dílo
- 155) Ferrera M.: Targeting workfare in a „soft“ state, ISSA, Jeruzalém, 1998, str.8
- 156) Ferrera M.: viz cit. dílo, str. 6
- 157) Paulli Angelo: Long-term care in Italy: Economic evaluation and prospects, ISSA research programme, Helsinky, září 2000
- 158) Fayard L.A., viz. cit. dílo
- 159) Paulli Angelo: Pension system and gradual retirement in Italy: Towards an active ageing, ISSA, research programme, Helsinky, září 2000
- 160) Bjalkovski Ch., Frühbauer O.: Sociální služby v zemích Evropské unie ,VÚPSV, prosinec 2000
- 161) Saraceno Chiara,Negri Nicola: The changing Italian welfare state, in Journal of European social Policy, 4, č. 1/1994, str. 19 a násl.
- 162) Paulli A.: Long-term care in Italy, viz cit.dílo
- 163) Cazzola Giuliano: Los stato sociale tra Crisi e riforme: il caso Italia, Il Mulino, Bologna, 1994
- 164) Bjalkovski Christo: viz. cit. dílo
- 165) The Right to Health Care in Several European Countries, str. 40
- 166) Paulli A.: viz. cit. dílo

- 167) Coppola C.: Training and further training course for staff of social security institutions and administrations, CDSS-Course/90/10, Strasbourg, 1990
- 168) Saraceno Chiara: Child Poverty and Deprivation in Italy: 1950 to the Present, University Of Trento, 1990; Sullerotová Evelyne: Krize rodiny, Karolinum, Praha, 1998
- 169) Saraceno Chiara, Negri Nicola: viz. cit. dílo
- 170) Lux Martin: Sektor sociálního bydlení v zemích EU in Sociální politika, roč. 27
- 171) Del Pont Arianna, Mgr. Vlastimila Pospíšilová, PhDr. Zdenka Sládková: Dal'conomia „neorealista“al“made in Italy“, VŠE Praha, 1996
- 172) Guillen Ana M., Santiago Alvarez: Southern European welfare states facing globalization: Is there social dumping?, ISSA research programme, Helsinky, září 2000
- 173) Keller: viz. cit. dílo
- 174) Korpi V.: The Development of the Swedish Welfare State in a Comparative Perspective, Swedish Institut 1990, str. 3 a násl.
- 175) Gynnersted K.: Social Policy in Sweden, sborník Mullard M., Lee S.: The Politics of Social Policy in Europe, Cheltenham, UK, 1997, str. 192 a násl.
- 176) Ginsburg N.: Divisions of Welfare, Sage Publications, 1992
- 177) Gynnersted K.: viz. cit. dílo str. 198 a násl.
- 178) Munková G.: Sociální politika v evropských zemích, Karolinum 2004, článek na str. 115 a násl.
- 179) Munková G.: viz. cit. dílo, viz. cit. článek
- 180) Munková G.: viz. cit. dílo, viz. cit. článek
- 181) Gynnersted K.: viz. cit. dílo, str. 192 a násl.; Munková G.: viz. cit. dílo str. 112 a násl.
- 182) Munková G.: viz. cit. dílo str. 113 a násl.
- 183) Towards a Child-friendly Society, Conference of European Ministers responsible for Family Affairs, 1999; Munková G.: viz. cit. dílo str. 117 a násl.
- 184) Valentová B., Barvík M., Zajícová P.: Sociální bydlení, zahraniční zkušenosti, nakl. ARCH 1994, str. 31 a násl.
- 185) Kotous J.: viz. cit. dílo str. 114 a násl.
- 186) Večeřa M.: Sociální stát..., viz. cit. dílo, str. 29 a násl.
- 187) Kotous J. a kol.: Úvod do sociální politiky, ES PF UK, Praha 2003, str. 7 a násl.
- 188) Munková G. a kol.: Sociální politika v evropských zemích, Karolinum, Praha 2004
- 189) Kotous J. a kol.: viz. cit. dílo str. 8
- 190) Krebs V.: Sociální politika, ASP, Praha 2002, str. 144 a násl.
- 191) Brdek M., Jírová H.: Sociální politika v zemích EU a ČR, Codex, Praha 1998
- 192) Brdek M. a kol.: Trendy v evropské sociální politice, ASPI, Praha 2002, str. 125 a násl.

POUŽITÁ LITERATURA

- Barvík M.: Sociální bydlení, zahraniční zkušenosti, ARCH, 1994
- Bjalkovski Ch.: Sociální služby v zemích Evropské unie, VÚPSV, 2000
- Bláhová M.: Velké dějiny zemí Koruny České, Paseka, 1999
- Bráf A.: Sociální politika států evropských, Praha 1895
- Brdek M.: Sociální politika v zemích EU, Praha 1999
- Brdek M.: Sociální politika v zemích EU a ČR, Codex, Praha 1998
- Brdek M.: Trendy v evropské sociální politice, ASPI, Praha 2002
- Brügel J.: Pět let sociální politiky, Sociální revue 16/1935
- Bulín H. ml.: Nejstarší kodifikace procesního práva v Čechách, PHS II., ČSAV, Praha 1956
- Cazzola G.: Los stato sociale tra Crisi e riforme: il caso Italia, Il Mulino, Bologna 1994
- Čelakovský J.: Nástin dějin českého práva horního, Povšechné dějiny, Praha 1900
- Coppola C.: Training and further training course for staff of social security institutions and administrations, CDSS-Course/90/10, Strasbourg 1990
- Davies N.: Evropa - Dějiny jednoho kontinentu, Prostor, 2000
- Del Pont A.: Dal'leconomia „neorealista“ al“made in Italy“, VŠE, Praha 1996
- Fayard L.A.: Dějiny Itálie, NLN, 1997
- Ferrera M.: Targeting workfare in a „soft“ state, ISSA, Jeruzalém 1998
- Frolík J.: Velké dějiny zemí Koruny České, Paseka, 1999
- Frühbauer O.: Sociální služby v zemích Evropské unie, VÚPSV, 2000
- Ginsburg N.: Divisions of Welfare, Sage Publications, 1992
- Guillen Ana M.: Southern European welfare states facing globalization: Is there social dumping?, ISSA research programme, Helsinki, 2000
- Gynnersted K.: Social Policy in Sweden, sborník
- Hörnigk V. Ph.W.: Österreich über, Wienn es nur will, Řezno 1708
- Janáček J.: Malé dějiny Prahy
- Janáček J.: Podmínky velkolepého rozvoje, in Praha středověká, Panorama, Praha 1982
- Jaroš M.: K otázce námezdní práce v českém hornictví v 16. století, Český lid, roč. 41, 1954
- Jireček H.: Brukví z Licka, Práva městská
- Jireček H.: Viktorina Kornela ze Všehrd, O právích země České knihy devatery, Praha 1874
- Jireček J.: Brikcí z Licka, Práva městská
- Jírová H.: Sociální politika v zemích EU a ČR, Codex, Praha 1998
- Keller: Soumrak sociálního státu, edice Studie, Slon, Praha, 2005
- Klíma A.: Manufakturní období v Čechách, ČSAV, Praha 1955
- Klíma A.: Na prahu nové společnosti, SPN, Praha 1979
- Kořan J.: Přehledné dějiny českosl. hornictví, ČSAV, Praha 1955
- Korpi V.: The Development of the Swedish Welfare State in a Comparative Perspective, Swedish Institut, 1990
- Kotous J.: Rukopis přednášky sociální politiky Německa
- Kotous J.: Sociální politika v evropských zemích, Praha 1995

- Kotous J.: Úvod do sociální politiky, ES PF UK, Praha 2003
- Kotous J.: Úvod do sociální politiky, ES PF UK, Praha 1996
- Kramář J.: O smlouvě námezdní dle práva rakouského se zřetelem k právu římskému, Praha 1902
- Krebs V.: Sociální politika, ASPI, Praha 2002
- Lee S.: The Politics of Social Policy in Europe, Cheltenham, UK 1997
- Lux M.: Sektor sociálního bydlení v zemích EU, Sociální politika, roč. 27
- Mates P.: K některým ustanovení josefínských civilních kodexů, sborník „Městské právo v 16. - 18. stol. v Evropě, UK, Praha 1982
- Mommsen W.: Bismarck, Votobia, Olomouc 1995
- Moyesová D.: Rodinná politika SRN, materiál VÚPSV, Bratislava
- Mullard M.: The Politics of Social Policy in Europe, Cheltenham, UK 1997
- Müller H.: Dějiny Německa, NLN, Praha 1995
- Munková G.: Sociální politika v evropských zemích, Karolinum, Praha 2004
- Munková G.: Úvod do sociální politiky, ES PF UK, Praha 1996
- Musil L.: Vývoj sociálního státu v Evropě, Praha 1996
- Negri N.: The changing Italian welfare state, in Journal of European social Policy, 4, 1/1994
- Paulli A.: Long-term care in Italy: Economic evaluation and prospects, ISSA research programme, Helsinky 2000
- Paulli A.: Pension system and gradual retirement in Italy: Towards an active ageing, ISSA, Helsinky 2000
- Peřina P.: Úvod do sociální politiky, ES PF UK, Praha 1996
- Pospíšilová V.: Dal'leconomia „neorealista“al“made in Italy“, VŠE, Praha 1996
- Potůček M.: Sociální politika, Slon, Praha 1995
- Procházka VI.: K otázce kodifikace pracov. práva, Sociální revue VI., Praha 1925
- Profantová N.: Velké dějiny zemí Koruny České, Paseka, 1999
- Przibram K.: Geschichte der Österreichischen Gewerbpolitik I., Lipsko 1907
- Rieger B.: Krajské zřízení II., Praha 1893
- Santiago A.: Southern European welfare states facing globalization: Is there social dumping?, ISSA, Helsinky 2000
- Saraceno Ch.: The changing Italian welfare state, in Journal of European social Policy, 4, 1/1994
- Schaper N.: Die Sozialordnung der BRD Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 1990
- Schoenbaum E.: Dr. Winter a sociální pojištění, Sociální revue, 7/1926
- Schoenbaum E.: Provádění sociálního pojištění v ČSR, Sociální revue, 6/1925
- Skřejpek M.: Učebnice Římského práva, C.H. Beck
- Sládková Z.: Dal'leconomia „neorealista“al“made in Italy“, VŠE, Praha 1996
- Štern E.: 10 let naší sociální politiky, Sociální revue, 10/1929
- Štern E.: Druhá novela sociálního pojištění dělnického, Sociální revue, 15/1934
- Štern E.: Kritický rozbor péče o nezaměstnané v ČSR, Sociální revue, 13/1932
- Tomeš I.: Právo sociálního zabezpečení, Praha 1998
- Tomeš I.: Sociální politika, teorie a mezinárodní zkušenosti, Socioklub, Praha 2001
- Tröster P.: Právo sociálního zabezpečení, C.H. Beck, Praha 2000
- Tůma A.: Státní občanství a právo domovské jako předpoklad práva na veřejnou péči, Sociální revue 5/1924

- Urfus V.: K cechovní politice v Čechách na přelomu 17. a 18. století a k jejím ideovým zdrojům, PHS VI., ČSAV, Praha 1960
- Urfus V.: O právní úpravě manufakturní výroby u nás v 18. st., PHS I., ČSAV, Praha 1955
- Urfus V.: Právní postavení námezdních pracovníků u nás v 16. až 18. století, PHS II., nakl. ČSAV, Praha 1956
- Urfus V.: Přirozenoprávní „societa herilis“ a právní postav. námezdních prac. v manufakturách, sborník „K vývoji právního postavení dělnické třídy za kapitalismu“, UK, Praha 1982
- Valentová B.: Sociální bydlení, zahraniční zkušenosti, ARCH, 1994
- Vaněček V.: Dějiny státu a práva v Československu, Orbis, Praha 1964
- Vaníček V.: Velké dějiny zemí Koruny České, Paseka, 1999
- Veber V.: Dějiny sjednocené Evropy, NLN, Praha 2004
- Večeřa M.: Sociální stát, východiska a přístupy, Slon, Praha 1993
- Weizsäcker W.: Sächsisches Bergrecht in Böhmen, Liberec 1929
- Winter Z.: Dějiny řemesel a obchodu v Čechách ze XIV. XV. století, Praha 1906
- Zajícová P.: Sociální bydlení, zahraniční zkušenosti, ARCH, 1994